

antihate.europe.bg

фондация
медийна
демокрация

Проектът „От предразсъдъци към нетърпимост:
обхват и превенция на езика на омразата в България“
е финансиран по Програмата за подкрепа на
НПО в България по Финансовия механизъм на
Европейското икономическо пространство 2009-2014 г.

Езикът на омраза в България: рискови зони, уязвими обекти

Езикът на омраза в България: рискови зони, уязвими обекти

София, 2016

Този текст е създаден с финансовата подкрепа на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия Механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на текста се носи от Фондация „Център за модернизиране на политики“ и Фондация „Медийна демокрация“ и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този текст отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България.

Съдържание

Въведение	4
Дефиниции на езика на омразата	6
Поглед към теоретичния дебат за езика на омразата	17
Национална уредба и практика	37
Езикът на омразата в България	55
Проблемът за езика на омразата в България през погледа на журналисти и активисти	73
Рискови събития за генериране на език на омраза (януари 2015 – февруари 2016) и типология на употребите му	113
Във фокуса на наблюдението: рискови зони на разпространение на език на омраза	128
Наблюдение на медиите: основни акценти в генерирането на език на омраза (януари – август 2015)	131
Жълтата преса и езикът на омразата: „Уикенд“, „Галерия“, „Шоу“ (септември – ноември 2015)	142
„Алфа“ и СКАТ в периода на официалната предизборна кампания 2015	163
ПИК и БЛИЦ в периода септември-ноември 2015	190
Онлайн медиите и езикът на омразата в периода декември 2015 – февруари 2016	198
Негражданският език на омраза	212
Модерирането: обхват и дефицити	229
Езикът на омразата: индекс на основни техники и стратегии	240

Въведение

„След 2012 г., която можеше да се нарече година на медийните войни, в известен смисъл и като нейно нерадостно продължение медийната 2013 г. може да се нарече година на враждебната реч.“

Георги Лозанов

Обобщението, направено от председателя на Съвета за електронни медии, отразява възприемането на публичната среда през 2013-2014 г. и то не намира опоненти. Тъй като явлението не е инцидентно възникнал феномен и може да се установи, че неговите корени не са нови, само проявленията му се изменят в зависимост от конкретния контекст, съвсем естествено редица програми, финансирани от публични и частни донори, насочват значителни ресурси в анализа и въздействието върху този аспект на публичната среда. Много изследователи направиха в този период анализ на правната рамка, дефинициите и практиките както на националните ниво, така и в контекста на Европейския съюз и в по-широк международен план. В настоящата публикации сме се стремили да не повтаряме вече публикуваните до момента доклади и анализи, включително и финансирани по Норвежкия финансов механизъм и Финансовия механизъм на ЕИП. Акцентът на настоящия документ е поставен върху ново изследване направено в рамките на проекта „От предразсъдъци към нетърпимост: обхват и превенция на езика на омразата в България“, финансиран в рамките на Програмата за подкрепа на НПО в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009–2014 г. (<http://www.ngogrants.bg>).

Езикът на омразата е широко разпространено явление в българския обществен живот. Близко половината от българските граждани са се сблъскали със слово на омразата. Обект на враждебната реч са представители на различни социални и етнически групи от български и чужди граждани. Все по-често ставаме свидетели на ескалация на омразата и от слово на омразата се преминава към насилие от омраза. И въпреки това, голяма част от обществото не знае, че използването на език на омразата е престъпление по смисъла на Наказателния кодекс, въпреки липсата на ясна правна дефиниция. Работата по време на проекта доказва, че използването на езика на омразата, за съжаление, не е краткотрайно явление в българското общество и ако не бъде овладяно, ще нанесе трудно поправими щети.

Екипът ни вярва, че една от основните задачи пред неправителствения сектор в България е да улеснява диалога между гражданите и институциите, да сигнализира за реалните проблеми на обществото, като посочва и техните решения. Особено важна е тази роля сега, когато се задълбочава радикализацията на общественото мнение на фона на нарастващ тероризъм в световен план.

С тази публикация се надяваме да добавим нови важни елементи към гражданския и политически дебат върху езика на омразата.

Юлиана Николова

*Директор на Фондация „Център за
модернизиране на политики“*

Дефиниции на езика на омразата

Орлин Спасов

Преди да проследим някои от основните теоретични аргументи, използвани в дебатите около езика на омразата, нека разгледаме обхвата на понятието. Въпреки широкото разпространение на феномена, липсва универсално приета дефиниция.¹

Един от малкото текстове, който дава експлицитна формулировка, е Препоръка № R (97) 20 на Комитета на министрите към Съвета на Европа до държавите членки относно „речта на омразата“ от 30 октомври 1997 г. В документа словосъчетанието „се разбира като термин, който обхваща всички изразни форми, разпространяващи, подбуждащи към, улесняващи или оправдаващи расовата ненавист, ксенофобията и антисемитизма или други форми на ненавист, основани на нетолерантност, вкл.: нетолерантност, афиширана като агресивен национализъм и етноцентризъм, дискриминация и враждебност срещу малцинства, преселници и хора с имигрантски произход“.²

В настоящето изследване ще се придържаме към тази широко приета дефиниция, въпреки че някои коментатори я намират за прекалено тежка или пък ограничена, защото не обхваща достатъчно оправдаването и насърчаването на езика на

¹ За повече подробности виж в Анне Вебер (Weber 2009).

² Виж пълния текст на Препоръката в сайта на Министерството на транспорта, информационните технологии и съобщенията:
<https://www.mtitc.government.bg/upload/.../docbg20090309163717.doc> (посетен на 29.08.2015 г.).

омразата, както и не споменава изрично хората с различна сексуална ориентация, с увреждания, възрастните и други уязвими групи. Формулировката в Препоръката също така обвързва твърде тясно дискриминацията и омразата. Експерти по правата на човека посочват, че това може да изключи от обхвата на термина „насърчаването или оправдаването на някои форми на дискриминация [...]“, които обаче не са основани на омраза, а на друг вид предразсъдъци или интереси (Кънев 2010: 130). Независимо от тези ограничения, дефиницията има добра практическа приложимост. В български текстове, посветени на темата за езика на омразата, тя е широко използвана. Тя е следвана в дейността на Европейския съд по правата на човека. Българският наказателен кодекс на свой ред се придържа към някои основни моменти в нея. С направените уговорки дефиницията придобива работен характер.

Наред с „език на омразата“ и „реч на омразата“, българската практика е утвърдила употребата и на други синонимни или близки по смисъл изрази като „слово на омразата“ „враждебна реч“, „враждебно говорене“. С цел избягване на възможно объркване, породено от смисловите нюанси, в изследването се придържа стриктно към термина „език на омразата“. В англоезичната литература по темата утвърденото понятие е hate speech, но се срещат и други близки по значение словосъчетания като например offensive speech, hateful speech, hatred speech, assaultive speech, words that wound и др.

Обхватът трябва да бъде разширен и извън тясното разбиране за словесно действие. В този смисъл „езикът на омраза“ може да се отнася по-широко и до поведение, жестове, символи и изображения, музика и т.н., които предизвикват същите ефекти. Въведеният в Препоръката на Комитета на минис-

трите диапазон („всички изразни форми“) насърчава подобно разширяване.

В сферата на правото съществуват многобройни определения. В книгата *Езикът на омразата и законът: философско изследване*, Алекс Браун прави преглед на дефиниции, използвани в различни страни, като посочва, че текстовете често са алтернативни един на друг, а понякога дават и противоречиви характеристики на езика на омразата. Браун обобщава най-важните моменти от многобройните формулировки и предлага своя собствена дефиниция:

Реч или друга форма на експресивно поведение, която е в някакъв смисъл тясно свързана с омраза към членове на групи или категории лица, идентифицирани чрез определени приписани характеристики (например раса, етническа принадлежност, националност, гражданство, произход по рождение, минало или настоящо участие във военни конфликти (war record), религия, сексуална ориентация, пола или транссексуална идентичност, увреждане, възраст, външен вид), когато тази връзка е осъществена с познати тропи, свързани с омраза в мотива, съдържанието или ефекта на съответната реч или друго експресивно поведение (Brown 2015: 4–5).

Макар Алекс Браун да подчертава, че тази дефиниция няма претенциите да бъде аналитична, тя дава добра представа за обхвата на третиране на езика на омразата в съвременните правни системи. Други автори обаче смятат, че като единична категория езикът на омраза трудно побира цялото разнообразие от проблеми, с които е свързан. Ето защо някои се съмняват изобщо в релевантността на даваните дефиниции на понятието език на омраза в правен контекст и смятат, че самата категория не е особено полезна. Причината за това се открива в липсата на консистентност в разбиранията за обхвата на феномена, в неговата противоречивост, в съществу-

ването му като силно оспорвана концепция, както и във факта, че във всяка страна са възприети различни подходи (Малик 2012). В някои правни системи понятието език на омраза изобщо не се използва, като вместо него се посочват различни действия като подстрекателство и дискриминация, както и възможни последици от използването на езика на омразата като оскърбление, унижение, обида и др. (Benesch 2014: 21).

В *Енциклопедия на американската конституция* Джон Нокълби дефинира езика на омраза като включващ „комуникации, основани на враждебност или унижаване на индивид или група въз основа на групова характеристика като раса, цвят на кожата, национален произход, пол, увреждане, религия или сексуална ориентация“ (Nockleby 2000: 1277). Нокълби коментира и обхвата на понятието:

Примерите включват изгарянето на кръстове от Ку Клукс Клан, насочени към расови или религиозни малцинства; неприлични телефонни обаждания, заплашващи с насилие срещу жените; епитети, извикани по време на гей шествия; диатриби, публикувани срещу маргинализирани расови или имигрантски групи; обезобразяване на места за поклонение; и тормоз на междурасовите двойки поради расата. Някои биха определили езика на омраза дори още по-широко, за да включат изрази на това, че расата или друга характеристика „маркира личността като подозрителна по отношение на морала или способностите“. Такава дефиниция би обхванала комуникации, толкова широки и разнообразни, колкото стереотипните описания на други групи; описания на жените като по-подходящи за домакинството, но не и за лидерски позиции; абстрактно застъпничество на сегрегацията; „шеги“, стереотипизиращи малцинства; или, накратко, всяка комуникация, която клони към стигматизиране или маргинализация на който и да е индивид или група по причина на една от споменатите характеристики (1277).

Друга, по-компактна дефиниция на езика на омразата, е дадена от Джефри Стоун, отново в *Енциклопедия на американската конституция* (в частта, посветена на Първата поправка): „всеки подлежащ на преследване, основан на омраза и унижаващ достойнството израз, който предава съобщение за групова малоценност на исторически потисната група“ (Stone 2000: 1056).

Своя дефиниция дава и *U.S. Legal*, американски сайт за правна информация и услуги:

Езикът на омразата е комуникация, която не носи значение, различно от израза на омраза към дадена група, особено при обстоятелства, в които комуникацията е вероятно да провокира насилие. Речта на омразата е подбуждане към ненавист, предимно срещу група лица, определени по отношение на раса, етническа принадлежност, произход, пол, религия, сексуална ориентация и други подобни. Език на омразата може да бъде всяка форма на изразяване, разглеждана като настъпателна по отношение на расови, етнически и религиозни групи, и други отделни малцинства или към жените.³

В последните две дефиниции ясно изпъква идеята от използване на език на омразата да се защитят преди всичко малцинствените групи (с изключение на жените, които формират отделна уязвима категория). Това до известна степен стеснява разбирането на понятието, защото изключва от смисловия му периметър език на омраза, насочен срещу групи, които не са били исторически потиснати. На практика те също често могат да бъдат мишена на подобни езикови действия.

Сузан Бенеш дава по-обща дефиниция:

³ Достъпно на: <http://definitions.uslegal.com/h/hate-speech/> (посетен на 12.08.2015 г.).

Като цяло, езикът на омразата е израз, който охулва или стигматизира лице или хора въз основа на тяхната принадлежност към група, която обикновено, но не винаги, е с неизменни характеристики, като етническа или религиозна група. Понякога са включени също и други групи, дефинирани например въз основа на увреждане или сексуална ориентация. Речта може да изразява или подклажда омраза на базата на която и да е определяща черта на малцинство или на коренно население, като етнос или религия – и може също така да очерня хората за друг техен „недостатък“ (failing), като техния пол или дори тяхното местоположение, както в случая с мигрантите. Когато дадена група е двойно стигматизирана по този начин, става дума за интерсекционалност (Benesch 2014: 20).

Бенеш обръща внимание и на един тревожещ парадокс: въпреки очевидното увеличаване на използването на език на омраза в много страни, липсва консенсус какво точно означава езикът на омразата.

Независимо от липсата на универсално приета дефиниция, в дейността си международните и национални съдебни институции определят критериите за практическо диференциране на езика на омразата, следвайки документи като Европейската конвенция за правата на човека и други основополагащи текстове.

Извън тясно правния контекст са налице многобройни речникови дефиниции на езика на омразата. Например *Dictionary.com* дава следното определение: „език, който атакува, заплашва или обижда лице или група въз основа на национална принадлежност, етнос, цвят на кожата, религия, джендър, джендър идентичност, сексуална ориентация, или

увреждане”.⁴ С включването на действия като обидата в обхвата на термина, подобни дефиниции усложняват разбирането на езика на омразата поради факта, че въвеждат в неговия периметър измерение, което често може да бъде и твърде субективно, както и да бъде обект на самостоятелно третиране от закона.

Съществуват и дефиниции, отнасящи се към контекста на специфична комуникационна среда. Например *Американската лига срещу клеветата*, неправителствена организация, базирана в САЩ, дава следната дефиниция на кибер омразата:

*Всяко използване на електронни комуникационни технологии за разпространение на антисемитски, расистки, фанатични, екстремистки и терористични съобщения или информация. Тези електронни комуникационни технологии включват интернет (т.е., уебсайтове, сайтове на социални мрежи, „Web 2.0” съдържание, генерирано от потребители, сайтове за запознанства, блогове, онлайн игри, мигновени съобщения и електронна поща), както и други, базирани на компютри и клетъчни телефони информационните технологии (като например текстови съобщения и мобилни телефони).*⁵

Широкото разпространение на езика на омраза в комуникационните мрежи на социалните медии допълнително усложнява опитите за дефиниране. Появяват се нови и често свързани с използване на език на омраза феномени като например кибер тормозът и др.

⁴ Достъпно на:

<http://dictionary.reference.com/browse/hate%20speech?&o=100074&s=t>
(посетен на 19.08.2015 г.).

⁵ Достъпно на: <http://www.adl.org/assets/pdf/combating-hate/ADL-Responding-to-Cyberhate-Toolkit.pdf> (посетен на 09.09.2015 г.).

Отделно трябва да бъде разглеждано дефинирането на престъпленията от омраза. Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ) дава например следното работно определение: „1. Всяко едно престъпление, включително посегателства срещу личността или собствеността, при които жертвата, сградата или обектът са избрани на основата на тяхната действителна или предполагаема връзка, принадлежност, причисляване, подкрепа или членуване в група, дефинирана като такава по следния начин – 2. Група, базирана на общи за нейните членове характеристики, действителни или предполагаеми такива, като раса, национален или етнически произход, цвят на кожата, религия, пол, възраст, ментално или психическо увреждане, сексуална ориентация или други подобни”.⁶

Съществуват и всекидневни, ненормативни начини да се говори за езика на омразата. Те отразяват гледната точка на гражданите и степента на тяхната чувствителност при идентифициране на проблема. Подобни определения имат характер на персонални, често по-скоро интуитивни мнения или интерпретации. Понякога те са базирани единствено на личния опит, в други случаи обаче смесват известна правна информираност за понятието със собствени представи за смисловия му периметър. Дълбочинните интервюта, проведени в рамките на настоящето изследване, дават представа за разнообразието и широкия обхват на подобни „дефиниции”. Ето няколко примера:

⁶ Виж сборника *Съдебна практика по приложението на закона за защита от дискриминация* (2010), КЗК, София, достъпно на: <http://bgconv.com/docs/index-23583.html> (посетен на 14.09.2015 г.).

Говоренето за другия като за враг, вместо като за неприятел или съперник; говоренето с отрицание.

За език на омразата може да бъде посочена всяка негативна кампания, която се води спрямо някой опонент, било то бизнес опонент, конкурент, политически съперник и т.н..

Да изразяваш омраза към другия, а да не съзнаваш, че всъщност мразиш себе си.

Всяка грубост, проявена чрез езика към някаква група или индивиди. Може да е към определена група хора, може да е и към конкретни личности.

Всичко негативно, което може да се изкаже, само защото съответният индивид или индивиди принадлежат към различна от този, който пише или говори, раса, пол или индивидуалност, политически убеждения, всичко това може да бъде квалифицирано като език на омразата.

Макар и да не са дефиниции в тесния смисъл на думата, тези описания дават ценна информация за нагласите към езика на омразата. Всъщност те повече или по-малко, макар и най-често по несистематичен начин, се доближават до ключови моменти, съдържащи се и в нормативните определения. Същевременно включването на „говоренето с отрицание“, „негативна кампания“, „всяка грубост“ и т.н. в сферата на езика на омраза илюстрира факта с колко неясни граници може да е мисленето за него. Много от дълбочинните интервюта показват, че на всекидневно ниво е налице тенденция към разширяване на смисъла на понятието и поради това идентифицирането на различни изрази и действия като омраза е значително по-широко, отколкото в правната сфера. Това създава и високи очаквания; вероятно това е и най-честият източник на масово разочарование, когато „очевидни“ прояви на език на омраза, например в медиите, остават несанкционирани от съда, защото не се вписват в нормативните дефиниции.

От всекидневна гледна точка последните често изглеждат твърде тесни.

Въпросът за определянето на езика на омразата и на ограниченията на свободата на изразяване, особено в нормативен план, не е самоцелен, нито чисто теоретичен. Той има важни приложни аспекти. Както посочва Рафаел Коен-Алмагор, „твърде неясно и прекалено широко определение може да доведе до административни злоупотреби от страна на правителството в опита си да заглуши „неудобни“ възгледи. Едно неточно определение може да има лавинообразен ефект, проправяйки пътя за синдром, при който свободата на слово-то може да стане по-скоро изключение, отколкото правило. Освен това ограниченията не могат да бъдат случайни. Трябва да търси критерий, който [...] да бъде подходящ за редица случаи, които обхващат различни видове реч (расистка, етническа, религиозна и т.н.)“ (Cohen-Almagor 2001: 3). Неяснотата по отношение на разбирането на езика на омразата може да води до ситуации, в които законите за езика на омраза се използват „за атака на малцинствата, вместо за тяхна защита“ (Benesch 2014: 20).

Наличието на много и различни дефиниции ясно показва, че намирането на идеалните баланси е трудно и трябва да бъде разглеждано по-скоро като процес. Езикът на омразата е сложна и противоречива категория, чието идентифициране и санкциониране зависи в голяма степен от контекста на използване. В много случаи трудността за изготвяне на универсална дефиниция отразява различията в историческото формиране на правните системи и на законовите подходи, както и – в случая със САЩ и ЕС – някои концептуални разлики в подхода към рестрикциите, налагани над словото, свързано с изразяване на омраза.

БИБЛИОГРАФИЯ

Кънев, Красимир (2010). Словото на омраза. В: Кънев, К. (ред.) Свободата на изразяване. Сиби, София.

Малик, Кенан (2012). Защо словото на омразата не бива да бъде забранявано. В: Либерален преглед, 09 Май 2012, достъпно на: <http://www.librev.com/index.php/discussion-politics-publisher/1592-2012-05-09-00-37-29> (посетен на 21.08.2015 г.).

Benesch, Susan (2014). Defining and diminishing hate speech. In: State of the World's Minorities and Indigenous Peoples 2014, достъпно на <http://www.minorityrights.org/12473/state-of-the-worlds-minorities/mrg-state-of-the-worlds-minorities-2014-chapter02.pdf> (посетен на 06.09.2015 г.).

Brown, Alex (2015). Hate Speech Law: A Philosophical Examination. Routledge.

Cohen-Almagor, Raphael (2001). Speech, Media and Ethics. The Limits of Free Expression. PALGRAVE.

Nockleby, John (2000). Hate Speech. In: Levy, L. W. and Karst K. L. (eds.) Encyclopedia of the American Constitution. Macmillan Library Reference, New York.

Stone, Geoffrey (2000). First Amendment (Update 2). In: Levy, L. W. and Karst K. L. (eds.) Encyclopedia of the American Constitution. Macmillan Library Reference, New York.

Weber, Anne (2014). Manual on Hate Speech. Council of Europe Publishing, Strasbourg.

Поглед към теоретичния дебат за езика на омразата

Орлин Спасов

Дебатът около ограничаването на езика на омразата има дълга история. Втората световна война с изстъпленията на Холокоста, а след това и 1968 г. с мащабните социални революции в западния свят постепенно слагат край на безкритичната употреба на език на омразата в публичното пространство, включително и в медиите. Изрази, които преди десетилетия са били в широко обръщение, днес са изключени от медийната и политическата практика. Появяват се многобройни организации и движения за защита на гражданските права. Дискусиите по темата стават изключително интензивни. Те обхващат правото, политическата теория, философията, лингвистиката и др. Макар и много по-късно и в по-слаба степен, те се случват и в България.

В центъра на дебатите е отношението между езика на омразата и свободата на словото. Трябва ли да се налагат законови и други ограничения върху изказвания, насаждащи омраза, или не? Подобни рестрикции не ограничават ли фундаменталната свобода на словото? В хода на обсъжданията се оформят два лагера, които използват конкуриращи се аргументи. Позициите често са оцветени и политически, макар на практика да е невъзможно да се прокара твърда разделителна линия по тази тема, защото в различните политически лагери са налице и привърженици, и противници на законите рестрикции на езика на омразата.

Противниците на ограниченията сами изхождат от различни, често противоположни позиции. Сред най-известните и влиятелни представители на тази група е Джудит Бътлър. В анализа си на езика на омразата, направен в книгата *Вълнуващата реч. Политиката на перформатива*, тя застъпва тезата, че това, което езикът на омраза най-вече прави, „е да конституира субекта в подчинена позиция“ (Butler 1997: 18). Бътлър подема някои ключови идеи на Джон Остин. Неговата философия на езика е базирана върху перформативното му измерение. В лекциите, издадени в книгата *Как с думи се вършат неща*, Остин тръгва от допускането, че „... казването на нещо е извършване на нещо“, „... чрез казването или при казването на нещо, ние го извършваме“. По този начин той проблематизира „едно вековно допускане във философията – допускане, че казването на нещо [...] е винаги и само *твърдене* на нещо“ (Остин 1996 [1962]: 23). Направена е директна връзка между езиков акт и действие. Въведено е разграничение между локутивен речеви акт (който носи значението и е свързан с констатиране), илокутивен акт (изразява перформативност, т.е. „изпълнение на акт *при* казването на нещо като различно от изпълнение на акт *на* казване на нещо“ (91) и перлокутивен акт (свързан, по думите на Остин, с „*постигането* на определени следствия чрез *казването* на нещо“ (109).

В своя анализ на езика на омразата Джудит Бътлър доразвива идеите на Остин. Тя нюансира идеята за директна връзка между речеви акт и действие. Според нея презумпцията, че дадена реч не само „комуникира омраза“, но представлява и нараняващ (травмиращ) акт, трябва да бъде разглеждана внимателно, защото не всеки речеви акт притежава подобна сила. Макар много речеви актове да са „поведение“ (conduct) в тесния смисъл на думата, далеч не всички от тях произвеж-

дат ефекти и затова могат, съгласно Остин, да се разглеждат като провалени перформативи. Ето защо, смята Бътлър, не винаги е задължително да се каже, че речевият акт действа ефикасно.

В примерите за език на омразата Бътлър прави разграничение между илокутивен акт и перлокутивен акт. При първия ефектът се произвежда веднага, казване и правене съвпадат, както например в речта на съдията когато казва „осъждам Ви“. Тук социалните и лингвистични конвенции са определящи за ефекта. От друга страна перлокутивният акт генерира мрежа от последици, като те често са отложени във времето. Някои от последиците на перлокуцията могат да бъдат непреднамерени. Според Бътлър самият Остин помещава нараняването чрез слово по-скоро в обхвата на перлокуцията. По думите на Бътлър, по този начин Остин подсказва, че „причините за нараняването не са в конвенциите, към които даден речеви акт се отнася, а в специфичните последици, които речевия акт произвежда“ (17).

В аргументите, с които се противопоставя на законовите ограничения на езика на омразата, Бътлър изхожда най-вече от това, че „правният дискурс за езика на омразата сам по себе си се явява изкарване наново на сцената на представлението на езика на омразата“ (14). Нещо повече, няма език на омразата в пълния смисъл на думата до момента, в който съд реши, че има. Така законът всъщност легитимира езика на омразата. Този език се превръща, твърди Бътлър, в „правен инструмент, чрез който да се произвежда и разпространява дискурс за расата и сексуалността под рубриката на борбата с расизма и сексизма“ (97). Разбира се, казвайки това, Бътлър не твърди, че законът създава и насърчава език на омразата, а само, че „решението да се избере кой от различните речеви

актове ще попадне под рубриката на реч на омразата, ще се взема от съдилищата” (97). Заедно с това е налице увеличаване на властта на държавата да налага разграничение между публично защитена и незащитена реч чрез регулации. Същевременно обаче, отбелязва Бътлър, политическата неутралност на юридическия език е силно съмнителна.

Според Бътлър, „най-общо се счита, че аргументи в полза на рухването на разграничението реч/поведение са склонни да засилват случаите на държавно регулиране и да преустановят позоваването на Първата поправка [на конституцията на САЩ]. Аргументи, които настояват, че речевите актове са повече реч, отколкото поведение, от друга страна, са склонни да работят в полза на суспендиране на държавната намеса” (20).⁷

Заедно с настояването за поддържане на разграничението между казване и правене (действие), Бътлър недвусмислено приема, че речевият акт може да доведе до нанасянето на вреда, на която трябва да се противодейства. Същевременно тя се противопоставя на подходите към езика на омразата, които отдават приоритет на пълното обединяване на реч и действие и смята, че „на ритуалната верига на езика на омразата не може да се противодейства ефективно посредством цензура” (102). Възразявайки рязко срещу държавната намеса, Бътлър приема за допустими други форми на регулация на езика на омразата, като например университетските ези-

⁷ Текстът на Първата поправка (от 1791 г.) гласи: „Конгресът няма да приема закони, които установяват или забраняват свободното изповядване на каквато и да било религия, ограничават свободата на словото, свободата на пресата или правото на хората да се събират мирно и да се обръщат с петиции към Правителството за отстраняване на несправедливости”, достъпно на: www.bglgis.com/usa%20constitution%201787.doc (посетен на 07.09.2015 г.).

кови кодекси. Те са широко разпространени в американските университети като част от усилията за преодоляване на негативно отношение към студенти и изследователи, принадлежащи към различни уязвими групи.

Всъщност възможностите за противодействие са открити, според Бътлър, не само в саморегулацията извън сферата на държавната намеса, но най-вече в самия език на омраза. Той представлява повтаряща се реч, „неговата омраза е функция на неговата повторемост“ (102). Ето защо „публичното представяне на нараняване [чрез реч] също е повторение, но не е само това, защото онова, което се показва, никога не е съвсем същото като това, което се има предвид, и в тази щастлива несъизмеримост се намира езиковият повод за промяна“ (102). Бътлър смята, че в някои отношения речта е винаги извън контрол. Тук се долавя влиянието на Жак Дерида и тя по-нататък неслучайно се позовава на интерпретацията му на Остин, според която „провалът на перформатива е условие за неговата възможност“ (151).

Така, освен политиките на саморегулация, езикът на омраза може сам да инициира важен „момент на контрамобилизация“. Начинът, по който някой е наречен, „едновременно подчинява и дава възможност, произвеждайки сцена на действие (агенсу) посредством амбивалентност, набор от ефекти, които надхвърлят мотивиращите намерения на наричането“ (163). По този начин думата, която наранява, става инструмент на съпротива в преразпределението на смисъла, което унищожава първоначалния контекст на нейната употреба. Алтернативата на регулацията за Бътлър е открита в „бунтовническа реч“, която да даде „необходимия отговор на вредоносния език“ (163). В крайна сметка според Бътлър на езика на омразата може да се противодейства по-ефективно

с други езикови средства, отколкото с регулации и цензура. Контра-мобилизациите в езика и практиките на преозначаване на смисъла в случаите на употреба на този вид реч, са разгледани като политическа алтернатива на намесата на държавата.

Идеите на Бътлър остават в центъра на дебата за езика на омразата и са изключително влиятелни. Анализът ѝ е потъсно свързан с контекста в САЩ. Не е случайно, че в тази страна през последните десетилетия юриспруденцията претърпява „промени по посока на разширяване на търпимостта към словото на омразата“ (Кънев 2010: 163). Този опит значително се различава от европейската практика.

Ако Бътлър се противопоставя на държавната регулация в сферата на езика на омразата и приема някои форми на саморегулация като университетските езикови кодекси, други автори посочват слабата им ефективност. Стенли Фиш например отбелязва, че „езиковите кодекси изглежда очевидно са контрапродуктивни, или защото са прекалено силен отговор на незначителен дразнител, или защото застават на пътя на диалога, който ще доведе до оздравяване, или защото само ще засилят параноята, което на първо място произвежда проблема“ (Fish 1997: 7). Според Фиш, „в повечето случаи езиковите кодекси ще причинят повече проблеми, отколкото ще решат, и, като се има предвид всичко, често ще е по-мъдро да се толерира звукът на омразата и мърморенето нещо за пръчки и камъни, и ценността на свободно изразяване“ (8). Други коментатори на университетските езикови кодекси реагират срещу включването в тях на прекалено политически коректни изрази и ги оприличават на „езикова полиция“ (Davenport 2015).

Голяма група противници на държавната регулация в сферата на езика на омразата изхожда от либертариански позиции. В САЩ аргументите тук са свързани основно със стриктно придържане към принципите на Първата поправка към конституцията. На ценностно ниво свободата на словото се разглежда като имаща приоритет по отношение на всички други права. Колкото и изразителни да са ефектите от употребата на езика на омразата, те не се разглеждат като достатъчно основание за налагане на ограничения върху свободата на изразяване. В САЩ няма закон срещу езика на омразата като такъв. Употребата на подобни изрази представлява престъпление само ако има вероятност да доведе до сериозна вреда (Benesch 2014: 21). В този контекст доминира идеята, че вместо да се налагат рестрикции, по-добре е да се насърчава дискусията и свободния обмен на идеи като форма на борба с езика на омразата. От друга страна, подобни възгледи са критикувани, включително и заради невъзможността за гарантиране на равнопоставеност между страните. По думите на Красимир Кънев например, в този характерен за САЩ контекст е трудно е да си представим „как представителка на маргинализирано етническо малцинство, дете или жена с увреждания, настанена в институция, биха могли да отговорят по равностоен начин чрез слово на кампания на омраза, която се води с ресурса на основна медия“ (Кънев 2010: 169).

Обратно на крайните противници на ограничаването на свободата на изразяване, една по-егалитарна гледна точка обединява привържениците на намесата на държавата в регулирането на езика на омразата. Тук основният движещ мотив е защита на представителите на различни малцинствени общности. Изхожда се от принципа на равнопоставеност на хората и групите, които трябва в еднаква степен да са защитени от

употребата на езика на омраза и други действия, насочени срещу тяхната идентичност и достойнство. Това е основен принцип на приетите на международно ниво текстове за правата на човека. Отхвърлянето на принципа за равнопоставеност на всички човешки същества трябва, следователно, да води до законово ограничаване на езика на омразата, чрез който това отхвърляне се осъществява. Както посочва например Рафаел Коен-Алмагор, „толерантност, която схваща правото на свобода на изразяване като картбланш, позволяващ всяка реч, при всякакви обстоятелства, може да се окаже контрапродуктивна със своето подпомагане на процъфтяването на анти-толерантни мнения и на движения, основани на омраза“ (Cohen-Almagor 2001: 23). Приема се също така, че езикът на омразата може да представлява опасност за обществото. Джефри Маршал отбелязва „проблема за запазването на свободната преса в лицето на предизвикателствата от сили, които, ако са оставени необуздани, ще разрушат институциите на свободното общество“ (Marshall 2001: IX). Подобни разбирания като цяло са залегнали в европейската практика на законово третиране на езика на омразата.

Централният въпрос в този контекст е свързан с намирането на практически баланс между рестрикция и свобода на словото. Тази дилема неслучайно е приемана за една от най-трудните и противоречиви в теорията на либералната толерантност и по отношение на гаранциите, давани от националните конституции за свободата на изразяване.

Дебатите по темата остават изключително оживени. През последните няколко години те са особено активни по повод книгата на Джереми Уолдърн *Вредата в езика на омразата*. Уолдърн е изявен защитник за регулацията на този вид дискурс. Подобно на Джудит Бътлър, той е представител на пер-

формативния подход към езика, но се придържа много по-стриктно към идеята за тясна обвързаност между реч и действие. Според Уолдрън езикът на омразата трябва да бъде подложен на законови рестрикции, защото подкопава преди всичко една базова увереност, която хората трябва да имат, разбрана като „споделено чувство за основните елементи на статуса на всеки един човек, неговото достойнство и репутация като гражданин или член на общество в добро състояние“ (Waldron 2012: 47). На такава увереност хората могат да разчитат, когато са третирани по справедлив начин. Езикът на омраза обаче нанася вреда на „порядъка на обществото, базиран върху честта“ (92). За Уолдрън атаките срещу репутацията, извършвани със средствата на носещия омраза език, подриват достойнството на хората „в смисъла на тяхното признаване като социални равни и като носители на правата на човека и конституционните права“ (59). Уолдрън сравнява речта на омразата със замърсяване. Тя е разгледана като форма на насилие, което е не само физическо и емоционално, но при определени обстоятелства има и икономически измерения. Възможно е регулацията да бъде основана и върху съдържанието, доколкото то нанася вреди на различни дискриминирани групи.

Книгата на Уолдрън предизвиква оживени полемки и поради факта, че той препоръчва САЩ да разгледат по-ангажирано европейската практика по отношение на езика омразата, защото Европейският съюз много по-ефективно защитава уязвимите групи в обществото. По повод на книгата обаче други автори застъпват противоположно мнение, като смятат, че Европа трябва да се доближи до практиката, наложена в САЩ по линия на стриктното придържане към Първата поправка. По думите на Тимъти Гартън Аш, свободата на сло-

вото насърчава разнообразието и „в една либерална демокрация някой туийт, изпълнен с омраза, е най-добре посрещнат чрез всеобщо осъждане и социален натиск – неща, които социалните медии също позволяват и дори подсилват – а не толкова чрез отнемане времето на полицията, която има важни неща, с които да се занимава” (Гартън Аш 2014).⁸

Заедно с Уолдърн други автори също търсят аргументи в полза на законовото преследване на езика на омразата. Подобни аргументи се откриват най-вече в изследвания, които доказват, че психологическите ефекти от употребата на такава реч могат да оказват влияние и върху физическото състояние на индивида. В една от най-влиятелните публикации по темата, книгата *Думи, които нараняват: критическа расова теория, нападателно слово и Първата поправка*, Ричард Делгадо отбелязва:

Психологическите реакции на такава стигматизация се състоят от чувства на унижение, изолация и омраза към самия себе си. Следователно не е нито необичайно, нито ненормално (abnormal) за стигматизирания хора да се чувстват амбивалентно по отношение на възприемане на тяхната самооценка и идентичност. Тази амбивалентност възниква от осъзнаването от стана на стигматизирания индивид, че другите възприемат него или нея като неотговарящ на социалните стандарти, стандарти, които индивидът е приел. Стигматизирания по този начин лица често са свръхчувствителни и очакват болка в перспективата за контакт с „нормалните”. [...] Психологическите ефекти от расизма могат също да доведат до душевни и психосоматични заболявания. Засегнатата страна може да реагира с търсене на бягство чрез употребата на алкохол, наркотици или с други видове антисоциално поведение (Delgado 1993: 91).

⁸ Виж: <http://www.librev.com/index.php/discussion-europe-publisher/2417-2014-06-21-19-43-45> (посетен на 07.09.2015 г.).

В тази перспектива нараняването със средствата на езика е третирано като физическо нараняване. Заедно с Делгадо, останалите автори на книгата критикуват ортодоксията на Първата поправка към конституцията на САЩ и смятат, че не всеки вид реч трябва да бъде защитена. Подобно на тях мнозина други изследователи приемат, че е оправдано законът да преследва всяка форма на език на омраза, който има за цел да упражни психологическо въздействие, защото то се разбира като еквивалентно на физическо нараняване, при обстоятелства, в които таргет групата не може да избегне излагането си на такава реч (Cohen-Almagor 2001: 4). Други автори като например Кенан Малик обаче смятат, че езикът на омразата трябва да се санкционира единствено и само когато в неговата употреба се съдържа пряка заплаха за насилствено действие, когато са налице „както директна връзка между слово и действие, така и намерение от страна на подбудителя за извършването на конкретния насилствен акт“ (Малик 2014). Такава по същество е и съдебната практиката в САЩ (а в рамките на ЕС например и в Унгария), където езикът на омразата е престъпление само ако създава непосредствена опасност за този, към когото е насочен. Малик настоява да се прави разлика между регулация „въз основа на съдържанието“ и такава „въз основа на ефекта“, и рязко се противопоставя на това словото да бъде забранявано просто заради съдържанието му.

По сходен начин предлага да се действа и Сузан Бенеш. Тя приема, че законът трябва да влиза в сила само в случаите, в които езикът на омраза се трансформира в това, което тя нарича „опасно слово“ – „специфична подкатегория на езика на омразата, определена от нейната способност да вдъхновява или катализира групово насилие“ (Benesch 2014: 22). Наред

с други средства за превенция и противопоставяне на езика на омразата, Бенеш, подобно на Джудит Бътлър, отбелязва важността на така наречената „насрещна реч“ (counter speech). Противопоставянето на езика на омразата с други езикови средства е особено ефективно когато влиятелни или изявени лидери публично и недвусмислено показват, че не одобряват изразяването на омраза и особено насилието, проявено в резултат от омраза, смята Бенеш.

Отношението към насилието, вдъхновено от омраза, при което жертвата е атакувана поради принадлежността ѝ към дадена група, спрямо която извършителят има предразсъдъци, на свой ред не е еднозначно. Джеймс Якобс и Кимбърли Потър, автори на книгата *Престъпления от омраза. Криминално право и политики на идентичността* подчертават, че законите, свързани с престъпления от омраза, могат да водят до задълбочаване на конфликтите в обществото (Jacobs and Potter 1998: 132). Според авторите, „чрез предефиниране на престъплението като аспект на междугрупови конфликти, законите за престъпления от омраза насърчават гражданите да мислят за себе си като за членове на идентичностни групи [...], втвърдявайки по този начин чувството за негодувание на всяка от групите. Това от своя страна допринася за балканизация на американското общество, а не за обединяването му“ (131). Чрез избора на това кои предразсъдъци трансформират обикновеното престъпление в престъпление от омраза неизбежно се генерира политически конфликт, смятат авторите. Маркирането и наказването на индивидуални престъпления като престъпления от омраза създава поводи за между групови конфликти. Самото отчитане и обсъждане на етиктирани по този начин престъпления, „произвежда преувеличена представа за честотата на престъпления от омраза и неправ-

вомерно отрицателна картина на състоянието на между груповите отношения”, отбелязват Якобс и Потър (132). Според тях законите за престъпления от омраза имат потенциала да подкопават социалната солидарност, защото дефинират престъпленията като извършвани от членове на една социална група срещу членове на друга, вместо на отделни личности срещу обществото.

Престъпленията от омраза и езикът на омразата често са свързани, но са третираны по различен начин от закона (в първия случай вече е налице престъпление според други закони, докато във втория това, което се криминализира, е употребата на специфични изразни средства). В *Езикът на омразата и законът: философско изследване* Алекс Браун разграничава десет клъстера на правото, регулациите и кодексите, при които е налице ограничаване на езика на омразата:

1. Клевета на група
2. Негативно стереотипизиране и стигматизиране
3. Изразяване на омраза
4. Подбуждане на омраза
5. Заплахи за обществения ред
6. Отричане на актове на масова жестокост, насилие или геноцид
7. Престъпления, свързани с накърняване на достойнството на личността и причиняване на неимуществени (морални) вреди
8. Нарушения на гражданските или човешките права
9. Свързани с езиково изразяване престъпления от омраза
10. Рестрикции във времето, мястото и начина на поведение

Според Браун клъстерът, свързан с изразяването на омраза, най-често предизвиква възражения във връзка с нарушаване на важни принципи на свободата на словото. Много закони в различни страни се стремят да избегнат проблема и да защитят ценностите на свободата на изразяване чрез изключване от обхвата си на действие на „твърдения, публикувани или излъчени за нуждите на обществен дебат, артистично изразяване, журналистически репортаж или редакционен коментар“ (Brown 2015: 24).

Спорове са налице и по отношение на ограниченията, налагани с рамките на други клъстери. Санкционирането на отричането на геноцид например не се приема еднозначно. Някои автори, като влиятелния френски историк Пиер Нора, отхвърлят всички форми на закони за паметта, налагащи ограничения върху представянето на миналото. На фона на риска от санкции, дискусиите стават невъзможни и историческите изследванията се парализират, смята Нора. Той дори инициира създаването на асоциация „Свобода за историята“. Други историци, като например Волфганг Бенц, са на противоположна позиция и аргументират нуждата от наказание за отричането на геноцид. Те смятат, че законът не се занимава с историците, а само с онези, които отричат или маргинализират геноцида (Liakos 2011).

Сдържаният ефект, който се наблюдава в резултат на регулациите, е налице на много места, включително и в България. Перспективата за евентуални санкции често принуждава говорителите на езика на омразата да ограничат използването му, особено в медиите. Въпреки това въпросът за ефективността на законите, санкциониращи езика на омразата, остава открит. Според някои коментатори редица европейски държави имат болезнен опит в това отношение и „законите сре-

щу езика на омразата имат скрита цена и непредвидени последици” (Versendaal 2013).

Много са авторите, които не отхвърлят ограничаването на езика на омразата със силата на закона, но смятат, че той трябва да се прилага с мярка, като основната тежест на превенцията пада не върху наказанието, а върху саморегулацията, особено в сферата на медиите. Възниква и дилемата какъв да е обхватът на модерирание във форумите в интернет и дали изобщо в тях да се ограничава свободата на изразяване на участниците. Практиката е разнопосочна. В социалните медии (Фейсбук, Туитър и др.) стандартите се задават от вътрешните правила на самите медийни институции. Възниква обаче проблемът за разминаването между локалното законодателство и стандартите, приети от опериращите често на глобално ниво социални медии. По правило се приема, че „няма нужда от държавни правови актове по отношение на социалните медии, докато те работят в съответствие с международните законови стандарти за защита на човешките права” (Воев 2015).

Оразличаването между държавната интервенция с регулации на езика на омразата, от една страна, и решенията за саморегулиране на свободата на словото, вземани в рамките на вътрешните правила на частните медийни институции, от друга, поражда и въпрос за баланса между двете сфери на действие. Показателен за тези напрежения е например случаят с Уикипедия. По повод различни санкции, налагани срещу редактори на сайта, като блокиране и забрани, текстът, коментиращ свободата на словото вътре в рамките на самата енциклопедия отбелязва:

Някои редактори очевидно смятат, че тъй като Фондация Уикимедия е със седалище в Съединените щати (и там са установени някои от съвързките на Уикипедия), Първата поправка към конституцията на САЩ се прилага и спрямо нея. Това е погрешно. Първата поправка забранява държавно цензуриране на изразяването; тя не пречи на организация, свързана с обществена благотворителност, като Фондация Уикимедия, сама да решава какви думи и образи ще бъдат представени на нейните уебсайтове, и по какъв начин.⁹

По-нататък в същия текст се отбелязва, че „Уикипедия не е цензурирана, но не предоставя платформа за всички форми на човешко изразяване“. Показателен е и случаят с така наречения „проблем за цензурата“ в Уикипедия.¹⁰ Според статията, посветена на темата, „в Уикипедия общата идея е, че концепциите не трябва да се цензурират и че медията, която илюстрира такива концепции също така не трябва да бъде цензурирана, ако илюстрирането има енциклопедична стойност. Определянето дали нещо има енциклопедична стойност е субективно и подлежи на обсъждане. Отвъд това, разнообразният терен на правни доктрини (и свързаният с тях дискурс) влияе върху това какво може или не може да бъде в Уикипедия“.¹¹ В някои случаи възникват сериозни спорове и отделни лица се опитват да осъдят Уикипедия. Такъв е например случаят с Катина Шуберт, която атакува германската версия на Уикипедия заради статията за хитлер-югенд, където, според Шуберт, използването на нацистка образност надхвърля значително нуждите на документирането.

⁹ Виж за повече подробности на:

https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Free_speech (посетен на 10.09.2015 г.).

¹⁰ Виж: https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Censorship_issue (посетен на 07.09.2015 г.).

¹¹ Пак там.

На фона на подобни полемики ясно се вижда, че в частната медийна сфера, включително и в големи сайтове, често може да има повече рестрикции, отколкото по линия на държавната регулация чрез криминализиране на езика на омразата и на други видове слово. Саморегулацията може да е ефективна, но остава въпросът дали тя е способна да постигне превантивната сила на закона.

Особено активни са дебатите, свързани с употребата на език на омразата в медиите. Медийните закони и етичните кодекси налагат определени стандарти, но споровете дали журналистите трябва да остават неутрални във всяка една ситуация продължават. Много автори смятат, че „на етичния журналист трябва да бъде позволено да се издигне над обективността, като не остава морално неутрален по някои въпроси. Следователно, морално неутралното отразяване на език на омразата, расизъм, робство, геноцид или тероризъм, е лоша идея. Това е фалшива и погрешна концепция“ (Cohen-Almagor 2001: XVIII).

В някои по-специфични случаи, макар текстовете на законите и на етичните кодекси да са еднозначни, санкционирането за езика на омразата в медиите е трудно, защото източникът му не са самите медии, а политици, които при това често са защитени от имунитет. В българския опит например се следват препоръки на Съвета на Европа и практиката на Европейския съд за правата на човека, като се приема „необходимостта медиите да отразяват враждебната реч, за да информират гражданите за изразителите и разпространението в обществото. Разбира се, при задължителна реакция от страна на техните представители (водещи, репортери и пр.), която според възможностите на програмния формат да пази достоинс-

твото на нападнатите и демократичните ценности в публичната комуникация” (Лозанов 2014).

Дебатите за ограниченията на езика на омразата припламват около конкретни, получили широк медиен отзвук събития. Сред тях са издадената религиозна смъртна присъда (фатва) на Салман Рушди заради романа му „Сатанински строфи“, полемиките около датските карикатури на пророка Мохамед, разстрела на редакцията на френския сатиричен вестник „Шарли Абдо“, напливът на мигранти към ЕС и др. Не липсват и многобройни български случаи, които на свой ред събуждат оживени коментари и пораждат сблъсък на гледни точки (за подробности виж частта *Езикът на омразата в България* по-долу).

В крайна сметка различните страни в дебатите се обединяват около разбирането за нуждата на противодействие на езика на омразата. Разликата е в представите за средствата, с които обществото може да се справи с проблема. Така различията отварят и пространство за алтернативни политически решения. Основният въпрос е как да се действа, за да се предотврати преходът от език на омраза към престъпления от омраза.

БИБЛИОГРАФИЯ

Гартън Аш, Тимъти (2014). Свобода и разнообразие. В: Либерален преглед, 21 юни 2014, достъпно на:

<http://www.librev.com/index.php/discussion-europe-publisher/2417-2014-06-21-19-43-45> (посетен на 28.08.2015 г.).

Кънев, Красимир (2010). Словото на омраза. В: Кънев, К. (ред.) Свободата на изразяване. Сиби, София.

Лозанов, Георги (2014). Чия е враждебната реч? В: Годишен доклад 2013, фондация „Медийна демокрация“, достъпно на:

<http://www.fmd.bg/?p=8641> (посетен на 08.09.2015 г.).

Малик, Кенан (2012). Защо словото на омразата не бива да бъде забранявано. В: Либерален преглед, 09 Май 2012, достъпно на:

<http://www.librev.com/index.php/discussion-politics-publisher/1592-2012-05-09-00-37-29> (посетен на 21.08.2015 г.).

Остин, Джон (1996). Как с думи се вършат неща. ИК „Критика и хуманизъм“, София.

Benesch, Susan (2014). Defining and diminishing hate speech. In: State of the World's Minorities and Indigenous Peoples 2014, достъпно на

<http://www.minorityrights.org/12473/state-of-the-worlds-minorities/mrg-state-of-the-worlds-minorities-2014-chapter02.pdf> (посетен на 06.09.2015 г.).

Boev, Boyko (2015). Freedom of Expression in Social Media. Достъпно

на: <https://www.linkedin.com/pulse/freedom-expression-social-media-boyko-boev> (посетен на 28.08.2015 г.).

Brown, Alex (2015). Hate Speech Law: A Philosophical Examination. Routledge.

Butler, Judith (1997). Excitable Speech. A Politics of the Performative. Routledge.

Cohen-Almagor, Raphael (2001). Speech, Media and Ethics. The Limits of Free Expression. PALGRAVE.

Davenport, David (2015). Language Police At University Of New Hampshire: Saying 'American' Is Now Politically Incorrect. In: Forbes, Jul. 30, достъпно на: <http://www.forbes.com/sites/daviddavenport/2015/07/30/proud-to-be-an-american-do-not-say-so-at-the-university-of-new-hampshire/> (посетен на 06.09.2015 г.).

Delgado, Richard (1993). In: Matsuda, M. J., Lawrence III, C. R., Delgado, R. and Crenshaw K. W., Words that wound: Critical race theory, assaultive speech, and the first amendment. Boulder: Westview Press.

Fish, Stanley (1997). Boutique multiculturalism, or why liberals are incapable of thinking about hate speech. In: Critical Inquiry, vol. 23, n. 2.

Jacobs, James and Potter, Kimberly (1998). Hate Crimes: Criminal Law & Identity Politics. Oxford University Press.

Liakos, Antonis (2011). How to Deal with Tormented Pasts, In: Academia.edu [Historein], достъпно на: http://www.academia.edu/2348006/How_to_Deal_with_Tormented_Pasts (посетен на 10.09.2015 г.).

Marshall, Geoffrey (2001). Foreword. In: Cohen-Almagor, R., Speech, Media and Ethics. The Limits of Free Expression. PALGRAVE.

Versendaal, Harry van (2013). Hate speech: The lesser of two evils, In: Ekathimerini.com, 04.06.2013, достъпно на: <http://www.ekathimerini.com/151798/article/ekathimerini/comment/hate-speech-the-lesser-of-two-evils> (посетен на 10.09.2015 г.).

Waldron, Jeremy (2012), The Harm in Hate Speech. Harvard University Press.

Национална уредба и практика

Юлиана Николова

Езикът на омразата като явление не е инцидентно възникнал феномен и може да се установи, че неговите корени не са нови, само проявленията му се изменят в зависимост от конкретния контекст, съвсем естествено редица програми, финансирани от публични и частни донори, насочват значителни ресурси в анализа и въздействието върху този аспект на публичната среда. Много изследователи направиха в този период анализ на правната рамка както на националните правила, така и на международните правни актове и правната практика в страните членки на ЕС. Поради това в този текст в по-голяма степен само са отбелязани изводите от публикуваните до момента доклади и анализи, включително и финансирани по НФМ и ФМ на ЕИП, с изрично позоваване на източниците. Акцентът на настоящия документ е поставен върху ново възникнали норми или нови казуси, вследствие на прилагането на нормативната уредба, или върху заключенията на нови изследвания новите изследвания.

Конституция на Република България и тълкувателно решение на Конституционния съд по чл. 39

В преобладаваща част от докладите основно се разглежда привидното противоречие между свободата на изразяване и изключването от тази свобода на изказвания, насочени към разпалване на вражда. И това не е случайно: В пространно тълкуване на конституционната разпоредба, направено от Конституционния съд в Решение № 15 от 28 септември 1993 г. по к. д. № 17 от 1993 г. (ДВ, бр. 88 от 1993 г.), правото за сво-

бодата на изразяване е разгледано и в по – общ конституционен и функционален контекст:

Без то да се абсолютизира или да му се придава особено място в някаква йерархия от ценности и на права, значението му е фундаментално за установения конституционен ред. За личността правото ѝ да изразява своето мнение и да го разпространява чрез слово – писмено или устно, чрез звук, изображение или по друг начин (чл. 39, ал. 1) изглежда иманентно на нейната същност и за възможността ѝ да се реализира в социалната реалност. Свободата на мнение действа като ограничител за регулативните възможности на държавата в редица сфери на обществения живот. Това право стои в основата и на политическия плурализъм (чл. 11, ал. 1) и на недопустимостта да се монополизира политическата, идеологическата и духовната сфера въобще (чл. 11, ал. 2), както и на други права (напр. правото на информация по чл. 41, ал. 1).

Правото за свободно изразяване се ограничава единствено, тогава и само тогава, когато „се използва за накърняване на правата и доброто име на другото и за призоваване към насилствена промяна на конституционно установения ред, към извършване на престъпления, към разпалване на вражда или към насилие над личността“.

От друга страна ограничаването на свободата на изразяване, свързано със словото на омраза (враждебната реч) поради своята чувствителност и многообразие, има твърде противоречива както законодателна национална и международна практика, така най-вече съдебна практика.

В България правото на свобода на изразяване и неговото ограничаване са залегнали в Глава втора „Основни права и задължения на гражданите“ от Конституцията и по-точно в чл. 39.

Чл. 39. (1) Всеки има право да изразява мнение и да го разпространява чрез слово – писмено или устно, чрез звук, изображение или по друг начин.

(2) Това право не може да се използва за накърняване на правата и доброто име на другото и за призоваване към насилствена промяна на конституционно установения ред, към извършване на престъпления, към разпалване на вражда или към насилие над личността.

По искане на президента на Републиката за даване на задължително тълкуване на разпоредбите на чл. 39, 40 и 41¹² от Конституцията Конституционният съд се е произнесъл с Решение № 7 от 4.VI.1996 г. От мотивите към решението се вижда, че при окончателното формулиране на конституционния текст, станал чл. 39, е отхвърлена идеята вместо въвеждане на ограничения (в ал. 2) първата алинея да завърши с израза „освен в случаите, забранени от закона“. От стенограмите на Великото Народно Събрание е видно, че гаранциите за упражняване на правото свободно да се изразява мнение трябва да бъдат конституционно установени, както и че на конституционно равнище трябва да се определят ограниченията на това право. Пак от дебатите се вижда, че изброяването на конституционно установените ограничения, конституционните законодатели са изключили израза „добрите нрави“, като е изтъкнато, че то увеличава възможностите за въвеждането на цензура, а при формулирането на ограничението, според което това право не може да се използва за разпалване на вражда, са отпаднали квалификации, като „расова“, „етническа“, „национална“, „религиозна“, „класова“ и др.

¹² Правото свободно да се изразява мнение и то да се разпространява; право то да се търси, получава и разпространява информация; определяне смисъла на предвидените в конституционните текстове ограничения на тези права.

Конституционният съд тълкува волята на авторите на Конституцията по отношение на „правата и доброто име на друго“ като уредени преди всичко като индивидуални права на личността. При установяването на ограничения за упражняване на разглежданите права конституционният законодател се води от стремежа те да бъдат регламентирани на конституционно равнище, за да се осигури конституционна закрила на самите права и да ограничи сферата на законодателна регламентация. Всяко от отделните ограничения е разглеждано като средство за защита на друг (личен или обществен) интерес.

Конституционният съд намира, че искането за тълкуване, макар и да визира всяка от трите разпоредби, респ. предвидените в тях ограничения поотделно, се основава на разбирането, че трите текста в тяхната цялост уреждат една съвкупност от права, обединени от правото свободно да се изразява мнение и то да се разпространява, както и от правото да се търси, получава и разпространява информация. Водещ сред тях – не само от гледище на реда на подреждане – е чл. 39, който в своята първа алинея установява правото свободно да се изразява и разпространява (чрез различни изразни средства) мнение. Езикът на чл. 39, ал. 1 е в най-голяма степен близък на израза на чл. 10, ал. 1 ЕКПЧ – „право на свобода на изразяване на мнение“ – обстоятелство, което на първо място позволява тълкуването на текста да се извърши в контекста на международноправните актове, и от друга страна, дава възможност чрез тълкуването му да се открият заложените в него виждания на конституционния законодател относно значимостта (ценността) на комуникационните свободи въобще, както и да се формулират функционални критерии (и съображения), които определят тяхната относителна важност и ги

поставят в съотношение с други, конкуриращи права, от което произтичат основания за ограничаването им.

Акцентът в чл. 39, ал. 1 е поставен върху правото свободно да се изразява и разпространява мнение. Правото обхваща и възможността (свободата) мнението да се разпространява чрез различни средства, включително чрез печат, радио, телевизия и др. В този смисъл изразът „право свободно да се изразява и разпространява мнение“ е по-широк в смисловото си съдържание от използваните като негови синоними „свобода на словото“, „свобода на печата“ и др. Той има характер на родово понятие, което интегрира останалите и същевременно обозначава едно самостоятелно право.

Разглеждано само за себе си, правото по чл. 39, ал. 1 е преди всичко индивидуално право на личността. Конституцията го предоставя на „всеки“. И въпреки че, както показва крайният анализ, „всеки“ включва и физически, и юридически лица, то пряко се свързва със свободата на мисълта (чл. 37, ал. 1) и убежденията (чл. 38) и е свързано с достойнството на човешката личност, което е издигнато във върховен принцип от преамбюла на Конституцията, а гарантирането му от държавата е основно конституционно начало (чл. 4, ал. 2). Стремелът към придържане към международните стандарти личи и от идеята разпоредбите, които се отнасят до основните права, да бъдат съобразени и с неподписаната към този момент Европейска конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ), както и от отбелязването, че тази глава от Конституцията е най-непосредствено свързана с международните задължения на страната и с международното право.

Основанията за ограничения на свободата на изразяване, които самите разпоредби на чл. съдържат, според Конститу-

ционния съд могат да бъдат класифицирани по групи интереси така:

- от гледище на защитата на конституционно установения ред;
- запазване на обществения ред и превенция на престъпността;
- защита на репутацията и правата на другите граждани

Колкото и условна да е тази класификация, Конституционният съд я прави, за да обърне внимание на един проблем във връзка с тълкуването на отделните ограничения. Той се отнася до това дали самите ограничения подлежат на известна йерархизация, т.е. дали Конституцията ги равнопоставя, или е допустимо да се подреждат по важност и в зависимост от това в различна степен да бъдат противопоставяни на свободата на свободното изразяване на мнение, като им се предоставя защита за негова сметка. Като намира, че не е уместно да се въвеждат априорни виждания, Конституционният съд счита за необходимо да посочи съществуването и на този въпрос, оставяйки практиката да изработи сама свои критерии и същевременно отбелязвайки, че отделни конституционни текстове (напр. чл. 57, ал. 2), а и цялостният дух на Конституцията отдават приоритет на правата на личността (т.е. на другите граждани). В този смисъл възможността да се осъществи намеса в правото свободно да се изразява мнение, когато то се използва за накърняване на правата и доброто име на другиги, е най-голяма.

Обхватът на действие на конституционно установените ограничения е в зависимост от изясняването на действителното тяхно съдържание и от прилагането им от органите на зако-

нодателната, изпълнителната и съдебната власт в съответствие със смисъла, вложен в конституционния текст.

Конституционният съд изтъква по отношение на изказвания, които са насочени към разпалване на вражда, че е очевидно, че текстът не отказва защита на многообразието на мнения, които могат да се окажат противопоставени. Самата същност на правото свободно да се изразява и разпространява мнение има за своя предпоставка ценността на конкуренцията на идеи и противопоставянето на различни гледни точки. Текстът – независимо че при приемането му са отпаднали редица квалификации – определено визира изказвания, които засягат интересите на социални групи. Тези групи могат да бъдат формирани по различен признак – расов, етнически, религиозен, политически, национален, социален, сексуален и т. н. Изключването на такива изказвания от обсега на защита е в съгласие с прокламираната в преамбюла на Конституцията като общочовешка ценност търпимост, с изискването за поддържане на търпимост и уважение между вярващите от различни вероизповедания (чл. 37, ал. 1, изр. 2), със забраната да се създават организации, чиято дейност е насочена към разпалване на расова, национална, етническа или религиозна вражда (чл. 44, ал. 2). По силата на важни международни договори държавите могат да обявяват за нарушение, наказуемо от закона, пропагандирането на омраза на расова, национална или религиозна основа (срв. чл. 4 от Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация, както и чл. 162 – 164 (НК). Правата, които нормите срещу изказвания, проповядващи вражда и омраза („враждебна реч“), защитават, са със степен на значимост, която обосновано се противопоставя на правото свободно да се правят такива изказвания. Съдържанието на последните не

съставлява принос за създаването на демократични мнения или демократична воля.

Общо принципно положение, отнасящо се до приложението на всички основания за ограничение, е, че при тяхното налагане – от органите на законодателната, изпълнителната и съдебната власт – трябва да се излиза от високата обществената значимост на комуникационните права и свободи, от което следва изискването за стеснително приложение на ограниченията. Без да се отклонява от разбирането, че разглежданите права и свободи не заемат особено място в някаква йерархия на основните права, Конституционният съд намира, че предвид функциите, които те изпълняват – в личностен и в обществен план – единствено обосноваването на друг, по-висш интерес, може да обуслови ограничения при упражняването им.

Конституционният съд анализира обсъжданията, проведени от Комисията по изработване на проект за Конституция и от Великото Народно събрание (ВНС) при приемането на чл.39 и на цялата глава втора „Основни права и задължения на гражданите“ и заключава, че конституционният законодател се е ръководил и е пренесъл в текста на глава втора идеи и разрешения от ратифицираните към този момент и влезли в сила за Република България два международни акта (договора) – Международния пакт за икономически, социални и културни права и Международния пакт за граждански и политически права (съответно МПИСКП).

Стремежът към придържане към международните стандарти личи и от идеята разпоредбите, които се отнасят до основните права, да бъдат съобразени и с неподписаната към този момент Европейска конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ), както и от отбелязването, че тази

глава от Конституцията е най-непосредствено свързана с международните задължения на страната и с международното право. Съдът отбелязва, че при формулирането и на правата, и на ограниченията в чл. 39, пряко кореспондират с чл. 10 на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи и с чл. 19 от Международния пакт за гражданските и политическите права.

Вътрешноправните и по-точно наказателно правните средства за защита срещу изказвания, накърняващи правата и доброто име на друго и за призоваващи към насилствена промяна на конституционно установения ред, към извършване на престъпления, към разпалване на вражда или към насилие над личността, засягащи расовото равенство и личната чест и достойнство. Проповядването и подбуждането към расова или национална вражда, или омраза, или към расова дискриминация е престъпление съгласно чл. 162, ал. 1 от Наказателния кодекс. Съставът съществува от приемането на НК през 1968 г.

По отношение на възможността по чл. 162, ал. 1 от НК да се търси наказателна отговорност от издателя или разпространителя на литература, съдържаща враждебни изказвания по отношение на расови или етнически групи се налагат няколко уточнения. Изпълнителното деяние на престъплението по чл. 162, ал. 1 (проповядване или подбуждане) се изразява в въздействие върху съзнанието на едно или повече лица. Безспорно това въздействие може да се извърши както чрез устна, така и чрез писмена реч. Що се отнася до вината обаче, престъплението може да бъде извършено само при пряк умисъл, т. е. извършителят трябва да е целял да предизвика вражда или омраза.

Във връзка с това не е налице това престъпление по чл.162 ал.1, когато лицето преследва само някаква друга цел – да информира, да направи обществено достояние литературно произведение, научна теория или обществена доктрина.

В случая няма да е налице престъплението по чл. 162, ал. 1 дори ако лицето е допускало, че може да предизвика вражда или омраза.

Практики на съда за прилагане на чл.162 ал.1 на НК

Постановление №1 от 22.03.1991г. по Н.Д. №1/1991 г., пленум на ВС

През 1990 г. главният прокурор повдига обвинение по чл. 162, ал. 1 от НК срещу бившия държавен глава на България Тодор Живков. Във връзка с това Главният прокурор се обръща към Пленума на Върховния съд по отношение на прилагането на чл.162 ал.1 от НК задава въпроса:

Каква е обективната съставомерност на чл. 162, ал. 1 НК относно проповядване или подбуждане към национална вражда или омраза“

Към този момент текстът на чл.162 ал.1 от НК гласи:

Чл. 162. (1) Който проповядва или подбужда към расова или национална вражда или омраза, или към расова дискриминация, се наказва с лишаване от свобода до три години и с обществено порицание.

Съгласно действащия към 1991 г. Закон за устройство на съдилищата Върховният съд насочва дейността на съдилищата и особените юрисдикции и упражнява съдебен надзор върху нея, като издава ръководни и тълкувателни постановления и решения. Тълкувателните постановления на Пленума на Върховния съд са задължителни за съдилищата и особените

юрисдикции, както и за административните органи, актовете на които подлежат на съдебен надзор – чл. 59 ЗУС.

Пленумът на Върховния съд на РБ издава тълкувателни решения с предмет само такива норми, които при прилагането им от съдилищата са породили спорни или противоречиви въпроси. Спорът и противоречието трябва да са се проявили в съдебната практика, а не да имат хипотетичен или теоретичен характер. Пленумът на Върховният съд на РБ не разрешава теоретични спорове между юристи. Той не изяснява съдържанието на закона изобщо. Само когато в съдебната практика са възникнали спорни или противоречиви въпроси по прилагането на закона, Пленумът на Върховния съд на РБ издава задължителни за съдилищата тълкувателни постановления и така „осигурява точното и еднакво прилагане на законите“. Пленумът на Върховния съд на РБ констатира, че към дата на издаване на решението няма спорни или противоречиви въпроси, които да са възникнали при прилагане на разпоредбите на чл. 162, ал. 1 НК. Нещо повече, няма изобщо съдебна практика по приложение на тези разпоредби, поради което заключава, че няма законно основание за издаване на тълкувателно постановление от Пленума на Върховния съд на РБ.

Редица изследвания установяват, че и в периода след 1991 г, чак до 2009 г. няма съдебна практика по прилагането на разпоредбата на чл.162. ал.1.

Разпространяване на Оценъчна информация

Решение № 80 от 24.02.2009 г. на ВКС по к. н. д. № 34/2009 г.,
I н. о., НК, докладчик съдия Бойка Попова

Съществен обрат по отношение на практиката, свързана с прилагането на наказателната политика по отношение на езика на омразата е решението на Върховния касационен съд (ВКС) по к. н. д. № 34/2009 г. В решението се прави връзка между чл. 162, ал. 1 НК (проповядване на расова или национална вражда или омраза, или на расова дискриминация) и чл. 108, ал. 1 НК – проповядване на антидемократична идеология. Общото между изпълнителните деяния по двата престъпни състава е, че се разпространява една оценъчна информация, чрез която деецът развива, аргументира и огласява възгледи, които по естеството си са антидемократични или са годни да разпалят расова вражда или омраза, или да прераснат в расова дискриминация. Водещото, че е използваното средство за проповядване, разглеждано като целенасочена информационна дейност, и въздейства върху съзнанието на адресатите си, не само когато се възприема непосредствено – при устната реч, но и посредством излагането и публикуването в интернет пространството на статии, картини, символи, плакати, клипове, призови. От такова естество са материалите, представляващи съдържанието на инкриминирания интернет-сайт. Без значение на използваното средство за проповядване е налице целенасочена информационна дейност, която въздейства върху съзнанието на адресатите си, не само когато се възприема непосредствено – при устната реч, но и посредством излагането и публикуването в интернет пространството на статии, картини, символи, плакати, клипове, призови и пр. със съдържание.

Във връзка с изследвания текст, свързан с езика на омразата, Пловдивския съд е наложил наказание пробация със задължителните пробационни мерки с продължителност от една година за първия обвиняем и от шест месеца за втория, както и обществено порицание.подсъдимите, затова че са проповядвали национална вражда и омраза и расова дискриминация.

Касационният съд след обстойно изследване потвърждава присъдата на Пловдивския апелативен съд.

Проповядване на вражда в социалните мрежи

Споразумение № 37 от 29.01.2013 г. на РС – Бургас по н. о. х. д. № 359/2013 г.

Районният съд, Бургас – вписва съдържанието на споразумение, постигнато между, обвиняемия и прокурора, чрез което обвиняемият се признава за виновен в умишлено извършване на престъпление по чл. 162, ал.1 от НК, а именно за това, че на неустановена дата през периода от 21.10.2012 г. до 31.10.2012г в гр. Бургас, чрез използване електронна информационна система- компютърна система състояща се от – стационарен компютър, проповядвал национална вражда, омраза и расова дискриминация основани на етническа принадлежност, като публикувал снимки, върху който били изписани текстовете: „Ромите ще наследяват България и ще се радват на плодовете си веќеки...“, „България е потъпкана от българите и обгрижвана от ромите...БГ е за ромите запомнете го БГ Лайна“ и „Браво момчета. Браво. Българинът заслужава жестока смърт, защото е едно изсрано лакомо, лайно. Ние ромите ще наследим България защото тя не заслужава онзи миризлив, грозен и потен българин. Защото да те е срам да си българин. Българинът е убиец, изнасилвач, както и уника-

лен крадец. Смърт и подигравка, чуми мръсни български а ромите които се подиграхте евала евала. Тези бойци, който са в самите портрети са умрели за тази бг гад ъхххххххх вашата мама бг измрете вовеки веков амин за да се сбъдне” в създадени и поддържани от него интернет профил Armacedone Penkov /Армакедоне Пенков/ и интернет страница „Life.for.Roma в социалната мрежа www.facebook.com. Обвиняемият признава за виновен, при форма на вината „пряк умисъл”.

За посоченото престъпление на основание чл. 162, ал.1, от НК, вр. с чл. 55, ал.1, т.1 от НК Съдът налага наказание лишаване от свобода за срок от 11 (единадесет) месеца, изтърпяването на което се отлага за срок от 3(три) години, както и обществено порицание, което да се изпълни чрез прочитане на присъдата от Общинско радио Бургас.

Проповядване и подбуждане към насилие и омраза, основани на етническа принадлежност интернет

На тринадесети октомври 2011 година Варненският районен съд, тридесет и седми състав, в публично съдебно заседание наложи на осн. чл. 162, ал. 1 вр. чл. 55, ал. 1, т. 1 от НК наказание лишаване от свобода за срок от десет месеца, изпълнението на което на основание чл. 66, ал. 1 от НК отлага с изпитателен срок от три години, както и наказание „обществено порицание, което да бъде изпълнено чрез обявяване на присъдата на таблото в кметството по местоживеене на подсъдимите за това, че на 28.09.2011 г. в гр. Варна, чрез електронни информационни системи – компютър, подсъдимият проповядвал и подбуждал към насилие и омраза, основани на етническа принадлежност, като по интернет, в профила си във „Фейсбук”, открил събитие озаглавено „Клане на цигани” и

приканвал към действия, свързани с това събитие, както и конфискация на личния компютър, с който е извършено престъплението.

Подсъдимият проявявал интерес към събитията в с. Катунца, както и от провеждащите се в страната и в гр. Варна след 23.09.2011 г. протести срещу ромското население, като информацията получавал основно от интернет страницата на Фейсбук. На 28.09.2011 г. сутринта подсъдимият влязъл чрез личния си компютър във Фейсбук и установил, че всички страници, в които имало призови за саморазправа с ромите, били изтрити, поради което създал в профила си във Фейсбук под името SlavJeshev събитие с название „Клане на цигани“, като приложил към него снимка с вдигната за удар ръка с нож. В събитието била отправена покана за среща на 28.09.2011 г. в 19,00 ч. – 22,00 ч. пред Козирката, а като допълнителна информация било отбелязано „sidki па ogaĵie“. Поканата за описаното събитие била отправена към потребителите на Фейсбук, а към някои лица, които имали достъп до профила на подсъдимия, Ж. изпратил и лични покани за присъединяване към групата. Страницата била прегледана от стотици потребители, като 56 от тях заявили, че ще присъстват на събитието, 24 обявили, че може би ще го посетят, а някои от присъединилите се във Фейсбук групата „Клане на цигани“ написали коментари, в които проявили омраза към ромското население и изразили желание за насилие над лица от тази етническа група. Съдът не приема обясненията на подсъдимия в частта, в която твърди, че не е съзнавал обществената опасност на деянието и не го е извършил умишлено. Напротив, всички факти сочат обратното, а именно, че подсъдимият е създал страницата, защото всички теми, провокиращи етническото напрежение срещу ромите, са били

свалени от интернет и това той е сторил в момент на силно обществено напрежение с прояви, изразяващи етническа нетърпимост към ромското население. Освен това, подсъдимия твърди, че е проявявал интерес към събитията в с. Катунца и е участвал в единия от протестите, организирани в гр. Варна, което несъмнено сочи, че същият много добре е съзнавал, че със създаване на събитие с тема „клане на цигани“.

Съдът установява, че с деянието си подсъдимият от обективна и субективна страна и двете форми на изпълнителното деяние на престъплението по чл. 162, ал.1 от НК, тъй като на 28.09.2011 г. в гр. Варна, чрез електронни информационни системи – компютър, проповядвал и подбуждал към насилие и омраза, основани на етническа принадлежност, като по интернет открил събитие озаглавено „Клане на цигани“ в профила си във „Фейсбук“ и приканвал към действия, свързани с това събитие. От обективна страна, изпълнителното деяние проповядване на расова или национална вражда или омраза, или на расова дискриминация се изразява в огласяване на възгледи, годни да разпалят чувства на неприязън към лица от определена етническа или расова принадлежност, а подбуждането е подтикване, създаване на желание у някого да извърши нещо, като деецът се опитва да внуши на неограничен кръг лица да възприемат чувствата на омраза и да ги мотивира към действия на вражда срещу отделни граждани или групи от населението въз основа на тяхната расова или етническа принадлежност. За да бъде осъществено деянието, е достатъчно призивът или проповедта да достигнат поне до едно лице, като не е нужно това лице да е предприело действия в изпълнение на отправения призив. Несъмнено е, че със създаването на интернет страница в социалната мрежа „Фейсбук“ на тема „клане на цигани“ и отправяне на покана

за осъществяване на събитието чрез организиране на среща на конкретно място и в определен час с призив „всички на оръжие“, подсъдимият е осъществил състава по чл. 162, ал.1 от НК, тъй като призивите са били възприети от стотици потребители на сайта, а голяма част от тях са заявили, че ще участват в събитието, като деянието е осъществено при форма на вината пряк умисъл.

Присъдата е влязла в сила.

БИБЛИОГРАФИЯ

Ганчев, Ивайло. Правната оценка на враждебната реч: Сблъсък между правото на защита от дискриминация и лична чест и достойнство и правото на свободно изразяване на мнение. Мнението е публикувано със съгласието на автора и със съдействието на Фондация „Междуетническа инициатива за човешки права“, която е част от Програмата „Междуетнически фонд за развитие“ представлява българският компонент на международната програма „Подобряване на междуетническите отношения в Югоизточна Европа“, иницирана и финансово обезпечена от фондациите „Чарлз Стюарт Мот“ – САЩ, „Крал Бодуен“ – Белгия и „Отворено общество“ – България.

Спасова, Соня (2014 г.). Враждебната реч в медиите ни спасила от насилие, Вестник „Труд“.

Лозанов, Георги (2014). Чия е враждебната реч? В: Годишен доклад 2013, фондация „Медийна демокрация“, достъпно на: <http://www.fmd.bg/?p=8641> (посетен на 08.09.2015 г.).

Стоилова, Зорница (2015 г.). Никой ли не вижда слона в стаята. Пресъпленията от омраза вече се превръщат в сериозен проблем за цялото общество и е крайно време да спрат да се игнорират от властите.

Димитров, Борислав. Съдебната практика при език на омразата: еволюция в Европа и застой в България. Анализът е подготвен в рамките на проект „Медиатор“, изпълняван от АЕЖ – България с подкрепата на фондация „Америка за България“.

Етичен кодекс на българските медии.

Международен пакт за граждански и политически прав, Ратифициран с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание от 23.07.1970 г. – ДВ, бр. 60 от 1970 г. В сила за България от 23.03.1976 г. издаден от Министерството на външните работи, обн. бр. 43 от 28.05.1976 г.

Решение № 7 от 4.VI.1996 г. на КС на РБ по конст. д. № 1/96 г.Обн. „Държавен вестник“, бр. 55/1996 г. чл. 39, чл. 40, чл. 41 Конституция на РБ.

Европейска агенция за фундаменталните права Hate Speech and Hate Crimes against LGBT Persons.

Боев, Бойко; Кашъмов, Александър; Кънев, Красимир; Огнянова, Нели; Русинова, Полина (2010) Свободата на изразяване, под общата редакция на Красимир Кънев, ISBN 978-954-730-669-1, издателство „Сиби“.

Попова, Петя. Дискриминация, стереотипи и предразсъдъци, враждебно слово, омраза, престъпления и инциденти с дискриминационен елемент, цикъл интерактивно обучение.

доц. д-р Мулешкова, Ирина; д-р Пушкарлова, Ива (2011). Въведение в правната уредба на защитата от дискриминация. Учебен модул за магистрати по проект реализиран с финансовата подкрепа на Програмата на Европейската Общност за заетост и социална солидарност – ПРОГРЕС (2007-2013 г.).

Вангели, Анастас, анализатор в Центъра за изследвания и политики, Скопие. Реч на омразата в медиите на България и Македония: прояви, фактори, решения.

Езикът на омразата в България

Орлин Спасов

Езикът на омразата си проправя път в българската публична сфера постепенно и сякаш неусетно. Ранните години на прехода са белязани от силно политическо противопоставяне. Идеологическата конфронтация не се ограничава до критика на едно или друго политическо действие на опонента, а често води до директно отхвърляне на самото съществуване на политическия противник. Утвърждават се нагласи, които са срещу консенсуса между отделните обществени групи. Някои наблюдения показват, че на изпитание в началото на 90-те години е подложен дори самият обществен договор. Радикализмът на противопоставянето довежда до „етнизиране“ на политическият живот: партиите функционират като „псевдо-етноси“ и националният колектив се разглежда като разделен „на три нации: „червени“, „сини“ и турци“ (Митев 1994: 473-475). Трансгресията и езиковите крайности се превръщат в норма. Дълго потисканото слово, изведнъж освободено след политическите промени, бързо мутира до степен, при която отношението към другия лесно се формира посредством кодовете на омразата, враждата и отхвърлянето. През политическия език този вид втвърдяващо идентичностите говорене се разпространява в медиите и навлиза във всекидневна употреба.

Редица изследователи подчертават радикализма на промяната. Говори се за „своеобразна революция“ в езика (Виденев 1995: 83), за „неуправляема словесна лавина“ (Лозанов 1999: 17), за „бруталния антиинтелектуален, антикултурен, прекращаващ нормите на човешкото общезитие език“ (Кьосев

1999: 78), за „заекването“ на езика (Минев и Кабакчиева 1996: 115), за „езиков произвол“ (Пешева 1993: 34), за „агресия срещу езика“ (Знеполски 1997б: 83) и т.н. Според повечето автори вербалният репертоар на медиите изпада в крайностите на оварваряването, порнографичността и мачизма. Езикът на омразата обаче остава несанкциониран, защото е третиран като част от свободата на изразяване.

Заедно с тези развития в медиите се извършва важна подмяна: периферният всекидневен разговорен език, често носител и на омраза, се намества в центъра на публичното пространство. Но този език не може да съществува нормално като публичен, той „няма живот извън личното общуване“ (Лозанов 1999: 17) и това влече след себе си поредица от проблеми, свързани с качествата на публичната сфера. Според Александър Кьосев разговорността и брутализирането на езика водят до ситуация, в която „гласът на маргиналите, на асоциалното“ се самонастанява в центъра, от който сега не могат да бъдат чути сериозни медийни гласове (1999:76).

Тези развития от 90-те години на XX век създават благоприятни условия за разгръщане на употребите на език на омраза. Първоначално към него няма особена чувствителност, той се възприема се като част от общия езиков декор на прехода. Едва по-късно чувствителността към проблема започва да нараства.

За някои анализатори използването на език на омраза има конкретно проследима история. Според Румян Русинов например, „началото на враждебното говорене е през 1991 г. Политиците и полицията трябваше да намерят изкупителна жертва за скока на престъпността по това време. Затова общественият гняв се насочи към полицията, че не разкрива

престъпленията, че самата тя участва в престъпления, а пък ромите станаха първата изкупителна жертва. Антициганското слово се оказва клапан на охлаждане на напрежението и насочването му в друга удобна посока”.¹³ По това време полицията започва да огласява данни за етническите профили на престъпленията в България (първите сведения са за 1990 г.), като „в същото време медиите подхранват общественото мнение с новини за престъпления, извършени от роми, което потвърждава образа им на криминално проявена общност” (Безлов 2007).

На фона на тези развития, в рамките на които постепенно се натрупват все повече и повече езикови практики, свързани с изразяване на вражда и налагане на етнически и други стереотипи, едно от полетата, в които езикът на омраза получава особена видимост и в което играе ключова роля, е национализмът. Социалистическият период до голяма степен обезсилва национализма, заменяйки го с идеологическото поле на „интернационализма”. Ето защо след 1989 г. национализмът намира нова и широка възможност за изява. Разгръщат се две негови форми.

Първата представя умерения национализъм, който би могъл да бъде наречен и „официален”. Той често е лансиран като патриотизъм и в неговите рамки рядко се среща открит език на омраза. Темите на умерения национализъм са широко застъпени в медиите. Особена подкрепа и разпространение получават националистически митове, свързани с произхода

¹³ Виж изказване на Румян Русинов по време на дискусия в клуб „Обектив” на БХК, проведена през октомври 2013 г. Достъпно на: <http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/klub-obektiv/2013-10/vsichko-e-ezik-politicheskoto-i-medijnoto-hejtrstvo-ssho/> (посетен на 09.09.2015 г.).

на българите. Преоткрива се миналото на етноса, набавя се чувство за изключителност и превъзходство. Тези активности най-често се разгръщат като опит за канализиране на недоволството от провежданите след 1989 г. реформи и на разочарованието от прехода. Практически във всички големи партии са налице поддръжници на умерения национализъм.

Втората форма на изява на национализма първоначално е по-маргинална и се разгръща в периферията на доминиращата публичност. Представена е от крайни, радикални форми на национализъм, практикувани съответно в периферията на официалното политическо поле. Става дума за партии и движения, които дълго не са парламентарно представени и чиито членове и симпатизанти нямат постоянен и гарантиран достъп до големите медии. За разлика от умерения популярен вариант, на това ниво национализмът мутира в нови форми, които открито се противопоставят на европейските ценности. Използването на език на омраза е норма. Антисемитизмът, расовата омраза, фашизоидните дискурси се превръщат в нови феномени в хода на прехода в България и ролята им постепенно започва да нараства.

Границата между двата вида национализъм е подвижна и официалният вариант нерядко се поддава на „обостряне“ под натиска на идеологии, произхождащи от периферията.

Възходът на радикалната периферия се потвърждава от еволюцията на националистически партии като „Атака“ и Национален фронт за спасение на България (НСФБ). Радикалната политика все по-амбициозно започва да отправя поглед към възможностите за парламентарно представителство. Радикализмът търси политическа легитимация, а свързаната с него

периферна публичност се стреми към по-високи и видими позиции.

Обратът се случва през 2005 г., когато националистическата партия „Атака“ за първи път влиза в българския парламент. Платформата ѝ е антиромска и антитурска. „Атака“ е партия, родена от медиите. Тя „произлиза“ от едноименното предаване, което Волен Сидеров води в телевизия СКАТ. За „Атака“ и СКАТ няма разлика между медийна и политическа публичност. Чрез телевизионния канал „Атака“ получава голямо пропагандно предимство.

В годините след 2007 г. спадът на доверието в ЕС, разочарованието от очакванията, че присъединяването към съюза ще доведе до бързи подобрения в стандарта на живот, плюс ефектите от глобалната финансова криза в периода 2009–2012 г. допринасят за нов разцвет на различните форми на национализма. В този контекст една от най-важните вътрешнополитически промени с пряко отношение към репрезентацията на национализма в медиите е поведението на „Атака“ след парламентарните избори от 2009 г. Партията се класира на четвърто място и влиза в Народното събрание, където се превръща в основен поддръжник на сформираното от ГЕРБ правителство на малцинството.

Тази директна подкрепа на властта осигурява на „Атака“ мощно присъствие в центъра на медийната и на политическата публичност. Така националистическият дискурс значимо се измества от относително маргиналната си позиция и получава изключителна видимост. Представители на партията започват да гостуват в най-престижните и гледани предавания, непрестанно са по страниците на най-тиражните издания и до голяма степен участват активно в определянето на полити-

ческият дневен ред на страната. Благодарение на това и характерният за тази формация набор от агресивни езикови средства добива много по-голяма видимост.

След настъпилото охлаждане на отношенията между ГЕРБ и „Атака“ през 2011 г., дължащо се отчасти и на някои крайни изяви на националистите, с които ГЕБР не желае да се идентифицира, започва кампания на медийно затъмнение на лидерите на „Атака“. През 2011-а и 2012 г. присъствието им в доминиращите медии значително намалява. Това насърчава стартирането на нов, собствен телевизионен канал на националистическата формация – телевизия „Алфа“, която започва да излъчва от септември 2011 г. (намерения за създаване на собствен телевизионен канал „Атака“ обявява още след разпадането на сътрудничеството си с телевизия СКАТ в края на 2009 г.). В „Алфа“ езикът на омразата бързо достига истински апогей.

Така например през 2013 г. журналистката Магдалена Ташева, междувременно вече депутат от „Атака“, в свое авторско предаване заявява по повод на вълната от бежанци: „Сирийските бежанци не са нищо друго освен масови убийци... Това са семействата на убийците, които се снимаха, докато режат глави и в лицето на един от командирите им Абу Сакар са дори канибали. Абу Сакар разтвори гръдния кош на една от жертвите си, изтръгна сърцето и започна да го яде“. Според Ташева става дума за „поредната вълна на ислямизация – вкарване на огромна вълна враждебно население“. Журналистката-депутат предупреждава: „очаквайте да започнат и да изнасилват и да режат глави“. За нея бежанците са „отвра-

тителни, долнопробни примати, които бягат от закона в Сирия”, те са направо „главорезите от Ал Каида”.¹⁴

Междувременно през 2011 г. от самата телевизия СКАТ се ражда поредна политическа партия – НФСБ. Тук симбиозата между медия и политика достига връхната си точка: партията е директно продължение на медията в политическото пространство. Собственикът на СКАТ е председател, а в националния политически съвет на организацията са включени редица популярни фигури от екрана на телевизията. Партията става парламентарно представена на изборите през 2014 г.

По-маргиналните активисти, организирани около националистически каузи, се възползват добре и от предимствата на новите средства за комуникация. Интензивността и структурираността на тяхната мобилизация е изключително висока и получава подкрепата на широка периферия от симпатизанти. На защита на националистическата кауза са посветени огромно количество специализирани сайтове, форуми и блогове, но особено важни за националистите са Фейсбук, видеосоциалните мрежи и най-вече Vbox7.

Приоритетният статут на тези канали се дължи на няколко основни фактора. От значение е преди всичко високата комуникативност на визуалната пропаганда, която се постига с достъпни средства. Съществена роля играе и фактът, че социалните мрежи осигуряват пряк достъп до младежката публика, която е основен потребител както на Фейсбук, така и на

¹⁴ Виж „В око̀то на бурята. Депутатът от „Атака” Магдалена Ташева вярва, че сирийските бежанци ще започнат на режат глави”, в. *Капитал*, 4 октомври 2013 г., достъпно на: http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/imena/2013/10/04/2154395_v_okoto_na_buriata/ (посетен на 30.08.2015 г.).

Vbox7. Фейсбук също играе роля на централен канал за националистическата комуникация и за тиражиране на езика на омразата.

Мобилизациите за действия са особено силни при най-радикалните групи, които свързват дейността си и с насилие: „Ако всеки, който се мисли за националист, а те са хиляди – във Vbox7 главно – направи по нещо малко навънка, разлепи 2-3 стикера, пребие някой и друг много знаещ турчин, ще имаме доста по силна ръка, отколкото в момента“, пише в интернет форум краен националист.¹⁵ В интернет средата често се отправят заплахи срещу правозащитници. По повод сезиране от страна на адвокат Даниела Михайлова от организацията „Равни възможности“ на съда в Страсбург за разрушените постройките във варненския квартал „Максуда“ през 2015 г., интернет потребител коментира в оживен новинарски портал: „Да дадем 50 лв. на някой циганин да ѝ счупи ченето на тая мърла. После ще си го затвори завинаги. Нали имаше една друга на нейно място, набиха сина ѝ и изчезна“.¹⁶

В резултат на широкото си разпространение в интернет, реторическите призови за насилие през последните години полесно започват да резултират в реални практики. По отношение на антисемитизма например първите криминални прояви (подпалване на вратата на синагогата в Бургас и др.) са регистрирани през 2009 г. Тенденцията е ясно изразена през годините след присъединяване на България към ЕС. Насилието е насочено не само срещу етнически различните (както в хода

¹⁵ Виж в <http://www.forum.bg-nacionalisti.org/index.php?topic=9287.5;wap2> (посетен на 16.08.2015).

¹⁶ Виж в „Правозащитничка сезира съда в Страсбург за разрушените постройките в „Максуда“, 21 август 2015 г., достъпно на http://news.ibox.bg/news/id_1617236902 (посетен на 10.09.2015 г.).

на антиромските бунтове около събитията в пловдивското село Катуница през 2011 г. или акцията на лидери и симпатизанти на „Атака“ срещу мюсюлмани пред джамията Баня башъ в София отново през 2011 г.), но все по-често срещу членове на религиозни секти, на сексуални малцинства, срещу представители на различни правозащитни организации.

Наред с тези примери, самият интернет понякога се разглежда като етнически „чиста“ среда. По повод на дискусия около въпроса защо все повече хора предпочитат запознанство в мрежата, а не „офлайн“, един от потребителите посочва необичаен мотив: „За разлика от други места, тук няма много цигани“.¹⁷ Така битките на крайните националисти на терена на интернет най-често се разгръщат без наличието на реалния враг, който да изложи и собствените си позиции. Вместо него в ролята на присъстващ противник са хората с толерантни убеждения, които се противопоставят на расизма и омразата към различieto, пропагандирани в киберпространството. В крайна сметка националистите започват да третират своите толерантни опоненти в мрежата като истински врагове, наред с представителите на етническите и други малцинства.

Онлайн национализмът не остава ограничен в изолирани блогове или специализирани сайтове, които се четат главно от съмишленици. Той е изключително добре представен във форумите към най-влиятелните медии, където без особени усилия пробива защитата на модераторите, ако такава изобщо е налице. Чрез масираното си присъствие тук, макар и през „задния вход“ радикалният национализъм влиза директно в

¹⁷ Коментар на автор с никнейм kitaes във в. *Дневник*, достъпно на http://www.dnevnik.bg/razvlechenie/2011/03/19/1061669_feisbuk_na_jivo/ (посетен на 19.07.2015).

ядрото на публичността. Ето защо днес крайностите на национализма, свързани с ксенофобия и расизъм, са сравнително широко разпространени и споделяни в България.

Сред причините за разгръщане на езика на омраза, насочен по-специално към ромите, понякога, заедно с безразличието на държавата, се посочват и други фактори. Така например, според Румян Русинов, „от 1997 до 2007 г. в присъединителните си усилия институциите се опитваха да симулират някакви действия за така нареченото „ромско включване“, защото така искаха отвън. След това нещата заглъхнаха, а между 2009 г. и 2013 г. забуксуваха и тръгнаха назад. Стигна се до негативизма и омразата. „Вододелът“ беше след 2010 г., когато Саркози се захвана с експулсацията на циганите. През 2011 г. това резултира у нас – случаят с Катунца. Така ситуацията на омраза и агресия, на нетолерантност се бетонира. И сега се пренася върху бежанците – следващите „други“.¹⁸

За повратен момент в публичната употреба на езика на омразата се смята 2013 година. Георги Лозанов дори я определя като „година на враждебната реч“ в медиите (Лозанов 2014). Използването на език на омразата кулминира в отношението към бежанците от Сирия, пристигащи в страната през последните месеци на 2013 г. Но годината е наситена и с политически протести, които засилват противопоставянето между партиите и между гражданите. Медиите допринасят за поляризиране на общественото мнение и на политическия живот.

¹⁸ Виж изказване на Румян Русинов по време на дискусия в клуб „Обектив“ на БХК, проведена през октомври 2013 г. Достъпно на: <http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/klub-obektiv/2013-10/vsichko-e-ezik-politicheskoto-i-medijното-hejtrstvo-ssho/> (посетен на 09.09.2015 г.).

Паралелно на срива в диалога между политическите централи се разгръща и невиджана до момента война между медиите. Очернянето, публичният донос, враждебната реч, манипулаторият факт и дори откровената лъжа се превръщат в ежедневие. Редица водещи публични фигури (сред тях се откроява президентът Росен Плевнелиев) се оказват мишена на ожесточени медийни атаки. Ако подобни развития преди са характерни за по-маргинални медии, сега те започват да се случват в самия център на публичността. Политическото различие деградира до политическа вражда и през 2013 г. медиите като цяло подчиняват политиките си на това развитие, като до голяма степен и го насърчават. Самите политици, според Георги Лозанов, „далеч преди бежанската вълна, вкараха в публична употреба репертоара на враждебната реч, разбрана като конструиране на враг, освен от етнически или религиозно различия и от политическия опонент“ (Лозанов 2014).

Последвалите развития затвърждават тенденцията към засилване на публичната употреба на език на омразата. Две национално представителни проучвания на общественото мнение, организирани от Фондация Институт „Отворено общество“ (ИОО) през 2013 и 2014 г., дават основание да се направи изводът, че „езикът на омразата е много разпространен в българското общество. Той е не просто разпространен, той е разпространен в най-тежката си форма – тази, която пряко насърчава насилие и създава усещане за заплахата у малцинствата“ (Иванова 2013). Докладът на ИОО от 2014 г. констатира:

Явлението е широко разпространено у нас – през изминалата година близо половината от българските граждани са чували изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинствени групи, а всеки четвърти е чувал изказвания, които според

него могат да доведат до използване на насилие срещу техни представители. През 2014 г. се отбелязва разширяване на множеството на обществените групи, които биват възприемани като обект на реч на омразата и за които има най-голяма вероятност да станат жертви на престъпления от омраза. През 2013 г. тези обществени групи бяха три – роми, турци и хомосексуални. През 2014 г. ромите остават основната група, която бива възприемана като обект на речта на омразата, но като най-често засягани се открояват вече пет, а не три малцинства – роми, турци, хомосексуални, чужденци и мюсюлмани.¹⁹

Наред с разширяването на групите, към които езикът на омраза е насочен с особен интензитет, проучванията идентифицират и основните му говорители. Това са политиците. След тях са журналистите, роднините/приятелите, колегите. Езикът на омраза звучи най-често от телевизионния екран, следван от публични места като магазини, кафенета, ресторанти, в интернет, в обществения транспорт, на работното място, във вестниците и, накрая, по радиото и по време на предизборни митинги. Общо 46% от всички анкетирани в двете изследвания заявяват, че през последните 12 месеца са чували в общественото пространство изказвания, които разпознават като език на омраза. Въпреки това обаче, докладът на ИОО констатира, че „речта на омразата е явление, което не се разпознава като отделен проблем от гражданите. Те не различават враждебното говорене от общия фон на агресивни и злонамерени политически изказвания“.²⁰

¹⁹ Виж доклада „Обществени нагласи спрямо речта на омразата в България през 2014 г.“, публикуван на 9 декември 2014 г., с. 2, достъпно на: http://www.osf.bg/cyeds/downloads/Hate_speech_BG_2014.pdf (посетен на 16.08.2015 г.).

²⁰ Пак там.

Тревожни тенденции отчита и докладът за България на Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността (ЕКРН), публикуван през 2014 г. В него създадената от Съвета на Европа комисия представя многобройни случаи на дискриминация, свързани с употреба на език на омраза. Отчита се (по данни, предоставени от правителството), че „от януари 2008 г. до септември 2013 г. са образувани 55 досъдебни производства по член 162 (от Наказателния кодекс) (включително по параграф 1 за подбуждане и по параграф 2 за използване на насилие или увреждане на имущество). Единадесет от тях са внесени в съда и са осъдени десет души. От общо 56 образувани досъдебни производства по член 164 нито едно не е довело до осъждане“.²¹ Документът изразява изненада и разочарование, че толкова ограничен брой случаи на употреба на езика на омразата са достигнали до съда и че произнесените присъди са толкова малко. Изказва се опасение, че по този начин към обществеността се отправя сигнал, че езикът на омраза не е опасен и може да бъде използван без последици.

Докладът на ЕКРН отчита като проблеми също така, че „словото на омразата или насилието, насочени към сексуалната ориентация или към половата идентичност, не са признати като престъпление в Наказателния кодекс. Расисткото и нетолерантно слово на омразата в политическия дискурс се увеличава; сега основният му прицел са бежанците. В медиите и в Интернет проявите на расизъм и ксенофобия срещу чужденци, турци и мюсюлмани са често срещани; същото е валидно и за обидния език, когато се говори за ромите. Също

²¹ Виж *Доклад на ЕКРН за България* (приет на 19 юни 2014 г.), с. 19, достъпно на: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Bulgaria/BGR-CbC-V-2014-036-BGR.pdf> (посетен на 21.08.2015 г.).

така се наблюдава значително количество слово на омразата, насочено към сексуалната ориентация. В България действат все повече ултранационалистки/фашистки групи и политически партии”.²² Загриженост е изразена и поради факта, че „продължават да бъдат извършвани актове на расистко насилие срещу роми, мюсюлмани, евреи, нетрадиционни религиозни групи и тяхното имущество. Те рядко са преследвани по разпоредбите на наказателното право, специално приети за тази цел; много често вместо тях се посочва хулиганство”.²³

Застой в съдебната практика по отношение на употребата на език на омразата през последните години у нас отчита и анализ на Асоциацията на европейските журналисти – България (Димитров 2014). Малкото на брой наложени наказания във връзка с престъпления от омраза са в центъра на загрижеността и на активисти и експерти в сферата на правата на човека. Красимир Кънев например посочва, че „действията на българската правораздавателна система по отношение на престъпленията от омраза са в разрез с практиката на Европейския съд по правата на човека. В България има слово на омразата, защото има безнаказаност към словото на омразата. И това е най-сериозният провал на наказателното ни правораздаване” (Кънев 2013).

Най-активна е употребата на език на омраза, по думите на Георги Лозанов, в „нерегулираните територии”, като тя има и икономически израз: „когато регулираш една част от публичното пространство, а другата – не, нерегулираното е много

²² Пак там, с. 9.

²³ Пак там, с. 10.

продаваемо”.²⁴ Аспектът на комерсиализация, свързан с използване на език на омраза, е посочен и от други анализатори. Маргарита Илиева например отбелязва, че има немалко журналисти, „които си позволяват да правят печалба от популистката неприязън към ромите и другите нехаресвани малцинства, като предлагат на медийния пазар услугата „враждебна реч“. Твърде много медии продават скъп рекламен ефир или пространство, като привличат аудитория с расистско говорене” (Илиева 2015).

Независимо от многобройните проблеми, свързани с ескалацията на употребите на език на омраза, с разширяване на обхвата на групите, към които е насочен и с неефективната съдебна практика в тази сфера, налице са и някои позитивни развития. Докладът на ИОО от 2014 г. например констатира:

*В България [...] има категорично мнозинство (85% от анкетираните), което не одобрява използването в публичното пространство на изказвания, които изразяват омраза, агресия или неодобрение спрямо малцинства – 54% изразяват категорично неодобрение, а 31% – по-скоро не одобряват. Неодобрението за използване на реч на омразата спрямо различните малцинства варира, но при всички случаи над 64% от респондентите не одобряват използването на реч на омразата срещу което и да е от посочените малцинства. Значителен е делът на хората (58%), които смятат, че държавата трябва да защитава малцинствата срещу реч на омразата, а почти толкова смятат, че прокуратурата и полицията трябва да осъществяват наказателно преследване на речта на омразата.*²⁵

²⁴ Виж изказване на Георги Лозанов по време на дискусия в клуб „Обектив“ на БХК, проведена през октомври 2013 г. Достъпно на: <http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/klub-obektiv/2013-10/vsichko-e-ezik-politicheskoto-i-medijното-hejtrstvo-ssoh/> (посетен на 09.09.2015 г.).

²⁵ Виж доклада „Обществени нагласи спрямо речта на омразата в България през 2014 г.“, публикуван на 9 декември 2014 г., с. 2, достъпно на:

Наблюдава се и известно засилване на информираността на гражданите по отношение на факта, че езикът на омраза и престъпленията от омраза представляват противоправно и следователно опасно за обществото поведение.²⁶ Позитивни развития през последните отчита и докладът на ЕКРН. Сред тях са посочени измененията в Наказателния кодекс, които въвеждат увеличени санкции за убийство и причиняване на телесни повреди, извършени с хулигански, расистки и ксенофобски мотиви. Като положително развитие се оценява и одобряването от парламента (през 2012 г.) на Национална стратегия за интеграция на ромите, както и приемането на Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията (2011–2020 г.).²⁷

Сред позитивните развития трябва да бъде спомената и повишената активност на организациите на гражданското общество през последните няколко години. Правозащитни и други неправителствени организации, както и отделни граждани, засилват кампаниите, насочени срещу различните форми на дискриминация, език на омраза и престъпления от омраза. Появяват се и нови влиятелни медии, специализирани в защита на правата на човека, сред които се откроява сайтът Маргиналия (Marginalia.bg).

http://www.osf.bg/cyeds/downloads/Hate_speech_BG_2014.pdf (посетен на 16.08.2015 г.).

²⁶ Пак там.

²⁷ Виж *Доклад на ЕКРН за България* (приет на 19 юни 2014 г.), с. 9, достъпно на: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Bulgaria/BGR-CbC-V-2014-036-BGR.pdf> (посетен на 21.08.2015 г.).

БИБЛИОГРАФИЯ

Безлов, Тихомир (2007). Ромите и престъпността: полицейска статистика и реалности (част 1 и 2), В: Капитал, 19 и 26 февруари, достъпно на:

http://www.capital.bg/blogove/pravo/2007/02/19/312832_romite_i_prestupnostta_policeiska_statistika_i/ и

http://www.capital.bg/blogove/pravo/2007/02/26/314624_romite_i_prestupnostta_policeiska_statistika_i/ (посетен на 21.08.2015).

Виденов, Михаил (1995). Езиковата култура на българина. Анубис и СБП (съвместно издание), София.

Димитров, Борислав (2014). Съдебната практика при език на омразата: еволюция в Европа и застой в България. В: aej-bulgaria.org, 24 септември, достъпно на: <http://www.aej-bulgaria.org/bul/r.php?post=4450> (посетен на 17.08.2015 г.).

Знеполски, Ивайло (1997). Новата преса и преходът. Трудното конституиране на четвъртата власт. Дружество „Гражданин“, София.

Иванова, Иванка (2013). Речта на омразата поражда усещане за заплаха. В: Политики, брой 5, достъпно на: <http://www.osf.bg/?cy=99> (посетен на 10.08.2015 г.).

Илиева, Маргарита (2015). Маргарита Илиева, адвокат: Прокурорите често потулват фактите, които разкриват деянието като подбудено от омраза. В: dnevnik.bg, 14 септември, достъпно на: http://www.dnevnik.bg/intervju/2015/09/14/2608864_margarita_ilieva_advokat_prokurorite_chesto_potulvat/?ref=interview (посетен на 14.09.2015 г.).

Кьосев, Александър (1999). Мълчанието на агнетата и словото на борците. В: Ликоманова И., Й. Трифонова (ред.), Медиите и езикът им/ни. ЕТО, София.

Кънев, Красимир (2015). Престъпление и безнаказаност. В: Политики, брой 5, достъпно на: <http://www.osf.bg/?cy=99> (посетен на 10.08.2015 г.).

Лозанов, Георги (1999). Свободната преса се оказа великан на глинени крака. В: Медиа & Реклама, 1: 17.

Лозанов, Георги (2014). Чия е враждебната реч? В: Годишен доклад 2013, фондация „Медийна демокрация“, достъпно на: <http://www.fmd.bg/?p=8641> (посетен на 08.09.2015 г.).

Митев, Петър-Емил (1994). Посттоталитарната идеологическа ситуация. Заключителни бележки. В: Митев, П.-Е. (ред.), Избори '91. Идеологически аспекти. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София.

Пешева, Маргарита (1993). Телевизионното махало. Екзакта, София.

Проблемът за езика на омразата в България през погледа на журналисти и активисти

Николета Даскалова

Важна перспектива към изследването на езика на омразата в България дава гледната точка по темата на журналисти и на фигури от гражданския сектор. В хода на проекта регистрирахме мненията на представители на тези две специфични групи под формата на дълбочинни интервюта. Разговорите бяха проведени в условия на гарантиране на анонимността на респондентите, като съчетавах отворени въпроси и анкетни въпроси с коментар. Подобен качествен подход за анализ дава допълнителна перспектива към изводите и данните, произведени от предходни социологически изследвания по проблеми, свързани с разпространението на реч на омраза в страната. Изразените позиции са особено ценни заради професионалния опит на интервюираните лица в конструирането на медийни послания (журналистите) и заради рефлексата на респондентите да следят динамиките в публичните образи и нагласи спрямо уязвими обществени групи (активистите). Част от интервюираните изразиха мнението си в контекст на двойна ангажираност – на журналист/ка и на правозащитник/чка в неформални граждански инициативи.

Представените резултати се базират на интервюта с 30 респондента (24 от София и 6 от други градове в страната), проведени в периода юни-септември 2015 г. Въпросите обхващат няколко свързани тематични области: идентифициране на езика на омраза, основни говорители на тази реч, най-застрашени обекти, медии и канали за разпространение, превенцията срещу езика на омразата.

Що е то „език на омраза“?

Преобладаващото мнение сред респондентите е, че езикът на омразата в България се среща често както в публичното пространство, така и във всекидневните практики на общуване. „Тази реч се лее навсякъде“, „упражнява се ежедневно и във всякаква посока“, „има всеобща изнервеност в обществото“, „българите все мразят нещо и някого“, констатира интервюираните. Същевременно разбирането сред респондентите за това какво всъщност представлява езикът на омраза съвсем не е хомогенно. Очертават се две основни линии на интерпретация.

Първата посока на тълкуване се придържа към по-фокусирано разбиране за реч на омраза. Застъпниците на тази позиция обръщат внимание на български и европейски законови регламенти, както и на дефиниции на понятието, изведени от европейски институции, международни организации и различни етични кодекси. В рамките на това по-тясно тълкуване същинският език на омраза се разпознава като насочен към обекти, които са атакувани заради принадлежността си към дадена група на основата на устойчива идентичността характеристика – например раса, етнос, националност, религия, сексуалност:

По същество как определяме езика на омразата? Когато омразата е мотивирана от нещо, което човекът [обектът на омраза – бел. Н.Д.] не може да промени. Като своя пол, своята възраст, своя етнос, своята сексуална ориентация. Нещо, което е свързано с идентичността му – такава, каквато той я изгражда – и което го причислява към някаква социална група. Защото много често езикът на омразата казва „всички еди-какви си са еди-какви са, защото има един такъв човек“ и цялата група вече са „престъпници“ и са „крадливи“. Това е принципът, по който работят стереотипите. Всички цигани са крадливи и

този циганин тук конкретно не може да бъде човешко същество, защото спада към тази група, което той не може да промени. Това е нещо, с което се е родил. Т.е. омразата, основана на идентичност и белези, които не могат да бъдат променени.

*

Езикът на омразата е систематичното обезличаване и атакуване на човек или група от хора по някакъв неотменим за идентичността признак, т.е. пол, религия, раса, възраст, сексуални предпочитания и т.н. Език, който цели обезценяването на чисто човешките, хуманни аспекти, неделими от същността на индивида неща. Това, което сега наричаме „език на омразата“, е класически език на расизма.

Привържениците на по-тясното тълкуване на понятието настояват за разграничаването на „езика на омразата“ от други сходни езикови прояви. Макар че инструментите за изразяване на нетърпимост в крайна сметка са едни и същи, основната разделителна линия между същинския и по-общия политически език на омраза минава през позицията на обектите на подобна реч:

Напоследък чух интересна квалификация от един правозащитник, че срещу НПО се упражнява реч на омразата. Аз не бих се съгласила, защото НПО не са обединени по даден вроден или културен признак и имат пълния набор от инструменти, с които да се защитят. Така че не би трябвало да се спекулира с този термин. И с всяка обидна реч спрямо човек или организация да се играе със слово на омразата. Слово на омразата е дефинирано в чл. 162 от НК, дефинирано е от Съвета на Европа в специални препоръки. [...] В общи линии считам, че трябва да се придържахме към това, което е записано в закона и на базата на което подобни прояви могат да се атакуват в съда.

Тази линия на по-съсредоточено разбиране за проблема се среща по-рядко сред интервюираните лица. Тя е застъпена

преди всичко от активисти с опит в защита на различни маргинализирани групи. Именно възможността за правно инструментализиране на понятието през неговата ясна дефиниция е това, на което наблягат активистите. Неслучайно те настояват и за допълнителни прецизации в българското законодателство, включително и по отношение на акцента върху самото понятие:

Би трябвало към дефиницията в НК да се добави и сексуална принадлежност, защото към момента тя отсъства.

*

Много важно е да има правен термин за „език на омразата“ и този тип говорене, което е многолико и многопосочно, да бъде криминализирано.

Втората, по-често срещана посока на тълкуване разширява смисъла на понятието и на практика го използва, за да етиктира всяка езикова проява на грубост, агресия или нетърпимост срещу индивид или група. Това по-масово разбиране се конструира през множество индивидуални дефиниции:

Според мен „език на омразата“ означава да прокламираш и да насаждаш умишлено сред другите хора отношение към определена група, към определени хора, и това отношение да бъде негативно.

*

Езикът на омразата е езикът на нетолерантността. Характерен е с неуважение, недопускане, неодобрение на различния от теб, нетърпимост към другия.

*

Враждебното слово е използване на такъв речник, който всъщност показва негативно отношение, казано много меко, към даден процес, човек, ситуация. Много категорично изказано.

*

Това е всяка грубост, проявена чрез езика към някаква група или индивиди. Може да е към определена група хора, може да е и към конкретни личности.

*

Всичко негативно, което може да се изкаже, само защото съответният индивид или индивиди принадлежат към различна от на този, който пише или говори, раса, пол или индивидуалност, убеждения политически, всичко това може да бъде квалифицирано като език на омразата.

*

Език на омразата е нетърпимостта между различни хора чрез враждебни и сектантски проявления.

*

Език на омразата е това, което подтиква към омраза и саморазправа.

*

Език на омразата може да бъде използван към различни категории хора, дори срещу такива с различни политически виждания.

Този поток на свободни тълкувания включва всевъзможни обекти на реч на омраза – не само различни малцинства, етноси, раси и националности, но така също политически опоненти, бизнес конкуренти и изобщо инакомислещи. Широката интерпретативна рамка до голяма степен се предоставя от общото усещане за концентрация на многопосочна агресивна реч в публичното пространство. В този смисъл езикът на омразата, персоналната обида, клеветата, политическо очерняне и т.н. се оказват практически неразличими, още повече че използват една и съща реторика на враждебност. Ето защо преобладаващата част от респондентите предпочитат да гледат на проблема в по-общ план.

В същото време част от интервюираните проявяват съзнателна съпротива срещу политическата, правна и гражданска употреба на понятието:

[„Езикът на омразата“ като понятие е] изкуствено имплантиран в езика на българина. Под формата на демократичност бяха вкарани толкова думи, които нямат конкретно определение или пък обхватът им е много широк – дали е социална, политическа, културна, етносна омраза, междусъседска омраза. Това са много различни неща. За мен това е един изкуствен термин, който има своя корен преди 25 години, когато политиците усетиха сладостта на властта от Наполеоновия принцип „разделяй и владей“. Оттогава започна едно разделение във всички сфери, сектори и етажи на обществото. След това дойдоха и няколко НПО-та, които започнаха да ни внушават колко сме лоши, нетолерантни и неинтегриращи. Започнаха да вкарват тези термини в публичното пространство и да ги налагат, без никой да определи какво точно значи омраза. Нетърпимост е думата – когато някой с поведение то си, с действията си нарушава закони, нарушава междучовешки отношения, елементарни човешки ценности.

*

Не харесвам понятието „език на омразата“. То е инструмент на политкоректността. Има омраза и тя се изразява под различни форми – от неуважителните думи през междуметията, словесната агресия, високия децибел, прякорите, клишираното възприемане на определени хора според техния етнос, култура, сексуалност. Но когато се въведе общ знаменател, наречен „език на омразата“, той не служи за благовидните цели, за които е въведен, а скоро бива инструментализиран и задушава реалния разговор.

*

Терминът „език на омразата“ се използва като начин за източване на пари. „Борим се с езика на омразата“ означава, че сме взели пари, за да се борим с езика на омразата.

Критиката срещу понятието е всъщност критика срещу активистите, които в най-голяма степен го употребяват. Въпреки че в хода на разговора става ясно, че съпротивата срещу термина не означава непременно омаловажаване на явлениято, което стои зад него, част от респондентите демонстрират открит негативизъм срещу това, което те разпознават като капитализиране и извличане на индивидуални ползи от страна на активисти и правозащитници. Същевременно, като отричат инструментализирането на понятието, неговите критици до голяма степен свеждат мотивите за съществуването на език на омраза до културни и индивидуални дадености – недобро възпитание, лош вкус, опростачване, недостатъчна интелигентност, гаменщина и т.н.:

Омразата е вид спорт, характерен за опростачената част от българското общество. Това е най-ниското ниво на хора, които нито се образоват, нито искат да се образоват.

Подобна позиция в известна степен оправдава проблема и едновременно с това стеснява възможностите за превенция и още повече за наказуемост на проявите на език на омраза. В крайна сметка лошото възпитание само по себе си не може да бъде обект на сериозна санкция.

На какво се дължи езикът на омраза?

Като причини, които стоят в основата на използването на реч на омраза, респондентите изтъкват два вида фактори – индивидуални и социални. Сред индивидуалните са вече споменатите дефицити във възпитанието и личната култура. Изтъкват се също така предпоставки като „лош“ морал, слаб интелект, липса на самоконтрол, избухлив темперамент, тесноръдие и други подобни отрицателни качества.

Посочените обществени фактори на свой ред очертават картина на криза, социално разделение и слаби демократични основи:

Има някаква негативна енергия, която избива в даден момент.

*

Ние всъщност сме едно нетолерантно общество като цяло.

*

Уют в предубедеността, изблик на комплексите, които и бездруго търсят къде да се излеят.

*

Неудовлетвореност от собствения ти живот.

*

Нисък социален статус, бедност, маргинализация на самите групи, които използват език на омразата и търсят лесен враг, виновник за тяхното окаяно положение. Свързано е може би и с много сериозен националистически елемент, напълно неосмислен в образователната система.

*

До голяма степен разкъсването на обществото, атомизирането му и това, че едни слоеве нямат поглед над причините за поведението на други слоеве. Когато различните хора не се виждат и нямат допирни точки, това поражда радикализация в говоренето.

*

Липсата на закони, защитаващи принципите на демокрацията. Социалните и икономическите проблеми засилват езика на омразата.

*

Тоталната липса на ред и законност в тази държава. Тоталната липса на ценностна система и идентификация – културна, цивилизационна, религиозна, ако щете – на българското общество. Неговият разпад и липсата на санкции.

Ключът към разбирането на езика на омразата като социален рефлекс съдържа идеята за дефанзивния изразител на омразата:

Моето подозрение е, че голямата част от хората в това общество са склонни да приемат безкритично езика на омразата не защото са убедени в правотата му, а защото, от една страна, търсят изкупителни жертви за собствените си нещастия и неуспехи. От друга страна, защото не са достатъчно добре информирани за някои неща – и по отношение на хората, които използват език на омразата, и по отношение на държавните политики и НПО политики спрямо тези групи от хора. Аз не мисля, че големият процент от хора, които поддържат езика на омразата, дори и пасивно, са добре информирани или, ако са добре информирани, имат правилен анализ на тази информация. Въпросът е много сложен, защото като цяло езикът на омразата – крайните форми на расизъм и агресивният национализъм – за мен са дефанзивни форми на поведение. В много малко случаи могат да бъдат определени като офанзивни, активно осъзнати и поддържани с дълбоко интелектуално съдържание. Такъв тип расисти и производители на езика на омразата в България има изключително малко. Тук „научен“ расизъм няма. „Научният“ расизъм е съществувал и продължава да съществува в света, опрян на някакъв вид псевдонаука. В България той по-скоро е рефлексивен и е резултат от търсене на някаква изкупителна жертва.

Разпознаването на причините за език на омраза в по-дълбоки обществени процеси измества индивидуалните качества на заден план. Отговорността в този смисъл е не толкова персонална, колкото социално оформена. Очертава се своеобразна

патерналистична вина на по-високия обществен статус (политическа класа, елити):

От една страна очевидно има политически мотив. Като цяло разглеждам политиката като една игра за властта. Загрижеността за общото благо от нашата политика отдавна е изчезнала. Това е една игра за гласоподаватели и за кокала, най-грубо казано, и очевидно в тази игра тази карта печели. Националистическата карта, която е свързана с език на омразата срещу роми, турци, етнически малцинства, хомосексуални, работи. И там със сигурност има насаждане на омраза.

От друга страна са виновни елитите. Ние сме виновни. Виновни сме, защото както национализмът през 19 век е създаден от елитите – едни елити казват на една общност от хора „вие всички сте българи и сега ще правим една национална държава“, по същия начин сега ние не сме успели да видим възраждането на неонацизма и не сме успели да тушираме това ескалиране на националистическото чувство. Виновни сме, защото толкова години поред учебниците по история и по български език и литература така и не усвоиха либералните ценности.

И третият мотив, който ми е най-трудно да дефинирам... Струва ми се, че за съжаление хората, които са най-малко облагодетелствани от обществото, социалното дъно, те не са леви, те са десни. Това са ми трите причини защо има омраза – като част от политическата игра, като грешка на елитите и като изоставяне на грижата за бедните. И те стават жертва на такива идеологии. И проводници.

От какво се провокира използването на език на омраза?

Запитани за това как конкретни фактори влияят на употребите на език на омраза в България през последната година (най-общо това обхваща периода от средата на 2014 г. до средата на 2015 г.), респондентите степенуват като най-рискови действията на политически лидери и партии и междуетническото напрежение. Тези два фактора обикновено се

свързват в общ контекст – чрез публичните си изяви политическите субекти подклаждат междуетническо напрежение и в резултат се създава общ фон на ескалация на реч на омраза. Като най-сериозни конкретни развития, към които реферират интервюираните в този контекст, са посочени събитията в Гърмен и Орландовци през първата половина на 2015 г. Проблемите, свързани с бежанската вълна в Европа, също са оценени като важна предпоставка за голямо засилване на употребите на език на омраза. В по-голямата си част обаче респондентите споделят, че през визирания период, поради информация за спад на интереса на бежанците към маршрути през България, този фактор е частично туширан в сравнение с първата голяма миграционна вълна в края на 2013 г.

Фигура 1. Отговори на въпрос „Има ли според Вас промяна (засилване или намаляване) в използването на езика на омразата в България през последната година? Ако има, с какво я свързвате?“

Като по-слабо рискови са оценени действията на сексуални малцинства и на неправителствени организации, въпреки че те също се считат за повод за провокиране на реактивна нетърпимост – най-вече с това, че сексуално различните и правозащитниците „дразнят със своята показност“, „с тона си“ или просто смущават представите за нормалност на мнозинството. Все пак активностите от страна на неправителствения сектор се възприемат и като относително най-ефективни за минимално редуциране на езика на враждебност.

Част от интервюираните обръщат внимание и на други значими процеси, довели до засилването на езика на омраза. Сред тях на първо място е задълбочаването на социалните и икономически проблеми в страната, увеличаването на бедността и „разтварянето на ножицата между бедни и богати“. Негативно влияние оказва също така медийното съдържание и по-специално разцветът на нови онлайн платформи с националистически профил. Не без значение са и външнополитическите събития, свързани с военни сблъсъци и тероризъм.

Може ли езикът на омраза да доведе до престъпления от омраза?

Отговорите на този въпрос са нееднозначни. От една страна е мнението, че говоренето с омраза и неприязън има и терапевтична функция. Изразяването на негативизъм чрез думи води до неговото изхвърляне и обезсилване:

Това е просто едно говорене. Не води до телесни повреди. Или до лишаване от живот. Макар че би могло да причини някакви вреди на някого, но по-добре да се спре на ниво говорене, да се изговорят всичките тези неприятни неща и дотам да се свърши, енергията да се излее, отколкото да се остави нещата да се нагнетяват и да прерасне във физическа агресия.

В подобна аргументация извършването на престъпление като например побоя над мъж от неонацисти в Борисовата градина в София през юли 2015 г. (чието внуче било наричано от нападателите „циганче“ и „мангалче“ и било обвинявано, че нарочно си е сложило превръзка на крака, за да проси) не се характеризира като свързано с езика на омразата:

Не виждам връзка. Това са просто хулигани, които са били в парка и са извършили престъпление.

На противоположна позиция е друга част от респондентите, според които подобни прояви се случват включително заради концентрацията на нетърпимост към малцинствата в публичната реч.

Сред интервюираните лица няма и консенсусна оценка по отношение на тежестта на престъпленията от омраза. Ако за част от респондентите те са крайно опасни, за друга – те са асоциални практики в рамките на нормалното:

Когато хората виждат, че по телевизията падат пречките, те много лесно могат да направят същото на улицата. От друга страна, твърдя, че в това отношение България не дава повече примери за такова насилие, отколкото други страни. Не мисля, че тук има повече неонацисти, които пребиват цигани, отколкото в Полша или Германия. Не ми се вижда голям проблем.

Всъщност в част от разговорите става ясно, че прагът на търпимост към езиковите и физически прояви на омраза е реципрочен на индивидуалната привързаност на респондента към патриархални и консервативни ценности. Така например раздразнението от показността на хомосексуалните се свързва и с по-голямо раздразнение от „социалната привилегираност“ на ромите, както и с по-висока степен на оправдаване и на допускане на езика на враждебност като пикантна осо-

беност на средата. На другия полюс е позицията на защитниците на либералните ценности и на правата на малцинствата. Активистите проявяват изострена чувствителност, разпознават и осъждат враждебността и в най-минорни нюанси.

В изострената чувствителност към проблема се съдържа и разбирането, че между езика и социалните практики има пряка връзка. Трансформацията на думите в действие се активизира от наличието на структурирана среда и идеологически мотив:

Тогава, когато това не е индивидуално настроение, а човекът, който използва език на омразата, е свързан с някаква група за действие. А такива групи за действие има. Тези момчета, които напоследък излязоха като насилници. Говоря за казуса с пребитото 3-годишно дете, което майката е оставила на грижата на двама 18-годишни младежи, единият от които тя не е познавала дори. Този, който тя не е познавала, е бил свързан с тези идеи за кръв и чест. Пристрастията му към „Кръв и чест“ във Фейсбук профила му са много ясно изразени, той не ги е криел. [...] Думите стават опасни тогава, когато има групово действие. Когато това е свързано с идеология и тази идеология е въплътена в някакви организирани групи. Може да се младежи, може да са футболни фенове, може да са привърженици на „Кръв и чест“, може да са всякакви.

Част от респондентите споделят и за своя личен опит с прояви на омраза. Най-уязвими са активистите, които са атакувани заради публичните си изяви срещу език на омраза, неонацизъм и други подобни:

Организирахме шествия срещу престъпленията от омраза и езика на омраза. Организаторите бяхме с имената и лицата си, тъй като не представляваме НПО или регистрирана организация, която да понесе отговорността за това събитие. Покрай това получавах много заплахи. Ужасяващи коментари и твърдения по мой адрес. Включително не само към мен лично чрез съобщения във Фейс-

бук или на страницата на събитието, ами и във форумите на медии, които отразяват въпросния протест, и в тях имаше скрийншот със снимка, име и т.н. и с призови „намерете я, убийте я, тя е национална предателка“. Кое то в един момент е малко стресиращо, защото се чувстваш в опасност. Свързах се с въпросните медии, те бяха онлайн сайтове, и им казах „вижте какво става във форума, моето име и лице се разнасят с призови за моето убийство“. „Ами съжаляваме, ние не отговаряме за форумите“. Имах големи разпръвки. В крайна сметка, използвайки и познанията си в областта на медиите и медийното законодателство, писахме официални писма и успяхме да свалим някои от нещата.

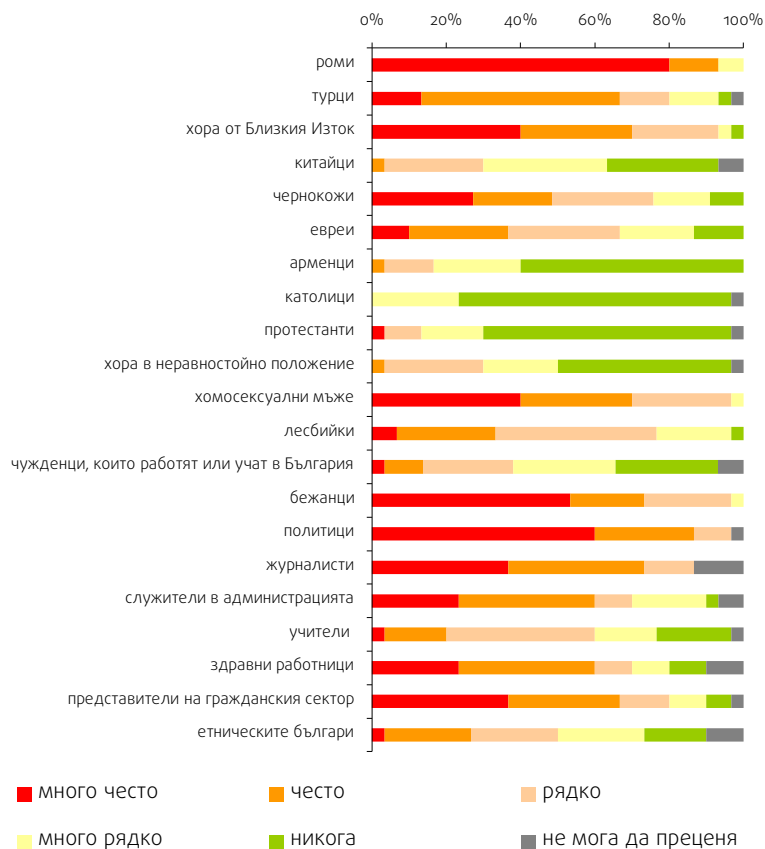
Описаният случай илюстрира сериозността на агресивната реторика, ескалираща в смъртни заплахи, и нейния широк калибър – с прицелване едновременно към малцинствени и маргинализирани групи и към техните защитници.

Кои са най-заstraшените обекти на език на омраза?

Идентифицирането на групите, които най-често са атакувани с реч на нетърпимост, включва както обекти на същински език на омраза (чужденци, етнически, религиозни и сексуални малцинства), така също и мишени на политически език на омраза (политици, журналисти, представители на гражданския сектор, учители, здравни работници, служители в администрацията). С най-голяма толерантност и неагресивност се очертава публичният дискурс спрямо религиозни малцинства като католици и протестанти, както и спрямо арменци и хора в неравностойно положение. Тези групи в най-голям процент никога не са били обект на реч на омраза през последната година според впечатленията на респондентите (между 43% и 73% за съответните категории).

На другия полюс – от страната на групите, които много често или често са жертви на същински език на омраза – се нареж-

дат ромите (според 93% от респондентите), бежанците (73%), хомосексуалните мъже (70%), хората от Близкия Изток (70%) и турците (66%). С най-голяма интензивност се отличава агресивната реч спрямо ромите – 80% от интервюираните отбелязват позиция „много често“.

Фигура 2. Отговори на въпрос „Колко често през последната година сте чували в публичното пространство език на омразата, насочен към представители на следните групи?“

Причините за честото и много честото избухване на реч на омраза спрямо посочените групи са комплексни и са свързани с цялостния генезис на езика на омраза, с мотивацията и социалната среда, които стоят зад него. От огромна важност са устойчивите предразсъдъци в обществото, както и техните политически и медийни употреби.

Така например публичният образ на ромите е традиционно не добър. Разбирането защо ситуацията е такава е полемично и включва посочването на различни вини. От една страна самите роме са обвинявани за „обективната действителност“:

Срещу ромите много се надигнаха. [...] Имат основание хората да недоволстват. Един от основните ми ресори е социални грижи и аз се срещам с много хора от ромския етнос, които използват привилегиите, които им дава държавата. Нали, няма какво да крием това. Това не е език на омразата – да кажеш, че не си плащат тока.

Допълнително усложняване на ситуацията предизвикват медиите, политици, а според някои от интервюираните – и неправителствените организации:

Действията на политическите лидери и партии засилват междуетническото напрежение, защото те използват циганите или някакви други хора за такъв проблем. Оттам следва неадекватната реакция пък на НПО, например на тези, които защитават циганите. Защото те отричат, че има проблем с циганите. Те казват „те са хора като нас и стига с този език на омразата“. Това предизвиква още по-голямо напрежение от другата страна. Защото има проблем. Въпросът е, че като има етнически проблем, ти не можеш да го решиш нито с популизма на Волен Сидеров и на политиците, нито с равнодушието на НПО. С либералния подход, който казва „всички сме еднакви, всички сме равни, всички имаме равни права“. Кое не е вярно просто, защото циганите ползват повече права от българите. С неплащане на ток, с незаконни строежи и всякакви други неща.

В резултат на съвкупността от негативни натрупвания се формират трайни стереотипи, които, дори да се осъзнават като такива, продължават да действат:

Естествено, че повече се харесва да си на страната на правоверния – в случая българина. Никой няма да те подкрепи, ако кажеш „Ей хора, и ние сме виновни“. Виновни сме. Но аз нямам много приятели роми в обкръжението си. Не бих поверила на роми да гледат детето ми. Не бих им поверила да се грижат за къщата ми. Страдам от предпазливост, които не са верни, не са честни. И въпреки това обществото и медиите, всички ми го формират.

От друга страна отговорност за процесите се съзира и в цялостната социална система, в слабостта на държавната политика, в неосъществената интеграция, в отказа от разрешаване на проблемите от страна на елитите:

Когато политик ти потвърди, че тези хора имат само привилегии и нямат задължения, това вече е клише. То не може да бъде разбито в следващите десет години, колкото и упорити действия да има в тази посока. Дори и тези, които казват, че са толерантни към ромите, правят по-скоро реверанс към тях. Малко хора се опитват да докажат с аргументи и факти, че това не е така – че някой има привилегии само защото е ром. Най-малкото защото в българското законодателство няма изключения в нормите по отношение на това от какъв етнос е човекът, за когото се отнасят. Безспорно всеки човек трябва да си плаща всички консумативи, да си дупчи билет в рейса. Когато този човек няма пари за хляб обаче, колкото и да искаш да го прави, няма как да стане.

*

Езикът на омразата спрямо ромите съществува заради обективната ситуация с провала на тяхната интеграция в българското общество, което не е вина на ромите. Поради куп причини тяхното икономическо и социално положение в момента е най-лошо и по тази причина те са най-удобният виновник за всякакви неща.

Негативното отношение към бежанците – в това число и към хората от Близкия Изток, които са основният профил на бежанския поток – се тълкува най-често като страх от различните. Счита се също така, че липсата на адекватна информация от страна на държавните институции поощрява масовото възприемане за заплахата и несигурност. Външнополитическите конфликти и тероризмът също усилват страха. Като особено болезнено за българското общество се посочва и усещането за несправедливо разпределение на държавния ресурс:

При хората от Близкия Изток и бежанците говорим за неразбиране, за нежелание за приемане на различието и за медийно подклаждане на страх от чуждостта, от другостта, от исляма. Ширещата се ислямофобия по света, предизвикана от събитията в Близкия Изток, възхода на Ислямска държава, терористични нападения и т.н. Включително се забелязва и икономическо негодувание, че нашата държава заделя някакви средства, за да приема тези хора. Или от това, че на тях им се дава повече, отколкото на нас.

Изразяването на нетърпимост спрямо хомосексуалните мъже се свързва с няколко причини. Сред тях е консервативно възприеманата проблематичност на тази сексуална ориентация, включително в религиозен план. Влияние оказват и патриархалните ценности и уклонът към мачизъм в българското общество. Освен това по-голямата публична видимост на гейовете в сравнение с предишни периоди предизвиква вълни на агресивна реч спрямо тях. Повдигането на темата за правата на ЛГБТ хората също безотказно извиква омраза. Случаите на изразена неприязън спрямо мъжете гейове са много по-често срещани, отколкото спрямо жените лесбийки:

Възприема се, че [сексът между гейове] е по-гнусно от жените лесбийки. Или може да е някаква глобална поп култура, която толерира [сексуалните отношения между]

жена и жена. Но има връзка с разбирането за традиционното, религиозно общество и ценностите, налагани от Запада. През този дискурс аз виждам да се увеличава анти-гей пропагандата, включително и през някакви събитийни новини, които идват от Русия.

Публичният негативизъм спрямо турците черпи сила преди всичко от историческото минало, от националистическата реторика и от ролята на образователната система. Както обобщава лаконично един от респондентите:

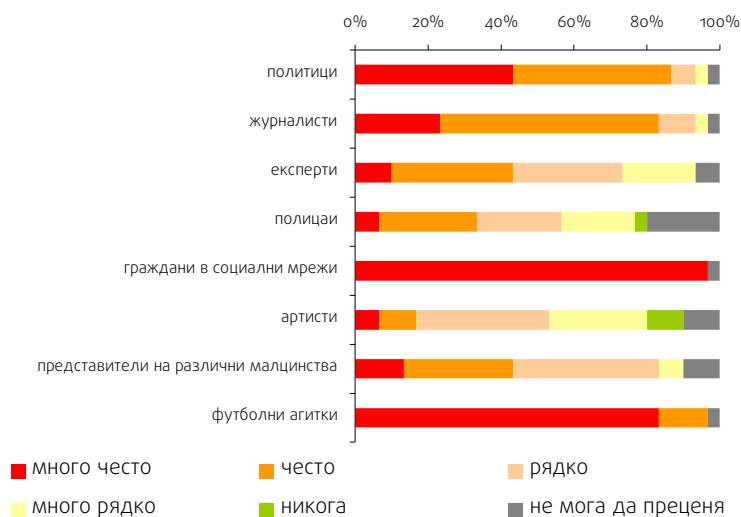
Заради 500 години турско робство и начина, по който са образовани или необразовани хората в България.

Като най-чести обекти на политически език на омраза интервюираните определят на първо място политиците, следвани от журналистите, представителите на гражданския сектор, служителите в администрацията и здравните работници. Всъщност в общия списък от споменати обекти политиците са оценени на второ място по акумулиране на агресивна реч след ромите. Негативизмът спрямо тях се обяснява със системното натрупване в обществото на усещане за несправедливост и с цялостната липса на подобряване на условията за живот в страната. Нежеланието на политиците да извършват реформи се генерализира и цялата политическа класа се асоциира с качества като корумпираност и крадливост. Загубата на доверие в политиците широко се определя от респондентите като очевиден, обективен и достатъчен повод за привличане на крайна враждебност. От значение е и фактът, че самите политици понякога прибегват до агресивна реторика помежду си. Роля играе и определен кръг от медии, които водят крайно очернящи кампании срещу избрани политически фигури.

Склонността към остри нападки срещу останалите групи се обяснява най-общо с лошото качество и състоянието на криза, подкупност и неререформираност на съответната среда – медийна сфера, система на държавната администрация, здравеопазване.

Кои са основните говорители на език на омраза?

Като най-ярък изразител на език на омраза интервюираните посочват гражданите в социалните мрежи, както и специфичната група на футболните агитки. Второто важно ядро включва политиците и журналистите, като политиците се свързват с по-голяма острота и честота в употребата на подобен език. На трето място по интензивност в генерирането на реч на омраза се разпознават различни експерти (историчи, социолози, политолози и др.), представители на малцинства и полицаи.

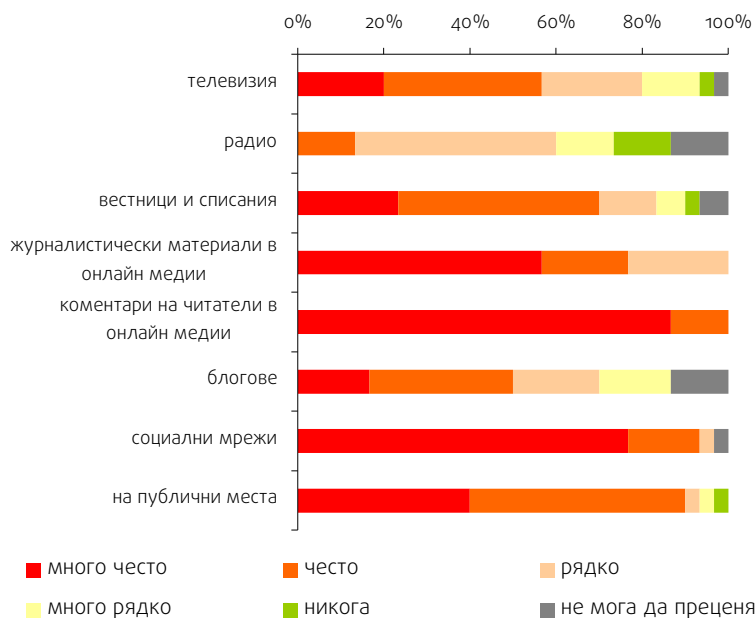

Фигура 3. Отговори на въпрос „Представители на кои групи според Вас най-често използват език на омраза?“

Респондентите често правят уточнение, че този род активност не винаги се свързва с цялата група, а с отделни нейни представители: политици, които пропагандират националистическа идеология; журналисти, които пренебрегват качествените професионални и етични стандарти; експерти и псевдоексперти, които спекулират с информация и данни; полицаи, които се държат крайно небалансирано на публични места.

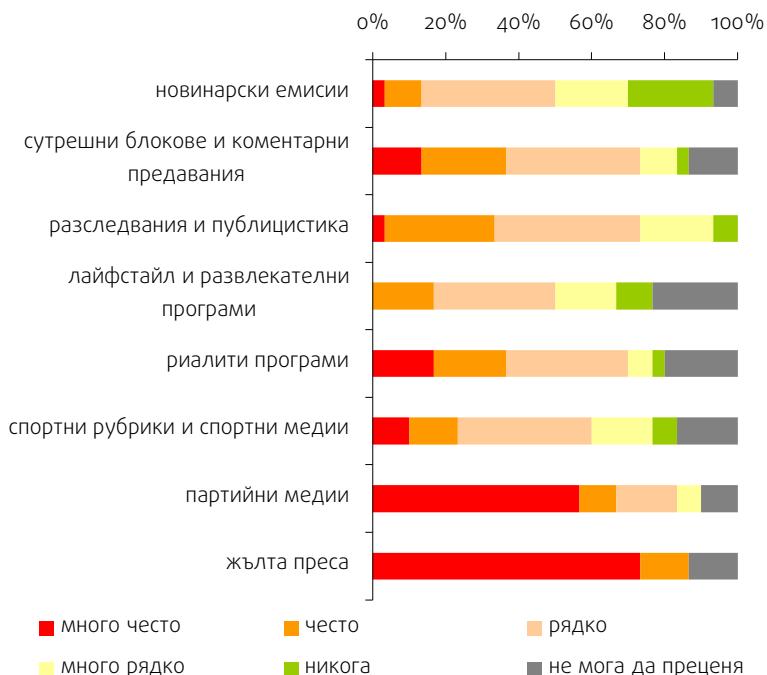
Кои са медиите и каналите, които разпространяват език на омраза?

Консенсусно е впечатлението, че в най-голяма степен проявите на враждебна реч се случват в онлайн средата. Като зона с най-висока концентрация на подобни изразни средства интервюираните единодушно определят коментарите на читатели в онлайн медии. Вторият водещ канал за разпространение на реч на омраза са социалните мрежи. Третата зона по честота на досег с език на омраза са публичните места (протести, митинги и др.). Друг централен източник на враждебни внушения са журналистическите материали онлайн – три четвърти от интервюираните споделят, че през последната година са попадали на такива случаи в онлайн медии много често или често. Две трети са забелязвали подобни прояви в пресата, с уточнението, че явлението е много по-силно застъпено във вестниците, отколкото в списанията. Повече от половината респонденти сигнализират за честа употреба на език на омраза в телевизията. По-слаба е честотата на разпознаване на изрази, внушаващи нетърпимост, в блогове. Най-рядко реч на омраза се среща в радиото.

Фигура 4. Отговори на въпрос „Колко често срещате език на омраза в средствата за информация и на публични места (протести, митинги и др.)?“

На този фон на широк обхват от канали, в които се разпознават интензивни употреби на език на омраза, респондентите определят преди всичко жълтата преса и партийните медии като водещи медийни трибуни за налагане на такава реторика. Като най-„чисто“ от език на омраза съдържание се оценяват новинарските емисии. Според част от респондентите обаче новините също могат да бъдат сериозен подбудител на омраза и дори на агресивно поведение заради непрофесионален или тенденциозен начини на отразяване на етническо напрежение или просто заради насищане с информация за насилие.

Фигура 5. Отговори на въпрос „Колко често срещате език на омраза в следното медийно съдържание?“

В хода на идентифициране на основните субекти и канали за разпространение на език на омраза интервюираните очертават комплексни отговорности на медии, политически актьори и граждани.

От една страна се налага изводът, че най-силно, неудържимо и често езикът на омразата извира „отдолу“ – инициира се от самите граждани чрез съдържание, което те произвеждат в интерактивното медийно пространство (коментари към статии в онлайн медии, публикации в социални мрежи). Гласът на омразата се поражда безконтролно от самото общество, а технологиите улесняват и засилват неговата чуваемост. Ано-

нимността или колективното прикритие са често срещано обяснение за широкия размах на реч на омраза в интернет:

При гражданите в социалните мрежи е нещо страшно. Даже имам чувството, че се отключват неща, които в разговор между приятели не биха казали. Тази анонимност отключва нещо. Или пък когато си просто едно име сред сто хиляди други. И хората са много по-активни да коментират теми, които иначе едва ли биха коментирали.

Като допълнителна причина се изтъква и ниската степен на регулация в социалните мрежи:

Там гражданите много често използват такъв език. Включително и в коментари към наши статии, които споделяме във Фейсбук. Там много рядко можем да ги ограничим, освен че можем да ги рипортнем. В нашия сайт можем да скрием расистките коментари, но в социалните мрежи трудно можем да направим нещо.

*

Когато сигнализирам във Фейсбук за някоя група, че използва такова съдържание, първоначално ми се отговаря, че това е мое лично впечатление. Когато сигналите станат повече, тогава вече съответните администратори реагират. Да, но тогава групата просто сменя статута си, става затворена и този тип говорене продължава вътре.

Сред причините за широката употреба на реч на омраза от интернет потребители често се посочват персонални качества като ниска култура, слаба образованост, лош вкус. В единични случаи се стига дори до диагностициране на психически и поведенчески отклонения:

В социалните мрежи има ненормални хора. Ако зависеше от мен, всички социални мрежи бих ги изключила. Една част от хората може би са си много нормални, но в други случаи се появяват отворителни думи, най-обидни, цинизми, това нормален човек не може да го напише. Това за

мен са хора с болна психика, които нямат възможност да се изразяват и го правят в така наречената социална мрежа. Тези писания в нормалния човек могат да предизвикат само погнуса.

В по-меки обяснения социалните медии се определят като отдушник и като достъпна платформа за всякакъв вид говорене. Споделя се и хипотезата, че част от гражданските изразители на крайно неодобрителни и дискриминационни мнения всъщност са платени агитатори – така наречените тролове.

В този контекст се очертава и траектория на влияние, при която именно социалните мрежи и читателските мнения онлайн са тези, които „заразяват“ с език на омразата медийния мейнстрийм, не без съучастието на самите медии:

Понякога чрез социалните мрежи медиите повдигат частен случай, който става повод за засилване на езика на омразата. През лайкване и споделяне даден частен случай влиза в медиите, а после от медиите обратно в социалните мрежи.

*

Ако във Фейсбук се говори по-свободно и разкрепостено, както и във форумите, които са анонимни, с това се заразяват и журналистите. И журналистите вместо да правят отпор, да слагат граници, възприемат това влияние. Теми и сюжети от Фейсбук започнаха да влизат в централни предавания на големите телевизии. Но което е по-лошото – възприеха и този начин на общуване.

От друга страна сред журналистите и активистите е силно застъпена и тезата, че ексцесивното гражданско говорене всъщност не избухва само, а е провокирано от външни фактори и е свързано с конкретни събития: случаи на междуетническо напрежение, миграционни вълни, активност на сексуал-

ни малцинства и др. В този смисъл се визира и отговорността на политици и медии:

Подобни изказвания по-скоро са провокирани от определени събития [...] Да речем гей прайда всяка година, който носи със себе си цялата помия, която се изсипва срещу тези хора. Дори от журналисти, които по принцип спазват по-умерени позиции. Това е по-скоро латентна дискриминация, която се крие в обществото ни и бива отключвана по дадени теми. Понякога са чисто социални събития, друг път са провокирани – особено когато говорим за междуетническо напрежение. Тогава тези събития са провокирани от определени политически интереси и винаги носят със себе си една платформа от медии, които популяризират дадени тези.

Като мотив за употребата на език на омраза от страна на политици през медийни трибуни обикновено се изтъква придържането към крайни националистически убеждения, популизъм, невъзможност за справяне със социалните проблеми, разпалване на конфликти в търсене на електорална подкрепа и др.

Ролята на самите медии се свързва със сходен диапазон от мотиви. Най-често срещаното обяснение е, че медиите прибегват до реч на омраза заради желание за по-висок рейтинг. Смята се, че този вид реторика дава възможност за конструиране на сензационно звучащи послания. Подобен език се инструментализира за създаване на скандали, които привличат зрителско и читателско внимание. Крайната цел е комерсиална:

*Когато онлайн медиите правят такива заглавия, те уд-
рят тавана на посещаемостта. Печелят кликове. И кога-
то продаваш на рекламодателите, на теб ти трябват
такъв тип залъгалки за аудиторията.*

Рейтинговият успех на речта на омразата отново връща въ-
проса към манталитета и отговорността на самата публика.
„Ако хората не гледаха такива новини, нямаше да ги правят“,
обобщава един от интервюираните журналисти.

Друга споделена хипотеза е, че журналистите прибегват до
език на омраза заради редакционна политика или заради
лични убеждения, които се припокриват с идеологическата
линия на националистическите формации.

Допуска се също така, че някои журналисти използват такава
реторика поради невежество и слаба професионална подго-
товка: „не осъзнават, че това е проблем“. Отделни респон-
денти виждат и своеобразна колективна форма на подценя-
ване на тежестта на проблема от страна на медиите: „не
осъзнават какъв риск поемат [с допускането да изригне наци-
онализъм]“.

Интервюираните лица обръщат внимание и на факта, че жур-
налистите в много голяма степен зависят от държавните инс-
титутции и власти за достъп до информация. Споделя се мнението,
че институциите много често не успяват да разяснят
даден етнически или друг социален проблем с достатъчно
своевременна и експертна информация. В резултат се дава
поле за фриволни и манипулативни интерпретации, както и
за разпалване на напрежение.

Що се отнася до механизмите за конструиране на послания,
съдържащи език на омраза, респондентите посочват няколко
основни медийни стратегии.

На първо място е практиката да се акцентира на етническата принадлежност на представители на малцинствата в новини с негативен контекст. Най-чест обект на подобно отношение са ромите, като през последните две-три години, във връзка с бежанската вълна от Близкия Изток, подобна стратегия се засилва и спрямо мигрантите от различни етноси:

Най-честите примери, които срещаме в България, свързани с медиите, са по отношение на циганите. Циганската общност е представяна основно като виновна за проблеми в страната, за престъпления, за наводнения, за грабежи.

*

Например чужденец пребива българка на улицата или изнасилва българка. Макар че много българи могат да изнасилват българка. Ти никога не пишеш „българин изнасили българка“. Но ще напишеш „сириец изнасили българка“ и ще стане страшно. Мъж изнасилва жена – достатъчно гадно е и трябва да бъде порицано. Етнизира се.

Част от респондентите обръщат внимание на общото засилване на медийния интерес към проблеми, свързани с конфликти между различни групи от обществото: „Все повече текстове се пишат за междуетническо напрежение, подтиква се към саморазправа“. Конкретни конфликтни случаи се пре-експонират, за да се поддържа скандал, а оттам и интерес сред публиката.

Втора основна стратегия е да се прокарват послания чрез избор на събеседници за интервю и гости в предавания. В подобни случаи медиите и журналистите не се изявяват като директен изразител на език на омразата, а по-скоро изпълняват ролята на проводник, подстрекател или провокатор (по идеологически или комерсиални подбуди):

Тъкмо защото омразата качва рейтинга, да поканиш някого от тези проповедници на омразата, е най-сигурният начин да постигнеш висок рейтинг. Когато някой журналист покани някой популист, който сее омраза, след това гилдията и той самият търси да се покаже провокативен, да затапи своя събеседник. Публиката от своя страна ръкопляска; ръководството казва: „браво, ти имаш рейтинг“ и след две седмици го канят отново.

*

Журналистите повече се пазят. Те си канят гости и ги оставят да си говорят. Като поканиш Волен Сидеров, не очакваш да говори за балет или за толерантност. Като поканиш Джембазки и срещу него оставиш един ром, естествено е да се скарат. Така че те [журналистите] го провокират често.

Преобладаващото мнение на интервюираните е, че подобен подход не омаловажава отговорността на продуцентите, редакторите и журналистите, а ги превръща в съучастници и в известен смисъл в съавтори на поднесеното послание – особено в случаите, когато не реагират и не стопират употребата на език на омраза от страна на събеседника.

Изборът на събеседник е от значение и за цялостния баланс на гледни точки. Медиите са критикувани, че в търсенето на скандал и на провокативни гости всъщност водят до изкривяване на плурализма:

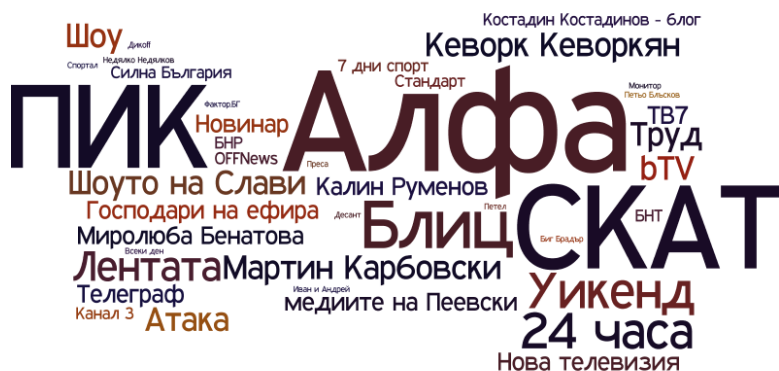
В телевизията има нарушаване на баланса на гледните точки много често. Например по определени теми като темата за бежанците, те смятат, че задължително трябва да се канят представители на националистическа партия или някакъв човек, който ще използва език на омразата срещу роми, бежанци, мюсюлмани. Кое то аз не го разбирам, защото чисто журналистически не е ОК. Ако имаш ситуация, в която циганинът е извършил престъпление, то другата гледна точка не ти е националистът, а ти е полицията или прокурорът. Или съответно човекът,

срещу когото е извършено престъпление. Не да поканиш Джамбазки и той да говори как по принцип циганите крадат и бият бабичките.

Трети идентифициран подход е определен като „фино подстрекаване“ и „създаване на фон“, включително чрез средствата на шоуто и развлечението – например чрез вицове и подигравателни препратки към представители на различни малцинствени групи.

Според част от респондентите не без значение е и общото излъчване на водещи на предавания. Когато водещият има „мутренски дизайн“ или има излъчване и поза на „нахъсан“, това подсилва усещането за агресивност.

Като конкретни изразители на език на омраза най-често се посочват партийните телевизии „Алфа“ и СКАТ, както и информационният сайт ПИК (виж Фигура 4). Други често споменавани медии са БЛИЦ и „Уикенд“. В допълнение към платформите с националистически или подчертано жълт профил, в медийните очертания на реч на омраза се посочват също така централните всекидневници „24 часа“, „Труд“ и „Телеграф“. Част от респондентите реферират към обобщеното „медиите на Пеевски“. Сайтът „Лентата“ се споменава като нова, но вече популярна трибуна за език на омраза. Не липсват и позовавания към водещите телевизии – bTV и Нова телевизия, както и към TV7, които се считат за проводник на реч на омраза чрез избора на гости в предавания.

Фигура 6. Най-често споменавани имена на медии, журналисти, предавания и блогове, които респондентите посочват като изразители на език на омраза

Речта на омразата често се разпознава в публикации и изяви на конкретни журналисти и блогъри. В този контекст изпъкват имената на популярните автори Кеворк Кеворкян и Мартин Карбовски. Като особено показателен пример се посочва статията „Боклуци“ от Кеворк Кеворкян. Въпреки че материалът е публикуван преди няколко години (през октомври 2012 г. в печатното и електронно издание на в. „Стандарт“), той все още продължава да присъства във впечатленията на журналисти и активисти като ярка емблема на дискриминационна и расистка реч. Този ефект до голяма степен се дължи на известността на автора и на широкото популяризиране на материала, както и на факта, че случаят е провокирал внасяне на сигнали до Софийска районна прокуратура с искане за образуване на досъдебно производство за престъпление по смисъла на чл. 162, ал. 1 от Наказателния кодекс.²⁸ Един от респондентите резюмира казуса:

²⁸ Виж „Сигнал на АЕЖ-България до прокуратурата по повод статията "Боклуци", достъпно на: <http://www.aej-bulgaria.org/bul/p.php?post=2328> (посетен на

*За Кеворкян беше доста потресаващо. В момента Спас Спасов [който е подал сигнал до прокуратурата] обжалва, защото те [прокуратурата] бързо излязоха с решение, че няма основание за започване на процедура. Много лаконично. А там ромите бяха наричани „получовеци“, което прави явни асоциации с „*untermenschen*“ [термин от нацистката идеология, използван за обидно название на т.нар. „низши хора“]. И се призоваваше за саморазправа.²⁹*

Други споменавани автори, които „системно употребяват език на омраза“, са журналистът от „Новинар“ Калин Руменов, както и общинският съветник от Варна Костадин Костадинов заради публикации в блога си.

Към част от цитираните журналисти и предавания респондентите изразяват двузначно отношение. Така например редакционната политика на предаването „Господари на ефира“ е оценявана като непоследователна и „странна“:

Възмутиха се срещу Ана Витанова [полицайката, придобила известност с расистки антиромски постинги в профила си във Фейсбук по време на междуетническото напрежение в Орландовци през 2015 г.], но пък много се подиграват с ромите. [...] Кое то е неравно третиране на хората.

Със системно подигравателно отношение към ромите и сексуалните малцинства се свързва и предаването „Шоуто на Слави“. Тук интервюираните прилагат по-широкото разбиране за смисъла на „език на омраза“ и считат, че тиражирането на

30.08.2015 г.); както и „Сигнал до главния прокурор“ от журналиста Спас Спасов, достъпно в блога на автора, <http://spasspasov.com/?p=1089> (посетен на 30.08.2015 г.).

²⁹ По информация от 23.07.2015 г. от Спас Спасов Софийска районна прокуратура е върнала за ново разглеждане жалбата срещу Кеворк Кеворкян. Виж <http://spasspasov.com/?p=1931> (посетен на 30.08.2015 г.).

вицове на дискриминационна основа „озлобява едни хора спрямо други“.

Като нееднозначно се откроява отношението към журналистката Миролюба Бенатова. От една страна се споделя, че самата тя е жертва на крайна враждебност заради отразяването на репортажи, свързани с междуетническо напрежение. От друга страна се критикува, че журналистическият подход на Бенатова към подобни теми води до ненужна провокация на напрежение. Конкретен повод за неодобрение в периода на провеждане на разговорите е телевизионният ѝ репортаж от ромската махала Надежда в Сливен от март 2015 г. на тема „Деца раждат деца“³⁰:

Тя беше отишла с идеята да прави репортаж за момиче, което е родило на 11 години и тя искала да провери какво се случва с това момиче няколко години по-късно. Но тя влиза в махалата напълно неподготвена. Не е направила опит да проучи случая, да види дали някой може да ѝ помогне да са се свърже с това момиче, да я убеди да говори пред медиите и т.н. И какво се случва. Тя отива в махалата, отива в дома на момичето и съпругът казва „не желая, тя не иска да говори с медиите“. И съответно тя за да оправдае, че е отишла там и не е успяла да си свърши работата, прави някаква работа като обяснява колко били агресивни хората, как не можело да влезеш в този квартал, ако си българин. Кое абсолютно не е вярно. Защото аз лично съм ходила в Надежда много пъти и никога не са ме посрещали по този начин. Тя се опита да каже как срещу журналистите има огромна контраомраза, като в същото време тя беше провокирала цялата ситуация там. С поведението си, с начина, по който се държи с тези хора. Ти като журналист реално навлизаш в личното пространство на хората и те по никакъв начин не са

³⁰ Репортажът е достъпен на:

<http://novanews.novatv.bg/news/view/2015/03/29/106249/миролюба-бенатова-представя-деца-раждат-деца/> (посетен на 30.08.2015 г.).

длъжни да ти разказват историята си. Още повече когато става дума за момиче, което е непълнолетно, и ти първоначално трябва да поискаш разрешение, за да разговаряш. Но ти пренебрегваш тези правила в журналистиката, за да можеш да си направиш някакъв сензационен материал.

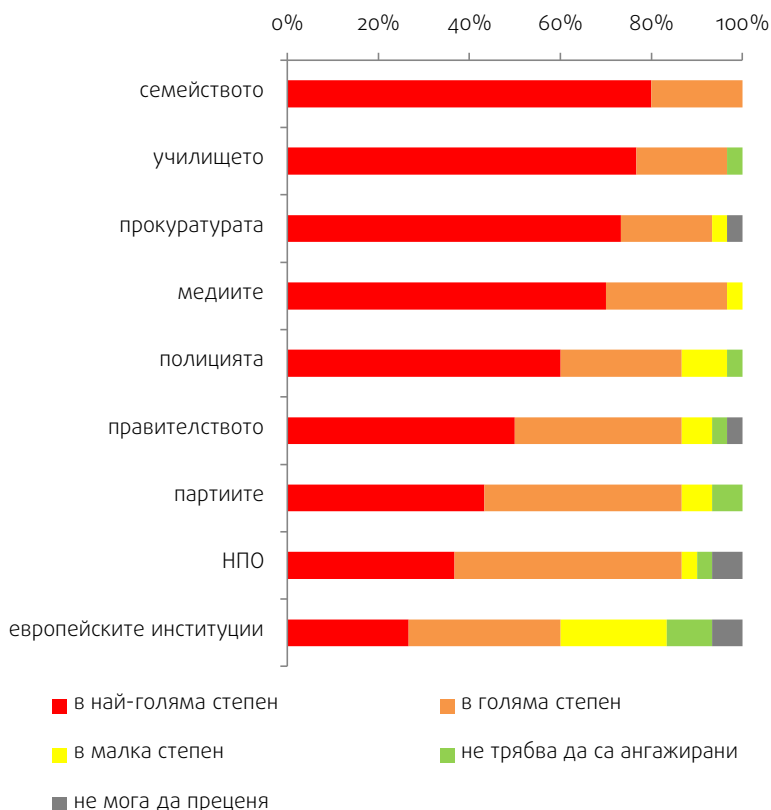
Казусът може да бъде разглеждан и като илюстрация за траекторията на речта на омразата с посредничеството на медиите. Сред заснетия видеоматериал във въпросния репортаж попадат кадри с цигански деца, които правят обидни жестикуляции и казват през смях „българите на кайма“. Тези думи, сами по себе си реч на омраза, стават повод за организиране на национален протест „Срещу циганските своеволия и бездействието на държавата“ и мотивират ответни вълни на език на омраза от страна на граждани в социалните мрежи, включително и призови за въоръжаване и насилие.³¹ И така в крайна сметка се подхранва една постоянна спирала на език на омраза и на взаимна крайна нетърпимост.

Каква е превенцията на езика на омразата?

Интервюираните лица споделят мнението, че обществото като цяло не е достатъчно добре информирано за това, че проповядването или подбуждането към дискриминация, насилие или омраза, основани на раса, народност или етническа принадлежност, се преследва като престъпление и е наказуемо. В същото време респондентите считат, че не рядко журналисти и политици, които системно извършват подобни действия, са наясно с този регламент в Наказателния кодекс, но проповядват нетърпимост поради усещане за безнаказаност.

³¹ Виж например <https://bg-bg.facebook.com/events/477206472435171/> (посетен на 30.08.2015 г.).

Превенцията на езика на омразата се оценява като сложен проблем, който трудно може да се разреши с единични мерки. Необходима е едновременната намеса на редица институции. В най-голяма степен според респондентите трябва да са ангажирани семейството и училището заради техните основополагащи възпитателни и образователни функции. От първостепенно значение е и ролята на медиите, от които се изисква както да не разпространяват реч на омраза, така и да прилагат информационни стратегии, с които да обясняват ефектите от подобно говорене. От прокуратурата, полицията и правителството се очаква да предприемат реални мерки, като настояванията и критиките са най-силни по отношение на прокуратурата, тъй като е в нейните правомощия да реагира на престъпления от подобен характер. По отношение на превантивната роля на партиите е налице известен скептицизъм – за тях се счита, че е най-важно просто да не допускат език на омраза от активистите си и преди всичко от страна на лидерите си. Превантивното влияние на неправителствени организации и на европейските институции по-скоро се оценява като слабо ефективно в български контекст. Същевременно актуални остават очакванията европейските институции да подпомагат граждански и правителствени политики за повишаване на чувствителността на обществото към проблема, а неправителственият сектор да алармира за практиките на употреба на език на омраза.

Фигура 7. Отговори на въпрос „Кои институции в най-голяма степен трябва да са ангажирани с превенция на езика на омразата?“

Основните предложения за мерки с цел ограничаване на речта на омраза включват:

- По-ефективно правоприлагане и издаване на присъди за език на омраза и за престъпления от омраза. Водещо е мнението, че нормативната рамка като цяло е добра, но институциите с правомощия не функционират качествено и пренебрегват проблема. Реалните

присъди биха били достатъчно стряскащ „жив пример“ и биха имали възпиращ ефект.

- Налагане на глоби за реч на омраза в медиите. Счита се, че по-строгата регулация в това отношение би дала добри резултати.
- Разширяване на медийната регулация и в сферата на онлайн медиите; допълнително улесняване на процедурите за подаване на сигнал за употреби на език на омраза.
- Въвеждане на анти-дискриминационни обучения за представители на различни институции – учители, медийни редактори, полицаи, работещи в съдебната система.
- Активна социализираща работа с най-рисковите групи сред младежите, за да се редуцира уязвимостта им от радикални идеологии.
- Въвеждане на дисциплина Медии (Медийна грамотност) в училище. Подобна стъпка би подобрила чувствителността и познанията на младежите за механизмите, по които се конструират медийните послания, включително и по отношение на причините и ефектите, свързани с тиражирането на реч на омраза.
- Развиване на образователни политики за опознаване на различията между отделните културни, етнически и религиозни групи в обществото. Образование в толерантност, в това число и чрез по-леки и игрови форми, които да ангажират учениците (например чрез запознаване с храната, обичаите и ритуалите на различните култури).
- Показване на добри примери (в медии, в училищата) за успешно реализиране на представители на различ-

ни малцинствени групи в България. Подобна политика би формирала добри модели за подражание сред самите малцинства и същевременно би разчупила широко споделяните негативни стереотипи.

Очертават се две генерални виждания за това как може да се подобри ситуацията. От една страна са изискванията за по-строги мерки, за превенция през санкциониране, регулация и рестриктивна намеса на институциите. От друга страна е позицията, че санкциите и назидателните политики по-скоро биха постигнали обратния ефект – биха превърнали езика на омразата в твърде изкушаващо табу. Вместо това по-подходящи биха били кампаниите, които изобличават езика на омразата през иронизиране на неговите говорители. Предлага се противодействието на омразата през атрактивни форми като игри, спорт, забавление, изкуство и други подобни дейности, които включват представители на различни групи.

Спорен остава въпросът и как да се постигне демократичен баланс между политически коректния език (и изобщо ограниченията пред изразяването на мнения) и свободата на словото. Посочените решения варират в широк диапазон. Така например част от респонденти напълно отричат политически коректния език, определят го като враг на демокрацията и плурализма. Други предлагат той да бъде предефиниран като „внимателна реч с уважение към другия“. Трети държат политическата коректност да бъде прилагана като норма, но частично – задължително за партии, медии и държавни институции, но не и за сферата на изкуството. Застъпва се и категоричната позиция, че в българското общество политическата коректност е широко пренебрегвана и първо трябва да бъде

наложена, че всъщност свободата на словото свършва там, където започва езикът на омразата.

Независимо от различните мнения и предложения остава централният въпрос как да се разрешат социалните, икономическите и културните проблеми, които пораждат разделение в обществото, а оттам и език на омраза. Налице са „пропасти, които с меки мерки, конференции и кръгли маси няма как да се запълнят“, заявява един от интервюираните. Продължава да стои необходимостта от полагане на дългогодишни и постоянни усилия с участието на широк кръг от групи и институции, което – поне на този етап – се приема с чувство на скептицизъм.

Рискови събития за генериране на език на омраза (януари 2015 – февруари 2016) и типология на употребите му

През наблюдавания период редица събития се очертаха като рискови по отношение на употребата на език на омразата в медиите и в онлайн пространството. Заедно с дългосрочни процеси във вътрешнополитически и във външнополитически план (политически противопоставяния, междуетническо напрежение, бежанска криза, руско-украински конфликт и свързаната с него политика на ЕС и САЩ, нестабилност в ЕС, тероризъм), тези събития оформиха основните тематични зони, в които се концентрира дискурсът на омразата.

СЪБИТИЯ

Януари 2015

Терористи нахлуват в редакцията на френското сатирично списание „Шарли ебдо“ и убиват 12 души (7 януари).

Граждани на Дупница образуват жива верига, за да не позволят на роми да участват в ритуал за вадене на кръст от вода по повод на християнския празник Йордановден (7 януари).

Световните медии информират за 2000 жертви след серия от нападения в Нигерия, извършени от ислямистката организация „Бoko Харам“ (10 януари).

Кметът на Харманли Михаил Лисков заявява, че бежанци тероризират местното население, а полицията е безсилна да се справи с тях (Агенция „Фокус“, 23 януари).

Вследствие на ескалация на конфликта в Източна Украйна Съветът на външните министри на Европейския съюз удъл-

жава икономическите санкции срещу Русия до септември 2015 (29 януари).

Бившият руски президент Михаил Горбачов коментира, че е налице нова Студена война между Русия и САЩ и конфликтът може да прерасне във въоръжен (29 януари).

Февруари 2015

Лидерът на ДПС Лютви Местан заявява, че „престъплението възродителен процес не може да се покрие с давност“ (2 февруари).

Партия „Атака“ призовава за създаване на широк политически фронт около идеята България да излезе от НАТО (9 февруари).

Доклад на правозащитната организация „Амнести Интернешънъл“ констатира, че България пренебрегва престъпленията от омраза, свързани с расизъм и ксенофобия (9 февруари).

В София се провежда Луков марш, организиран от крайни националистически формации без разрешение от общината. В същия ден се състои граждански протест срещу провеждането на Луков марш (14 февруари).

Турското издание „Хюриет“ публикува информация, според която бойци на „Ислямска държава“ планират да влязат в ЕС през България (19 февруари).

В София се провежда протест под надслов „Стоп на кремълската информационна агресия в България“. На следващия ден се организира ответен митинг в подкрепа на президента на Русия Владимир Путин (21 и 22 февруари).

Руският опозиционен лидер Борис Немцов е убит в центъра на Москва (27 февруари).

Март 2015

Депутати от ДПС подават жалба в Комисията за защита от дискриминация срещу министъра на здравеопазването Петър Москов по повод изказване на Москов от декември 2014, в което той заявява, че екипи на Спешна помощ няма да се отзовават на повиквания в ромските махали (6 март).

Запален е микробус на ДПС пред централата на партията в София. Формацията определя инцидента като терористичен акт и продукт на езика на омразата (7 март).

Жители на Правец организират подписка за изселване на роми заради убийство (8 март).

В реч от трибуната на Народното събрание Валери Симеонов акцентира върху „турските терористи“ и „циганската пресъпност“, и заявява, че част от представителите на циганския етнос са „озверели човекоподобни“ (11 март).

В община Сърница се провеждат избори за кмет и за общински съветници (15 март).

Бежанци от Ирак споделят пред турски медии, че са бити от български гранични полицаи. Гранична полиция назначава проверка на случая (17 март).

„Ние сме във война. Готви се ескалация на война“, заявява Волен Сидеров в Народното събрание (27 март).

Нова телевизия излъчва репортаж на Миролюба Бенатова от ромската махала Надежда в Сливен. В репортажа са включени и кадри с деца, които викат „българите на кайма“ (предаване „ДикоOFF“, 29 март).

Прокуратурата повдига обвинения срещу осем души от Пазарджик, Пловдив и Асеновград за проповядване на религиозно-екстремистка идеология, призоваване към война и възхваляване на терористичната групировка „Ислямска държава“ (31 март).

Април 2015

Международните организации „Хюман райтс уоч“ и ООН настояват за разследване на смъртта на бежанци на българо-турската граница (1 април).

Група жени от ромски произход протестират срещу езика на омразата и ксенофобията, изразявани в публичното пространство, включително от трибуната на Народното събрание (7 април).

Депутати от Патриотичния фронт внасят предложение за изменения в Наказателния кодекс, които да предвиждат затвор до три години за предизборна агитация на език, различен от българския (8 април).

Бежанци протестират в лагера във „Военна рампа“, София, заради бавни процедури за получаване на статут (28 април).

Май 2015

В София и Пловдив се провежда протест под мотото „Срещу циганските своеволия и бездействието на държавата“ (2 май).

Група организации провеждат протестна акция пред Съдебната палата в София с искане за промени в Наказателния кодекс, които да определят посегателствата срещу хора с нестандартна сексуална ориентация като престъпления от омраза (17 май).

bTV излъчва репортаж, в който жители от село Марчево, община Гърмен, се оплакват от набези и постоянни обири от страна на роми (22 май).

Ескалация на междуетническо напрежение в община Гърмен (23 май и следващите дни).

Парламентарната група „Патриотичен фронт“ поставя седем условия, за да продължи подкрепата за правителството,

включително искане за незабавно премахване на всички незаконни постройки на територията на ромския квартал Кремиковци, с. Марчево (27 май).

Европейски медии и политици информират за официален списък с 89 имена на граждани от страни на ЕС, за които е забранено да влизат в Русия. В списъка е включен и бившият посланик на България в Москва Илиан Василев (29 май).

Юни 2015

Унгарският премиер Виктор Орбан определя притока на бежанци и мигранти към Европа като заплаха за европейската цивилизация (2 юни).

Представители на Европейския съюз официално обсъждат възможността Гърция да изпадне в ситуация на фалит (12 юни).

Кметът на Кюстендил Петър Паунов обявява, че ромите, живеещи в града, няма да имат правото да участват в местно допитване до гражданите (9 юни).

Ескалация на междуетническо напрежение в квартал Орландовци в София след сбиване между граждани от български и от ромски произход (13 юни и следващите дни).

Служителят на МВР Анна Витанова публикува коментар във Фейсбук: „да ни развържат ръцете ... Ако си хванал повечко тен, гориш“ (в контекста на напрежението в кв. Орландовци, 15 юни).

Провежда се „София прайд 2015“ – шествие в подкрепа на правата на хората с различна сексуална ориентация (27 юни).

Започва събаряне на незаконни ромски къщи в Гърмен (29 юни).

В Карлово мюсюлмани протестират пред Куршум джамия с искане джамията, обект на съдебен спор, да бъде върната на Главно мюфтийство и да се използва като молитвен храм (30 юни).

Юли 2015

Български хелзински комитет осъжда събарянето на ромски къщи в Гърмен като проява на расова дискриминация (1 юли).

Неонацисти пребиват мъж в Борисовата градина в София (17 юли).

Нов протест на жители на Гърмен срещу незаконни постройки в ромската махала Кремиковци (18 юли).

Август 2015

Група сирийци не са допуснати да ползват басейн в Свиленград (2 август).

Държавната агенция за бежанците излиза с информация, че миграционният натиск към България се засилва (18 август).

Провежда се акция по разрушаване на незаконни постройки в ромската махала Максуда във Варна (20 август).

Трима българи и афганистанец са арестувани от унгарската полиция във връзка със смъртта на 71 мигранти, открити мъртви в изоставен камион в Австрия (27 август).

България подписва договор за военно сътрудничество с Полша, включително споразумение за ремонт на самолети МиГ-29 на българската авиация от полска страна (28 август).

Септември 2015

Ангела Меркел обявява де факто германска политика на „добре дошли“ към мигрантите (5 септември, интервю за консорциума „Функе“).

Напрежение в Гърмен по повод събарянето на незаконни ромски постройки (7 септември).

Начало на кампанията за Местни избори 2015 (25 септември).

В YouTube е публикуван клип от откриването кампанията на ДПС в Исперих с изпълнение на турска версия на „Песента за Райна Княгиня“ (27 септември).

Костадин Георгиев (Коцето Калки) дава интервю за в. „Шоу“, в което твърди, че „стотици ислямисти са нахлули в България“ (30 септември).

Начало на руска военна намеса в Сирия (30 септември).

Октомври 2015

Екип на Нова телевизия е нападен от жители на ромската махала в Самоков (6 октомври).

Ангела Меркел заявява „ще се справим“ с кризата с бежанците (7 октомври).

Терористичен акт в Анкара отнема живота на 100 души и ранява над 400 (10 октомври).

Кампания за Местни избори 2015 (избори 25 октомври).

Волен Сидеров и Десислав Чуколов нахлуват в сградата на НАТФИЗ (23 октомври).

Бежанец е убит от рикоширал куршум край град Средец (15 октомври).

Валери Симеонов заявява в предаването „Тази сутрин“ на bTV, че „естествено, че трябва да се стреля на месо“ от българските гранични полицаи по повод инцидента между граничари и мигранти край град Средец (16 октомври).

Руски самолет с 212 пътници на борда, изпълняващ полет от Шарем-ел-Шейх за Санкт Петербург, е свален над Синайския полуостров (31 октомври).

Ноември 2015

Балотаж за Местни избори 2015 (1 ноември).

В някои медии е разпространена фалшива информация, че СЕМ е глобил Виктория Петрова, водеща на новините в bTV, за употреба на изрази „циганско лято“ (2 ноември).

След като първоначално БХК приема номинацията на Джок Полфрийман (излежаващ присъда за убийство и активист на Българско затворническо сдружение за реабилитация) за „Човек на годината“, организацията отстранява кандидатурата му (6 ноември).

Терористични атаки в Париж (13 ноември).

Медии разпространяват информация (впоследствие оказала се невярна) за нахлуване на бежанци в Нов български университет (18 ноември).

В София се провежда шествие срещу бежанците (21 ноември).

Руски бомбардировач е свален от турски изстребител на турско-сирийската граница (24 ноември).

Декември 2015

В lentata.com е публикуван (а след това тиражиран и в други медии) „разказ от първо лице“ с автор Неда Дойчинова и със заглавие „Животът в „Овча купел“ след бежанците“. Текстът описва проблеми със спазването на обществения ред от групи бежанци в квартала (9 декември).

Редица медии публикуват информация, че Лютви Местан се укрива в турското посолство (23 декември).

Медии публикуват новина, че собственик на ресторант в Плевен е поставил на входната врата надпис „Цигани НЕ!“. По този повод във „Фейсбук“ избухва истинска словесна война между роми и българи (28 декември).

Нападения над жени са извършени от представители на малцинствени групи, включително и от мигранти в новогодишната нощ в Кьолн и в някои други немски и европейски градове (31 декември).

Януари 2016

В някои медии са разпространи видео и текст със заглавие „Блок в „Овча купел“: Кьолн тук е ежедневие“, с автор Неда Дойчинова (11 януари).

В Истанбул е извършен терористичен атентат с жертви предимно туристи от Германия (12 януари).

Двама братя са обвинени за убийството на Теодор Йорданов в центъра на Враца, след спор, свързан със спазването на правилата за движение на пътя (12 януари).

Медии публикуват информация (впоследствие оказала се неточна), че учениците вече няма да изучават „История славянобългарска“ (26 януари).

Медии съобщават за промени в учебниците по история, като според публикациите (голяма част от които се оказват неprecizни) новата интерпретация за „османско присъствие“ ще бъде „съвместно съжителство“ по време на Османската империя (26 януари).

Сайтът rik.bg публикува „шокиращи факти от гей миналото на Слави Трифонов“ (26 януари).

В някои градове на страната са проведени протести срещу огласените в медиите промени в учебните планове, свързани с литературни произведения и с учебниците по история

(голяма част от информациите впоследствие се оказват неточни) (30 януари).

Февруари 2016

В електронното издание „Епицентър“ е публикувано, а след това разпространено и в други медии „становище“ на Божидар Димитров по повод забраната за влизане в Турция на Делян Пеевски и Ахмед Доган („Днес аз съм Доган. Днес аз съм Пеевски“) (12 февруари).

Провеждат се шествията анти-Луков марш и Луков марш (13 февруари).

В Прага премиерът Бойко Борисов коментира по повод спряна от него обществена поръчка за части от магистрала „Хемус“: „Чух, че някакви гадове са казали, че едва ли не външни посолства или партньори ми били казали да спра конкурса. Това са гадове, които лъжат, мамят, медии-бухалки и негодници“ (15 февруари).

Недялко Недялков, собственик на сайта ПИК, и Петьо Блъсков, собственик на в. „Труд“, разменят взаимни обвинения за медийна зависимост (16 февруари).

Атентат в Анкара причинява смъртта на 28 души, 26 от които военни (17 януари).

Предаването „Тази сутрин“ на bTV излъчва репортаж, озаглавен „Динко – супергерой“. В него се представя мъж от Ямбол, който „залавя нелегални имигранти с голи ръце“ (18 февруари).

СЪБИТИЙНА ТИПОЛОГИЯ НА УПОТРЕБИТЕ НА ЕЗИК НА ОМРАЗАТА

Идентифицирането на зоните на риск позволява открояване на няколко типа събития или действия, в които са налице условия за по-интензивно използване на език на омраза:

Действия на политически лидери и формации

С най-висока степен на риск се откроява националистическата идеология. Много често тя „облича“ разбирането си за патриотизъм в реторика на нетърпимост срещу етническите, расови и културни несъответствия с представата за етнически „чистия“ българин. Присъщи за нея са чувството на собствено превъзходство и фиксацията върху стереотипи, които изграждат траен негативен образ на различните малцинства. В ситуации на напрежение националистическата идеология предлага бързи и категорични решения, които обикновено са в противоречие с основни човешки права.

В същото време радикализмът все по-често се нормализира и се употребява от политически формации, които претендират, че защитават по-умерени ценности – както в сферата на лявото, така и в полето на дясното. Езикът на враждебност разширява обхвата си преди всичко в контекст на обществена нестабилност и особено когато посланията на нетърпимост носят популистки дивиденти.

През наблюдавания период са налице и практики на политически спекулации със състоянието на групите (включително и партии), превърнати в мишена на краен негативизъм. Спекулирането с образа на жертва за собствени цели на свой ред провокира нови вълни от враждебност.

От значение са също така и управленските решения в посока на определена геополитическа ориентация. В контекста на външнополитическа поляризация изразяването на предпочитания към един или друг курс с лекота се интерпретира от политически опоненти, медии и граждани, несподелящи съответната линия, като „предателство на националните интереси“. В резултат се засилват вече съществуващите антипатии и езикът на омраза ескалира.

Световни процеси и външнополитическо напрежение

Дългосрочните процеси на геополитическа нестабилност в Близкия Изток и Европа, продължаващите миграционни вълни от Азия и Африка към европейския континент и терористичните атаки на групировката „Ислямска държава“ отварят широко врати за ксенофобски интерпретации и послания. Политици, медии и граждани участват в създаването на образ на злото, в центъра на който е поставен ислямът, разбран като неудържима експанзия. Без колебание се приема, че неговата цел е да завладее и да разруши европейската цивилизация. Заплахата се възприема многопластово – в демографски, културен, религиозен и ценностен план.

Важна линия на противопоставяне през наблюдавания период се формира и по оста Русия, от една страна, срещу ЕС и САЩ, от друга. Актуализират се характерни за българската публичност от миналото остри противоборства между русофили и русофоби, между проруски и прозападни нагласи. Разгръща се „информационна война“, в която взаимното неodobрение често преминава в реторика на нетърпимост и омраза.

Допълнителни поводи за враждебна реч се появяват в контекста на вътрешна нестабилност в рамките на ЕС. Преговори-

те за „спасяването“ на икономиката на Гърция и лидиращата позиция на Германия по редица важни теми за Съюза (гръцката криза, миграцията и др.) стават повод за изразяване на антигръцки, антигермански и анти-ЕС настроения. Макар и с по-слаба интензивност от речта на омраза, насочена срещу бежанците, тази атакуваща реторика използва както критика, така и акценти на присмех и крайно осъждане.

Формиране на мнение в медиите

Ролята на медиите за провокиране на език на омраза като средство за формиране на мнение е видима в няколко случая. На първо място, немалко средства за информация употребяват този род послания за привличане на повече публика. Поради високата степен на емоционалност и експресивност омразата се капитализира едновременно като скандал и атракция. Основни говорители в подобни случаи са не самите журналисти (особено в централните медии), а целенасочено канени и интервюирани гости със склонност към остър и нетолерантен език. Посланията на омраза в този смисъл не са директно изразявани от медията, но са продукт на нейната редакционна политика. От голямо значение са и авторските медийни материали, които допускат картини и думи на враждебност, като подценяват или просто не се съобразяват с риска от провокиране на масови обществени реакции на нетърпимост.

Налице са и случаи, при които медиите използват омразата директно за свои собствени идеологически или пропагандни цели, както и за отстояване на конюнктурни интереси. Този подход е характерен преди всичко за партийните медии и за част от жълтите издания. Типични за него са черно-белите политически визии, едностранчивото и тенденциозно рамки-

ране на информацията. Основни говорители на посланията на нетърпимост са самите медии и техните журналисти.

Най-крайните форми на тиражиране или провокиране на език на омраза през медиите откриваме в ситуации на грубо пренебрегване на етичните и професионални журналистически стандарти. Разпространяването на непроверена и невярна информация, фалшивите новини, изкуственото създаване на медийни псевдосъбития, съчиняването на компроматни сюжети и пропагандата са основните похвати в подобни случаи. През наблюдавания период е налице сериозно зачестяване на този род практики.

Граждански конфронтации

Демонстрациите на враждебност, насочени към различни малцинствени групи и осъществени на публични места, задвижват спираловидна нетърпимост както сред атакуващите и техните симпатизанти, така и сред атакуваните. Независимо дали са индивидуални или групови, спонтанни или организирани, проявите на крайна нетолерантност често се превръщат в обект на споделяне и обсъждане в социалните мрежи. Реакциите са с висок емоционален градус – на подкрепа и въодушевление или на осъждане и реактивна омраза. На омразата често се отговаря с омраза и така възможностите за дебат се блокират, без пространство за прокарване на рационални аргументи и запазване на уважение към опонента.

Действия на правозащитни организации и активисти

Защитата на малцинствата и на бежанците почти без изключение се превръща в повод за ескалация на език на омраза срещу защитаваните субекти и на засилена враждебност срещу организациите, застъпващи се за правата им. Самото публично противопоставяне на използването на език на омраза, на ксенофобията и расизма води до нарастващ негативизъм срещу говорителите на толерантността. Правозащитниците традиционно са упрекувани в обратна дискриминация, т.е. във фаворизиране на малцинствата за сметка на мнозинството. Докладите, оценките и действията на съответните организации масово се приемат в дух на отрицание и нападки, а идеите за общочовешки права до голяма степен се оказват непопулярни в български контекст. Липсата на емпатия към активистите на практика обхваща почти всички политически партии и огромното мнозинство от медиите.

Във фокуса на наблюдението: рискови зони на разпространение на език на омраза

Анализът на дълбочинните интервюта, реализирани в рамките на проекта, показва, че медийните зони с най-висок риск от разпространение на език на омраза са: социалните мрежи и коментарите на читатели в онлайн медии; жълтите печатни и онлайн издания; партийните медии. Респондентите най-често свързват употребата на език на омразата с партийните телевизии „Алфа“ и СКАТ, като и с информационните сайтове ПИК и БЛИЦ.

Проведеният мониторинг на медийно съдържание обхваща периода януари 2015 – февруари 2016 г. Наблюдението се съсредоточава върху основните рискови зони, но предлага поглед и върху медийната среда като цяло.

Особен интерес представлява периодът на официалната предизборна кампания за Местни избори 2015 (25 септември – 25 октомври), както и дните преди провеждането на балотажите (26 октомври – 1 ноември). През този период мониторингът се фокусира върху медиите, които най-често се разпознават като източник на език на омраза. Наблюдението проследява поведението на телевизии „Алфа“ и СКАТ в контекста на изборите, за да диагностицира интензивността на използване на език на омраза, неговите основни говорители и „мишени“, ключовите теми, свързани с употребата му, както и евентуалното му влияние върху формирането на мнение в публиката.

Мониторингът очертава също така основни тенденции в политиките на употреба на език на омраза от страна на информационните сайтове ПИК и БЛИЦ.

Във фокуса на наблюдение попадат и изданията „Уикенд“, „Галерия“ и „Шоу“. Анализът идентифицира примерите на език на омраза през периода септември–ноември 2015: централни говорители и „жертви“, концентрация и интензивност на употребите, медийни стратегии за конструиране и инструментализиране на подобни послания.

Анализът включва и разграничава две основни линии на съдържание, внушаващо омраза:

- Същински език на омраза – в случаите, когато обект на подобни изразни средства са групи или категории лица, идентифицирани чрез характеристики като раса, етническа принадлежност, националност, гражданство, произход по рождение, религия, сексуална ориентация, пол, увреждане, възраст, външен вид.
- Политически език на омраза – в случаите, когато обект на остра нетърпимост и омраза са различни обществени групи или категории лица, различни от обектите на същински език на омраза и идентифицирани на базата на техни интереси и граждански активности – политици и политически формирания, организации, формални и неформални граждански групи, социални активисти и др.

С цел по-прецизна диагностика са въведени и три степени на интензивност на езика на омразата:

- Висока – наличие на открит призив за насилие и/или открита дискриминация.

- Средна – недоказани обвинения за негативно влияние на малцинствена или друга група върху обществото и/или държавата; подчертаване на превъзходството на мнозинството над малцинствената група.
- Ниска – създаване на негативен имидж на малцинствена или друга група въз основа на стереотипи, неморално поведение и др. (споменаване на малцинството или групата в унизителен или обиден контекст).

Идентифицирани са също така водещите тенденции в разпространението на език на омраза в онлайн средата (с акцент върху тримесечието декември 2015 – февруари 2016 г.). Анализирани са проблемите, свързани с генерирането на агресивна реч от страна на граждани (в социални мрежи и под формата на мнения към онлайн публикации), както и важната тема за модерирването на читателски коментари от страна на онлайн изданията.

Наблюдение на медиите: основни акценти в генерирането на език на омраза (януари – август 2015)

Николета Даскалова

През първите осем месеца на 2015 г. наблюдаваме няколко централни тематични ядра, около които се генерира език на омраза в медийното пространство. На първо място, с най-висок заряд и интензивност са посланията, изразяващи крайна враждебност към ромите. На второ място регистрираме пикове на изразена нетърпимост към бежанци и мигранти от Близкия Изток. Периодът обхваща също така и епизодична ескалация на реч на омраза, адресирана към сексуални малцинства във връзка с традиционното годишно шествие в защита на правата на хората с различна сексуална ориентация.

Роми

Изразяването на отношение на нетърпимост към ромското малцинство е постоянен процес през наблюдавания период. То се базира на устойчивата практика медиите да акцентират на етническия произход на ромите в представянето на информация по криминални теми и изобщо в съдържание с негативни конотации. Явлението е характерно както за медийните платформи на националистическите формации, така и за широк кръг от онлайн източници (включително уеб издания на печатни и електронни медии). Позоваванията към етническата принадлежност на ромското население са в богат тематичен диапазон:

- Битова престъпност – насищането с информация за престъпни деяния води до трайното налагане на тезата, че битовата престъпност всъщност е циганска престъпност; създава се устойчив образ на всекидневна заплаха.

Примери:

15 дни цигани тормозят 81-годишен мъж за пари (vestnikataka.bg, 10.04.2015 г.).

Цигани пребиха млада жена на връх 8 март за 20 лева! (СНИМКИ) (blitz.bg, 10.03.2015 г.).

Цигани душили старец в дома му в село Старосел (News.bg, 21.06.2015 г.).

- Организирана престъпност – подобни новини разширяват представата за периметъра на ромската заплаха и допълнително подсилват внушението, че криминалните прояви са изначално присъщи на етноса.

Примери:

Циганин върти крупен бизнес с поръчкови свидетели по дела (vestnikataka.bg, 15.05.2015 г.).

Барони в Столипиново източват държавата. Циганите в България са обучени как да източват държавата (vestnikataka.bg, 10.04.2015 г.).

Мегаизмама! Цигани от Дъбник взеха 3,5 млн. лв. от три палестинки. Фамилията ще отговаря за пране на пари (blitz.bg, 12.08.2015 г.).

- Социални придобивки и злоупотреби – подобен род послания създават напрежение в плана на социално-

то неравенство; образът на привилегированите роми изостря чувството за несправедливост в обществото.

Примери:

Скандал! Вижте как живеят социално слаби роми в Горна Оряховица. Внушителни постройки с пищен и луксозен интериор, дизайнерско обзавеждане за стотици хиляди левове. Това откриха полицаи и данъчни днес при масови проверки в палатите на ромски фараони в Горна Оряховица (Янтра Днес, 09.07.2015 г.).

Цигани източват вода за 1 милион лева (blitz.bg, 11.07.2015 г.).

- Оскверняване на християнски, културни и исторически символи – в този контекст попадат публикации с голям потенциал за емоционално въздействие; формата се впечатление за варварска сила, която брутално атакува културните норми и ценности на етническите българи.

Примери:

Гнусна гавра с паметник на Левски в Бургас! Цигани завряха среден пръст в лицето на Дякона (blitz.bg, 01.07.2015 г.).

На Задущница: Роми нападناха и обрaхa църквата в община Гърмен (novinite.bg, 30.05.2015 г.).

Цигани откраднаха чашката с милостиня на дядо Добри (News.Plovdiv24.bg, 14.08.2015 г.).

- Жестоко отношение към животни – новините по тази тема дават още едно измерение на „дивашкото“ по-

ведение на етническата група; те са мощен инструмент за събуждане на негативна емоционална реакция, особено когато са придружени от видео или снимков материал.

Примери:

Цигани пребиха с вериги изтощен от умора кон (видео) (OFFNews, 18.04.2015 г.).

Гавра, мъчение и жестокост: Цигани завързаха куче върху покрива на колата си (News.Plovdiv24.bg, 15.04.2015 г.).

Така конструирана, информационната рамка задава солидни негативни стереотипи, които трудно могат да бъдат променени. Всеки опит да се разчупи изградения образ се възприема като отричане на „очевидната реалност“. Показателна в този смисъл е реакцията на аудиторията. Дори медии, които зачитават либерални ценности, не успяват да преобърнат предразсъдъците на своята публика. Така например потребител в онлайн изданието Дневник коментира:

Стига с това етническо нагнетяване, нека да кажат колко престъпления са извършени през определен период /месец, два/ и да направят разбивка колко от тях са извършени от български българи, българи от ромски произход, българи от турски произход и т.н....иначе не е нормално само едни от извършителите да се категоризират по етнически признак, а другите да са микс от анонимност на етническия им произход!³²

³² Виж коментар №16 на потребител adam1966 към статията „Деца са обрали църквата в Марчево, твърди се, че свещеникът е бит“, http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2015/05/30/2544096_deca_sa_obrali_curkvata_v_marchevo_tvurdi_se_che/ (посетен на 15.06.2015 г.).

Цитираното мнение предизвиква силно неодобрение: 68 от останалите потребители не се съгласяват с него, докато съгласните са едва 13. За сравнение, коментарът на друг читател „Крадливо племе“ [цитат от горен коментар]. Не племе, а глутница.. В племената живеят хора!“ получава 81 гласа одобрение срещу само 4 неодобрение.

Медийното говорене за ромите през стереотипи много често е съпроводено от погазване на базисни журналистически правила. Цитираната по-горе публикация „Цигани откраднаха чашката с милостиня на Дядо Добри“ например не само че пренебрегва журналистическия стандарт да не се посочва етническата принадлежност на лицата (освен ако този факт няма съществено значение за смисъла на информацията), но не предлага нито едно доказателство, че въпросното деяние е извършено от цигани.

В други случаи пък се използват манипулирани образи, за да се внуши масовост на настроенията срещу роми или за да се „илюстрира“ антисоциалния и криминален ген на етническата група.

В крайните практики на етническо рамкиране на престъпления се стига до детайлни описания на убийства, чиято истинност е твърде спорна и които ще се въздържим да цитираме тук. Както може да се предположи, читателската реакция в подобни случаи е език на омраза в най-остра форма. Любопитно е, че подобни публикации понякога са придружени от удобен отказ от отговорност:

Статията не е насочена към цял един етнос, а към конкретни извършители на конкретно зверско престъпление. Материалът няма за цел да сее етническа или расова вражда или омраза, а описва конкретни престъпления, срещу които трябва да се бори с всички сили и средства цялото ни общество!

На практика обаче именно отречените цели са тези, които се постигат.

И така, на принципа на китайската капка, материалите, внушаващи негативни обобщения за ромите, се акумулират в информационното пространство в постоянен ритъм. На фона на съществуващия медиен афинитет към антиромска тематика, наблюдаваният период предлага и два извънредни казуса – междуетническото напрежение в община Гърмен през месец май и последвалите конфликти между роми и българи в софийския квартал Орландовци. Двете теми предизвикват силно медийно отразяване – над 2800 информационни единици в новинарското пространство онлайн по казуса с Гърмен и над 1500 публикации по темата за Орландовци.

Мониторингът на медийното съдържание по двата казуса откроява няколко по-важни тенденции. От една страна, в контекста на създалите се кризисни ситуации, в централните медии се разширява многообразието на гледни точки по проблеми, свързани с етническото малцинство. Сред основните говорители по темата се изявяват редица политически фигури. Другите основни действащи лица са представителите на МВР, на местната власт, на местните граждани – етнически българи, но така също и на футболни агитки и на радикални националисти. Гласът на ромите също е представян.

В тази смес от гледни точки доминират две линии на отразяване: на политизиране на проблема и на антагонистично про-

тивопоставяне между българи и роми. Първата картина изобразява гледната точка „отгоре“ – от страна на всички основни политически сили. Техните представители се мобилизират в обяснения и обвинения за генезиса на напрежението, като използват конфликта за целите на междупартийното противоборство. Един от ефектите от политизирането на конфликта е засилването на враждебната реторика (думи като „терор“, „ликвидиране“ и други подобни) и подхранването на тезата, че „циганизацията“ ще доведе до заличаване на българската нация:

Катуница, Гърмен, Орландовци вещаят края на българската нация (vestnikataka.bg, 19.06.2015 г.).

Втората картина отразява случващото се на терен. Гласовете „отдолу“ са представяни най-вече в плана на озлобеност и нетърпимост. Когато преминава през филтъра на медийния драматизъм, враждебността допълнително се усилва:

Жители на Гърмен: Катуница ще им се види театър (КРОСС, 25.05.2015 г.).

Циганите в „Орландовци“ псували българите на „гяури“ (blitz.bg, 14.06.2015 г.).

Като цяло през наблюдавания период най-сериозни прояви на език на омраза регистрираме в социалните мрежи, където разпространението на нео-нацистки призови е безконтролно и публично достъпно (например профила във Фейсбук *НИЕ СМЕ Против Циганизацията*). В същото време ескалирането на реч на омраза сред потребителите във Фейсбук до голяма степен черпи мотиви и аргументи от медийни публикации. Потребителите споделят извадки от отразяването на между-етническите конфликти и най-вече материали, които затвърждават етническите предразсъдъци.

Бежанци и мигранти (сирийци, хора от Близкия Изток, африканци)

Нетърпимостта на български политици, медии и граждани към бежанците се формира още по време на първата вълна от сирийски граждани, пристигащи в страната в края на 2013 г. През първите месеци на 2015 г. враждебната реторика в тази посока е в латентно състояние – с по-слаба интензивност и с по-ограничен обхват. От значение е фактът, че самият миграционен поток този път заобикаля България в търсене на маршрути към западноевропейските страни. В края на лятото обаче отново се забелязва нарастване на употребата на подобен език във връзка със задълбочаването на проблемите с миграционните вълни в Централна и Западна Европа.

В рамките на наблюдавания период основни изразители на език на омраза към бежанци и мигранти са националистическите формации и техните медии, както и граждани в социалните мрежи. В епизодични случаи се регистрират прояви на враждебност в жълти издания.

Най-остро и устойчиво негативно отношение към мигрантите се забелязва в медийните платформи на партия „Атака“. Формацията проявява постоянство в това да определя мигрантите и бежанците като „пришълци“ и да ги асоциира с различни форми на заплахата – икономическа, физическа, религиозна:

МВР пръска 65 бона за лукс на пришълците (vestnikataka.bg, 16.01.2015 г.).

Депутат от АТАКА към Кунева: Пришълците ограбват и колят българите, а вие харчите пари за тях! (vestnikataka.bg, 06.02.2015 г.).

Пришълци се клаха в Харманли (vestnikataka.bg, 29.05.2015 г.).

В бежанските центрове цари тотална слободия (vestnikataka.bg, 12.06.2015 г.).

Атака: цинично е 35 лв. детски за българче, 1100 лева за сирийче (vestnikataka.bg, 12.06.2015 г.).

817 пришълци неправомерно харчат парите за над 6000 български пенсионери (vestnikataka.bg, 26.06.2015 г.).

Епидемия от хепатит пламна в пришълския лагер в Елхово (vestnikataka.bg, 17.07.2015 г.).

Мюсюлманите тълпи превърнаха гарата на Будапеща във вонящ коптор (vestnikataka.bg, 31.08.2015 г.).

Чест момент в анти-бежанската реторика е употребата на думи, които внушават идеята за завладяване: „инвазия“, „наплив“, „нахлуване“. Усещането за застрашеност се проявява в коментарите на граждани в интернет и прераства в отношение на нетърпимост: „Да се затвори границата с Турция и всички пришълци, изповядващи исляма, да се екстрадират от страната“, „Да си ходят в САЩ“ и други подобни. Много често агресивната реч обединява едновременно етнически, расови и религиозни характеристики:

Солидаризираме се срещу [...] ислямизацията на християнската държава в континента и животинските изстъпления над нашия народ от ислямисти и цигани, също така и с поругаването на християнските ни ценности и култура, обичаи и оскверняване на гробища, убийства и изнасилвания, кражби и др. [...].³³

Враждебността към мигранти и бежанци обикновено се проявява и като враждебност към техните защитници, които редовно са обвинявани в „национално предателство“, наричани са „безродници-интернационалисти“, „толерасти“, „либерасти“, „соростутки“ и т.н.

³³ Виж информация за събитие „Протест – гражданско неподчинение“, организирано във Фейсбук, <<https://www.facebook.com/events/316837765193770>>.

Сексуални малцинства

Идентично е и отношението към защитниците на правата на сексуалните малцинства – те също се превръщат в обект на обиди заради либералните си ценности. Хомофобските изказвания и прояви традиционно се възпламеняват около организирането на София Прайд. Това се случва и през 2015 г. Допълнителен импулс за анти-гей реакции предизвиква новината за легализиране на еднополовите бракове в САЩ от юни 2015 г. Всъщност почти всеки медиен материал в онлайн медия на тема права на ЛБГТ, независимо дали се появява спорадично или често и независимо от редакционната политика на изданието, провокира негативни реакции срещу сексуално различните.

Враждебността към сексуалните малцинства се демонстрира в разнообразие от форми и нюанси – от подигравателно отношение и прояви на мачизъм, през заклеявяване и квалифициране като „ненормалност“, до директен език на омраза и призови за смърт:

уродливите нагони на хората;

дълг на всеки Българин е да отрече ненормалния хомосексуален живот;

смърт за тая измет;

гнусни перверзници (извадки от коментари на читатели в онлайн медии).

Изразителите на хомофобска реч в медиите обикновено са интервюирани събеседници и гости в предавания: националистически лидери, но и представители на редица други партии, артисти, експерти и преди всичко хора с консервативни нагласи и провокативно говорене.

Други рискови зони

Информационният и политически контекст от януари до август 2015 г. провокира полемична реторика на границата с враждебността така също и на база национална принадлежност. В подобна зона на риск от акумулиране на език на омраза попадат представители на няколко националности: гърците – във връзка с финансовата криза в страната и трудните преговори с ЕС за отпускане на кредит; руснаците – заради продължаващия ефект от русофобски настроения в контекста на руско-украинския конфликт и отношенията на Русия с ЕС и САЩ; американците – в плана на контрареториката от страна на поддръжниците на руската политика.

Жълтата преса и езикът на омразата: „Уикенд“, „Галерия“, „Шоу“ (септември – ноември 2015)

Николета Даскалова

Неслучайно жълтата преса се разпознава като един от централните канали за разпространение на език на омраза. Налице са няколко предпоставки, които оказват влияние за формиране на това впечатление.

На първо място, таблоидната реторика създава благоприятен контекст за подобни езикови стратегии. Присъщи за нея са провокативността и остротата, експресивността и търсенето на емоционална реакция, склонността към заклеяване и осъдителният тон. Езикът на жълтото е твърде далече от политическата коректност. Той е език на крайностите, на претенцията да „разобличава“, да „сваля маските“ и да „казва нещата с истинските им имена“.

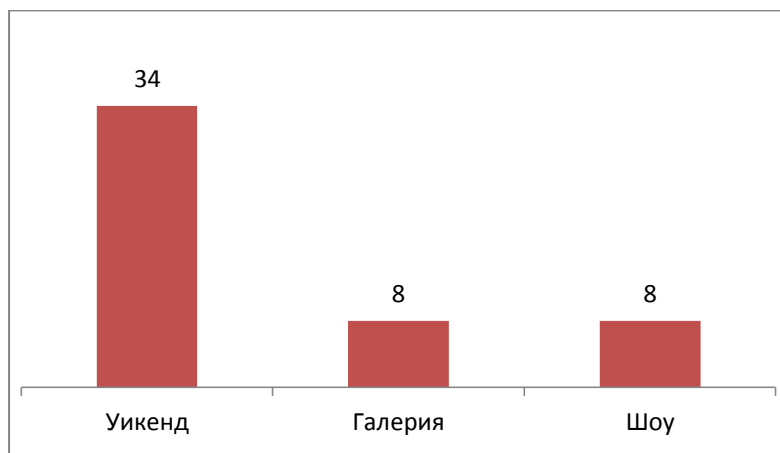
В същото време във фокуса на жълтия интерес обикновено е персоната, поставена на показ в нейния частен свят (лични връзки, външен вид, лайфстайл, тяло, сексуалност, здравословно състояние). В тази среда медийното сочене с пръст обичайно визира отделни лица, назовава конкретни имена на популярни фигури от публичния живот. Езикът на омразата, от своя страна, реферира към групи или категории лица, не към персоната сама по себе си. Много често таблоидните практики на оклеветяване, дискредитиране или накърняване на нечие лично достойнство са широко, но не съвсем точно възприемани като прояви на реч на омраза.

Освен това българската жълта преса не е чисто „жълта“. През последните години наблюдаваме трайна тенденция на поли-

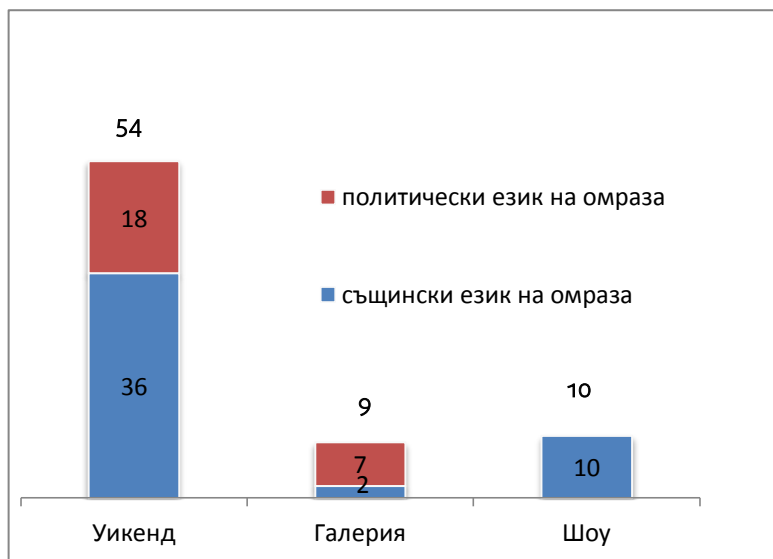
тизиране на част от съдържанието, на избирателно рефериране към сериозни обществени проблеми. Обособява се устойчиво място за коментарния жанр. Изданията се използват като въздействащ инструмент за налагане на политически внушения. Тези процеси разширяват входовете за прокарване на език на нетърпимост в общия таблоиден микс.

На фона на тези уточняващи контури на средата, какви са действителните параметри на генериране на език на омраза? Наблюдението на три издания – седмичниците „Уикенд“, „Галерия“ и „Шоу“ – за период от три месеца (септември-ноември 2015) очертава следната картина:

Брой употреби

Фигура 1. Език на омраза: брой информационни единици (септември-ноември 2015). Регистрирани информационни единици, съдържащи език на омраза. Една информационна единица включва една или повече употреби на език на омраза (препратки към един или повече обекти)

Фигура 2. Език на омраза: употреби (септември-ноември 2015). Брой употреби на език на омраза според засегнатите обекти (същински и политически език на омраза)

Мониторингът регистрира различни нива на употреба на реч на омраза. С най-голяма честота това се случва във в. „Уикенд“. Данните показват, че изданието редовно прибегва до подобна реторика – 54 употреби в 34 инф. ед. На този фон другите два седмичника демонстрират по-слаб афинитет към езика на омразата в количествено отношение – съответно 9 употреби в 8 инф. ед. за в. „Галерия“ и 10 употреби в 8 инф. ед. на страниците на в. „Шоу“.

Наблюдението откроява следните нюанси в профилите на изданията:

- „Уикенд“ (в обем от 96 страници) предлага най-богато и разнообразно съдържание и същевременно се отличава с най-добре разработена редакционна политика в позиционирането на език на омраза в раз-

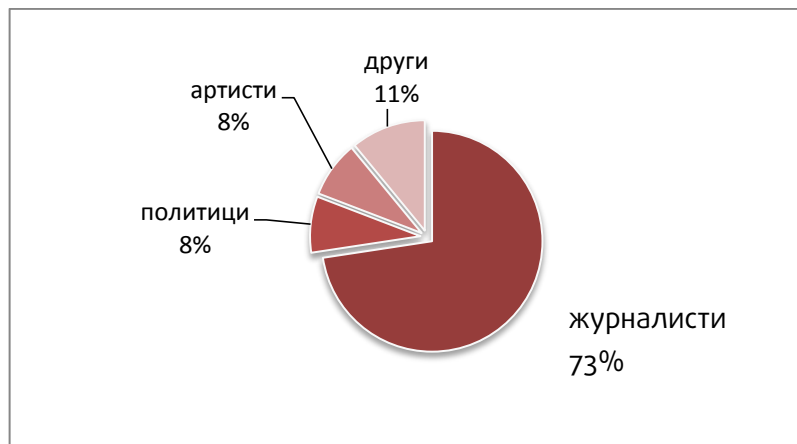
лични съдържателни ниши: коментарни текстове; интервюта; криминални истории; материали, представени като разследвания; препечатки от други медии; любопитна информация за популярни фигури и др.

- „Галерия” (72 страници) отделя най-голям относителен дял на общественно-политическа проблематика спрямо обема на книжното си тяло. Политическите послания често са рамкирани в дух на остро неодобрение и персонални нападки. Случаите на изразена нетърпимост обаче не винаги могат да бъдат уловени като „чист” език на омраза. Налице е своеобразна реторична предпазливост и умелост на авторите да заобикалят директната лексика на омраза, като вместо това конструират по-фини фонове на враждебност. Зоната, в която все пак се случва острият тон да ескалира до език на омраза, са авторските политически коментари.
- „Шоу” (56 страници) отделя относително най-слабо внимание на общественно-политически теми. Същевременно изданието спорадично се „възпламенява” от социални проблеми, в обговарянето на които стига и до употреби на агресивна реч. През наблюдавания период седмичникът предлага едни от най-ярките примери за език на крайна нетърпимост.

Обща характеристика за „Уикенд” и за „Шоу” е превесът на същинския език на омраза спрямо политическия (при „Шоу” дори няма регистрирани категорични употреби на политически език на омраза), включително в контекста на предизборната кампания за Местни избори 2015. Това съвсем не означава, че медийната враждебност в политическите послания намалява. По време на кампанията интересът към обичайни-

те обекти на омраза става дори по-интензивен, а негативни политически внушения и стратегии на дискредитиране се насочват към конкретни политически фигури.³⁴ Тези случаи обаче остават извън радара на настоящите данни предвид направеното уточнение, че враждебното говорене с персонален адресат, макар и да се родее с езика на омразата, в своите крайности попада в обхвата на други дефиниции (обида, клевета). Вестник „Галерия“, от своя страна, е по-активен в употребите на политическа реч на враждебност и по-рядко „избухва“ в същински език на омраза.

Говорители

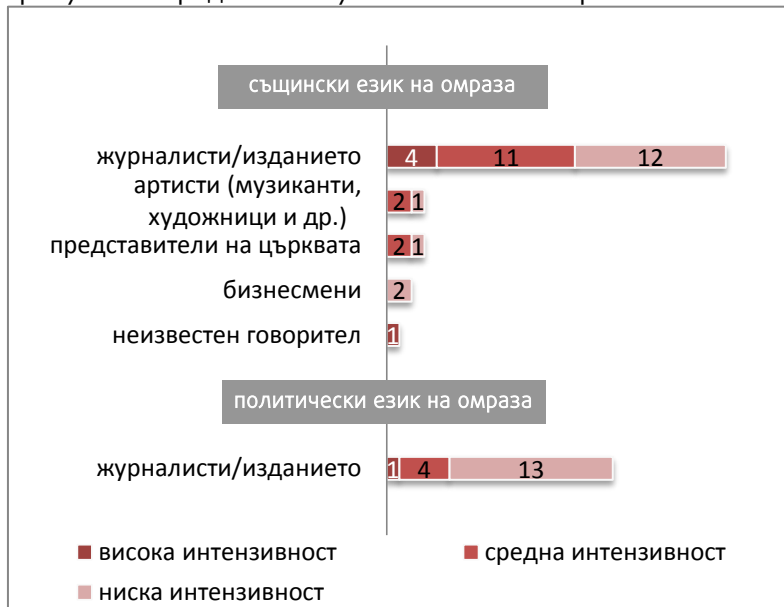
Фигура 3. Централни говорители на език на омраза: общи данни за „Уикенд“, „Галерия“ и „Шоу“ (септември-ноември 2015)

В преобладаващата част от регистрираните казуси носители-те на реч на омраза са самите журналисти – впечатляващите

³⁴ Виж анализа за жълтата преса в контекста на предизборната кампания в доклада на Фондация „Медийна демокрация“ Медиен мониторинг: Избори 2015, достъпен на: <http://www.fmd.bg/?p=9313> (посетен на 30 ноември 2015 г.).

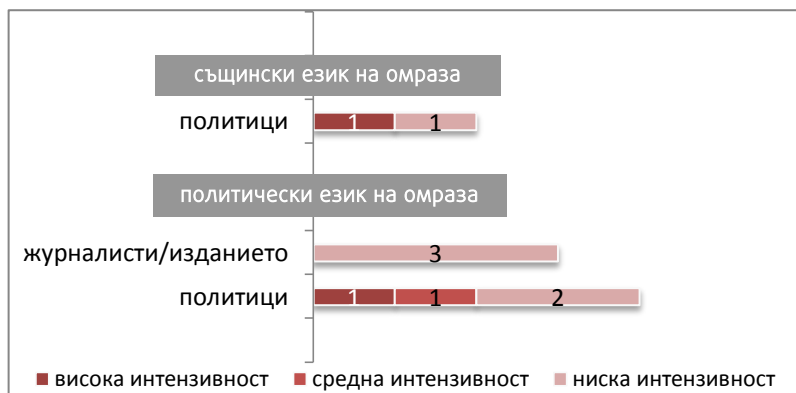
73% от общия масив. Това е ясен знак, че езикът на омраза е плод на целенасочена редакционна политика.

На второ място се нареждат групите на политиците и на артистите (художници, музиканти), на които изданията дават трибуна като редовни колумнисти или в интервюта – с по 8%.

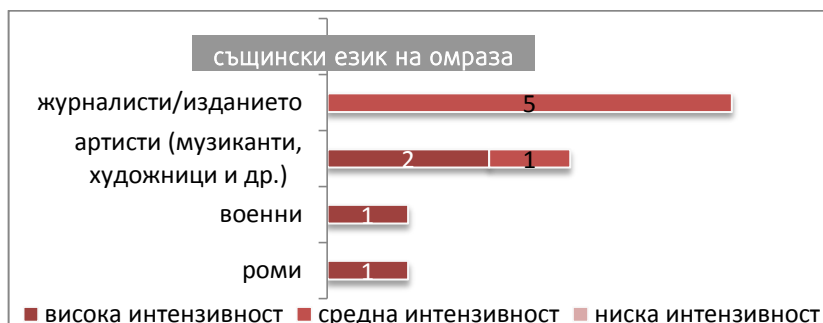
Фигура 4. Езикът на омразата във в. „Уикенд“ според говорителите и интензивността. Данните са в брой употреби (септември-ноември 2015)

В полето на същинския език на омраза вестник „Уикенд“ разширява редакционната си политика, като дава думата или преразказва мнението на допълнителен кръг субекти, проводници на дискриминираща реторика. Ситуацията с политическия език на омраза е по-различна – той се инициира единствено от страна на журналисти, без да се ангажират допълнителни говорители. Като цяло, журналистите в най-голяма степен изразяват език на омраза с висока интензивност.

Фигура 5. Езикът на омразата във в. „Галерия“ според говорителите и интензивността. Данните са в брой употреби (септември-ноември 2015)

Реториката на нетърпимост във в. „Галерия“ се поражда изцяло в репертоара на журналистическо-политическото говорене. Доминира езикът на омраза с ниска интензивност, но не липсват и единични случаи на враждебност с висока интензивност.

Фигура 6. Езикът на омразата във в. „Шоу“ според говорителите и интензивността. Данните са в брой употреби (септември-ноември 2015)

Журналистическите употреби на реч на омраза във в. „Шоу“ са изцяло в регистъра на средната интензивност. В сравнение с другите две издания, „Шоу“ в най-голяма степен „внася“ дискриминационна реч с висока интензивност през външни

говорители – лица, чиито позиции изданието представя в интервюта.

В плана на обобщение за трите издания, политиката на поднасяне на послания на враждебност през външни за медиите субекти включва следните по-важни гост-агитатори:

- Артисти, музиканти, художници – чрез тях езикът на омразата получава важна емоционална легитимност. Изразяването на нетърпимост от страна на хора на изкуството, традиционно възприемани в позитивна светлина (чувствителни, толерантни, добронамерени), провокира съпричастност и симпатии към мнението на говорителя.
- Представители на православната църква – те дават израз на религиозна консервативност и морално оправдание за осъдителното отношение към различните.
- Военни – мнението им се разпространява като експертно в контекста на проблема с бежанската криза в Европа. Гледната им точка се тиражира като авторитетна, достоверна и самодостатъчна.

В повечето случаи, независимо дали авторът на посланието е журналист или друга фигура, изданията се стремят допълнително да „разкрасят“ негативните внушения, да ги подсилят и да ги направят по-видими. За целта вестниците прибегват до типични за жанра инструменти – емоционално въздействащи заглавия и подзаглавия, удивителни знаци, редакторски акценти върху най-остро звучащите части от мнението, включително чрез пренареждане на оригиналната лексика и засилване на експресивните нюанси. Важна роля играе и визуалният фон – снимките и колажите, заедно с обяснителния текст

под тях, внасят втори пласт враждебност, която понякога е дори по-категорична от тона на основния текст. От значение са и журналистическите въпроси – чрез тях интервюиращият може да съучаства в дискриминационното говорене и да подстрекава изразяването на омраза:

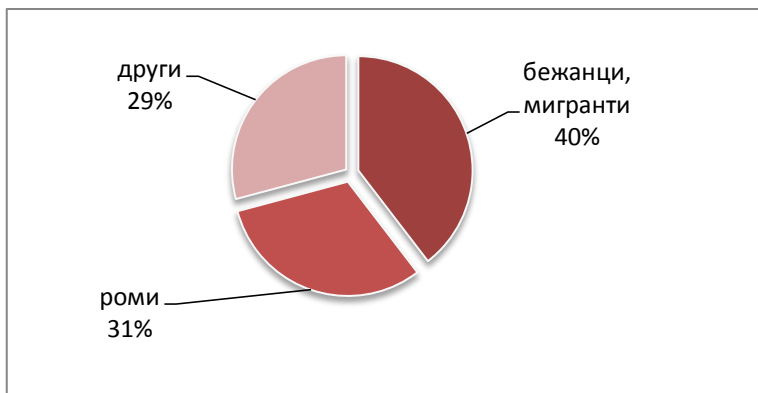
– Вальо, все още ли ходиш въоръжен в квартал „Орландовци“, където живееш?

... – Докато детето ти е било малко, също си имал набези от тяхна страна – какво се случи тогава?

... – Виждам, че си озверял, значи е имало и други случаи на агресия спрямо теб и семейството ти?

... – Твърдиш, че ако ромите се образуват, те няма да фокусират енергията си в работа, а ще крадат още повече?
(Интервю с художника Валентин Бинчев относно отношението му към ромите, „Шоу“, 28.10.2015 г.).

Обекти

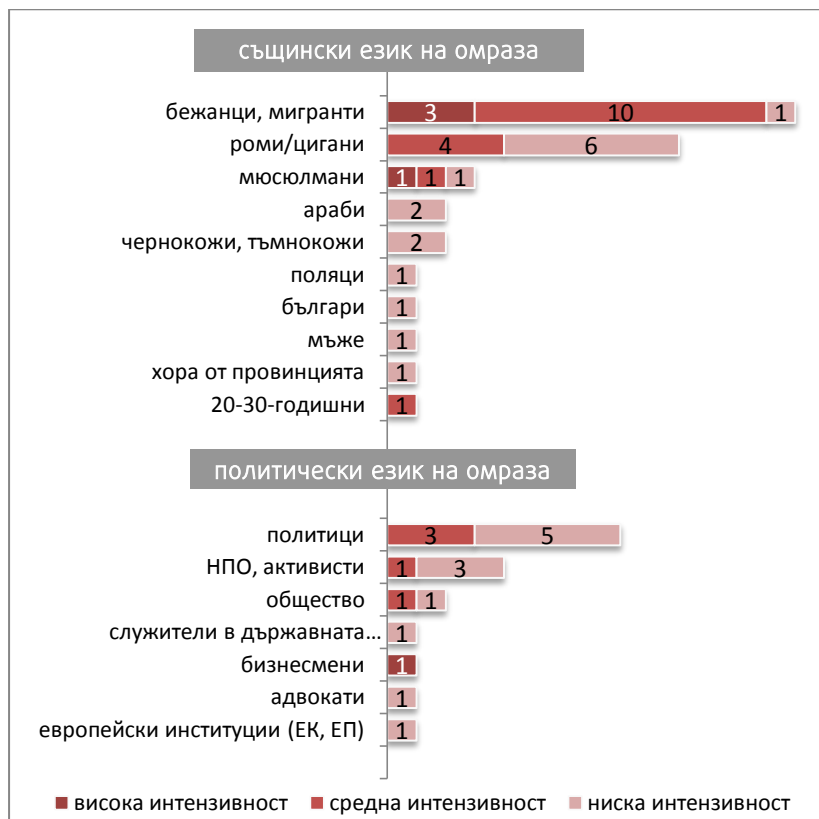

Фигура 7. Централни обекти на същински език на омраза: общи данни за „Уикенд“, „Галерия“ и „Шоу“ (септември–ноември 2015)

Речта на омраза в наблюдаваната жълта преса е насочена основно към две „мишени“ – бежанците и мигрантите (40% от общия масив) и ромите (31%). Налице е известна разлика в

политиките на отделните издания. „Уикенд“ и „Шоу“ фокусират негативизма си най-често върху мигрантите, докато през наблюдавания период „Галерия“ е по-остър спрямо ромите.

Уикенд

Фигура 8. Обектите на език на омраза във в. „Уикенд“. Данните са в брой употреби (септември-ноември 2015)

„Уикенд“ предлага богата палитра от обекти на език на омраза – общо 17 категории (10 вида обекти на същински език на омраза и 7 категории в обхвата на политическото слово на омраза).

Най-голямата група – на бежанците и мигрантите – акумулира 14 употреби на език на омраза на страниците на изданието. По-голяма част от употребите са със средна интензивност (10), но не липсват и примери за висока интензивност (3). Обект на нетърпимост в най-висока степен са и мюсюлманите, като те обикновено споделят общо поле на означаване заедно с бежанците и мигрантите. Разпознаването като „араби“ също попадат в този контекст. Информационната рамка, която обгръща негативизма спрямо тези групи, препраща към бежанската криза в Европа. Речта на омраза спрямо тях се генерира постоянно през наблюдавания период, но най-мощната вълна на словесна нетърпимост се надига след терористичните атаки в Париж.

Втората по големина група във в. „Уикенд“ са ромите – регистрирани са 10 примера за употреба на език на омраза спрямо тях. Медийното рамкиране на ромите включва вече наложилите се като обичайни практики на пренебрегване на етичните стандарти и етнизиране на криминална информация, както и мултиплицирането на образи, представящи ромите в унизителна светлина. Така например журналистът Кеворк Кеворкян често прибегва до клеймото „цигания“, за да принизи политици и процеси в страната.

Допълнителни случаи на изразена омраза, предимно с ниска степен на интензивност, са налице спрямо тъмнокожи, българите, мъжете, жители от провинцията, младите хора. Характерното за тези групи е, че те фигурират не толкова като самостоятелен обект на омраза, а като реципиенти на множествен език на омраза – визиращ едновременно няколко обекта.

Примери за същински език на омраза във в. „Уикенд“:

Висока интензивност:

Прииждащите орди са като сухопътна операция на ислям срещу Европа, а нашите лидери седят и стихоплетстват за правото на убежище на подгонените от войната в Сирия... Смеш-ни-ци!

... любимите им орди полуграмотни диваци, радикализирани ислямисти, които нахлуха и объркаха живота на всички ни. Роицето на нелегални емигранти вече стана известно на всички с изстъпленията си по пътя към съкровищата на Западната цивилизация. Тези пълчища от млади мъже идват насам, за да се насадят непоканени на богатата европейска трапеза. Да грабят, изнасилват и покоряват света, за който бленуват от малки.

... Ние като нация нямаме същото биологично предимство – големи военни набори от млади мъже на същата възраст, които да се противопоставят, когато тия орди започнат да превземат опразнените села и да се заселват в изоставените селски къщи.

... единствените, които ефективно могат да се противопоставят на опасността по места, са само ловците...

... една епидемия от чума или някоя друга зараза, която като екстра ще ни докарат тия орди и сме – чао!, и като нация, и като държава... (Нора Стоичкова, 21.11.2015 г.).

Средна интензивност:

Многобройни примери в коментарите на Георги Атанасов на етикиране на мигрантите като „мигранти“ [в кавички], пришълци, орди.

Ниска интензивност:

Цигани превзеха къщата на Райна Княгиня

...Домът на легендарната Райна Княгиня е на път да се превърне в буренясало свърталище на друсани и пияни цигани, които гордо паркират коне и каруци в двора ѝ в столичния квартал „Банишора“.

...Ромите задоволяват първичните си нужди в двора на байрактарката. (Дани Златанчева, 31.10.2015 г.).

Политическият език на омраза в изданието също е едновременно разнообразен и множествен. Най-често във фокуса на враждебността попадат политиците (8 употреби) и гражданските организации и активисти (4). Остротата към тези групи е с ниска и средна интензивност. Не липсват и принизяващи окачествявания на обществото като цяло. В единични случаи под словесните удари на омразата попадат държавни служители, адвокати, бизнесмени, Европейския парламент и Европейската комисия. Характерно за политическия език на омраза е, че той често черпи вдъхновение и лексика от същинската реч на омраза. Така например коментаторът Георги Атанасов „ражда“ експресивните словосъчетания „„джихадистите“ изровили жълтите павета“ и „зомбиран талибан от жълтите павета“ (по отношение на граждански и политически групи).

Примери за политически език на омраза във в. „Уикенд“:

Кой превърна морето на България в селски клозет?

...Вие, които застроявате бреговете ни, сте най-прости, смърдящи селяни, орки, хлебарки, червеи някакви...

...под-човеци с милиони в банките. Вие сте под-човеци. Subhumans.

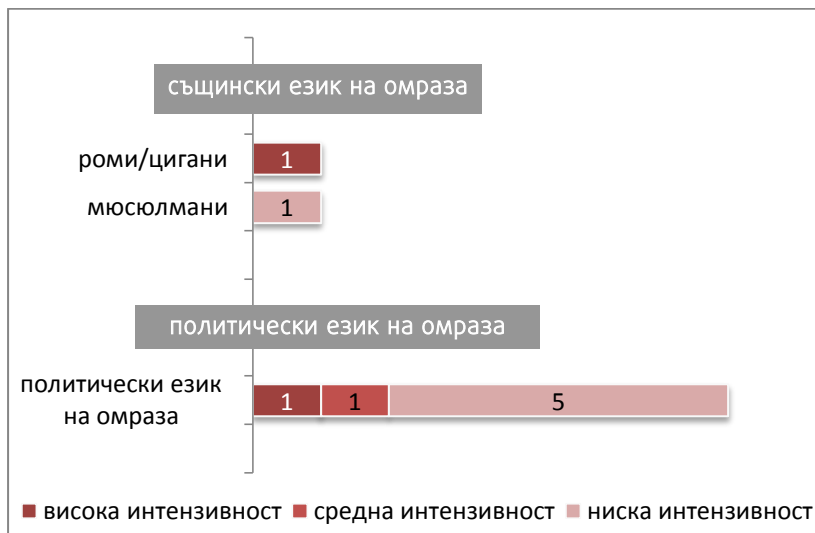
...Заслужавате кървава баня.Революция. Заслужавате главите ви да се търкалят по площадите и да висите по бесилки из цяла България (Милена Фучеджиева, 5.09.2015 г.).

Безгръбначни амеби

Българските политици са мекотели, отличници в служебна (Георги Атанасов, 26.09.2015 г.).

...в нито една друга държава не съществува толкова креслива и продажна „Пета колона“, обслужваща антидържавността. Дежурните помияри на хранителна верижка се разляха като кучета пазачи на открит паркинг след драмата край Средец (Георги Атанасов, 24.10.2015 г.).

Галерия

Фигура 9. Обектите на език на омраза във в. „Галерия“. Данните са в брой употреби (септември-ноември 2015)

Кръгът от обекти на език на омраза на страниците на в. „Галерия“ е много по-стеснен, отколкото във в. „Уикенд“. Обектите на враждебност в „Галерия“ попадат в радар на добре прицелена националистическа реторика за разлика от по-широкоспектърната нетърпимост във в. „Уикенд“.

Въпреки че регистрираме минимални употреби на същински език на омраза във в. „Галерия“, част от авторите в изданието често спекулират с устойчивите стереотипи за ромското малцинство и поддържат фонов негативизъм, който остава на ръба на езика на омразата. В по-редки случаи през тримесечието подобна завоалирана враждебност наблюдаваме и по отношение на мигрантите. Това е само по себе си интересно явление, при което едностранчивото, системно и тенденциоз-

но поддържане на негативен образ води до акумулиране на латентна омраза.

Пример за същински език на омраза във в. „Галерия“:

... Ами не са българи. Може и да са български граждани, но не са българи. Цигани са.

... срещу които „малцинствени“ самоопределения настояват да получават социални, майчински, енергийни и прочее помощи, изтръскани от отънелия джоб на българина.

Отделно настояват, че „самоопределенето“ им като „не-българи“ в България им дава „ексклузивното“ право да строят незаконни коптори, където и когато си поискат, да не плащат ток, вода и прочее задължения, да си „берат“ където и каквото им скимне по дворове, мазета и тавани, основно от самотни възрастни хора по малките населени места или по границите на гетото, бъдещи фронтови линии на задаващата се гражданска война.

Когато обаче отидат да крадат, просят и проституират в Западна Европа, изведнъж се превръщат от „роми“ в „българи“. Веднага забравят всичките си претенции и размахват българските си лични карти. Това е и една от причините гражданите на много европейски градове, страдащи от циганската престъпност, да си мислят, че столицата на България е Сливен, а българите са черни, необразовани, мръсни престъпници, крадци, просяци, проститутки. Или масови убийци, какъвто е последният случай с трафикантите, задушили десетки хора в каросерията на камион.

...Прави ми впечатление, че когато има такъв сблъсък, винаги отнякъде се „появява“ бременна циганка, която ражда преждевременно.

Не че ги няма. Повечето между 11 и 14 години. Ма какво да правиш – това било циганска традиция. А аз наивно си мислех, че това е педофилия и е престъпление. Чел съм го някъде, мисля, че в Наказателния кодекс.

... Три епизода от циганската есен, която е на път да се превърне в циганска зима на българската нация. Дали ще го допуснем зависи само от нас (Ангел Джамбазки, 2.09.2015 г.).

Този разширен цитат илюстрира както въпросната тенденциозност и едностранчивост на внушението, така и ескалацията на привидно логическия критицизъм в дискриминираща реторика. Подобно послание съчетава елементи от трите нива на враждебност – ниска интензивност (културни стереотипи в унизителен контекст), средна (обвинения за негативно влияние върху обществото) и висока (пряка дискриминация и призивност).

Политическият език на омраза играе важна роля в коментарната журналистика на изданието. Подсилването на агресивния колорит чрез словесни удари под кръста на практика деформира културата на политическа критика. Освен това, политическият език на омраза в „Галерия“, за разлика от същинската реч на омраза, до голяма степен е разфокусиран. Обикновено той е множествен, като размива в репертоара си широк набор от врагове – либерални политици, десни политици, управляващи политици, европейски политици, неправителствени организации, правозащитници.

Примери за политически език на омраза във в. „Галерия“:

Висока интензивност:

... От три дни гледам как всякакви „литератори“, „музиковеди“, „пиари“ (!) и прочее кавали, а иначе презрени турски мекерата, кириак-стефчовци и обикновени подлоги се плюнчат по телевизорите и се опитват да ни изнасят музикални, фолклорни, балкански и прочее беседи.

... Да напомним ли какво е кръвен данък? На всички мерзавци, отричащи турското робство.

Днешните български подлоги на ДПС не са еничари. Никой не ги е отнел от родината им. Никой не ги е накарал насил да плюят на род, Родина и произход. Те са доброволци. ... Хранят се с остатъците от софрата на агите. С мърша. ...Изпитвам към тях само отвращение и презрение (Ангел Джамбазки, 30.09.2015 г.).

Средна интензивност:

*Към всички импотентни либерални лицемери и мекотели:
Във война сме бийте се!*

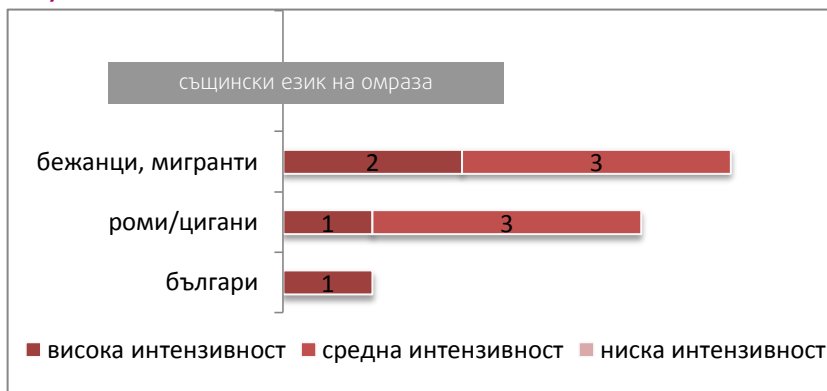
*Молете се бе. Вероятно лицемерните ви молитви ще
спрат куршум от АК-47, насочен към пълните ви с либе-
рални и толерантни фъшкии глави.*

*... Безсмислени, жалки и неполезна лицемери. Политически
мекочиши мекотели (Ангел Джамбазки, 18.11.2015 г.).*

Ниска интензивност:

*Ясно е, че психодясното у нас ще изжива от възторг пред
всеки такъв текст, защото тази прослойка така и не
беше задължена със закон да си пие хапчетата (Алексан-
дър Симов 2.09.2015 г.).*

Шоу

Фигура 10. Обектите на език на омраза във в. „Шоу“. Данните са в брой употреби (септември-ноември 2015)

Макар че проявите на език на омраза във в. „Шоу“ са относително ограничени, те достигат високи степени на интензивност. Седмичникът има две ясни „мишени“ – мигрантите (5 употреби) и ромите (4). Динамиката на интереса към тях се засилва в информационния контекст на три от най-рисковите събития за периода на наблюдение: изборите за местна

власт, убийството на афганистанския мигрант край град Средец, терористичните атаки в Париж.

От наблюдаваните седмичници „Шоу“ най-видимо експлоатира речта на омразата за целите на сензацията. Изданието успява да генерира ярки примери, които излизат от рамките на вестника и се мултиплицират в други медии. Публикациите се популяризират преди всичко в онлайн средата – основно през близкия до „Шоу“ информационен сайт БЛИЦ.

Именно на страниците на „Шоу“ Костадин Георгиев, известен като певеца Коцето Калки, произведе твърдението, че „сто-тици ислямисти са нахлули в България!“. Интервюто с музиканта беше препечатано от редица медии, а Коцето Калки се позиционира в нова публична роля, включително в национален ефир – като коментатор по проблеми на националната сигурност.³⁵

Примери за същински език на омраза във в. „Шоу“ (висока интензивност):

Коцето Калки: Стотици ислямисти са влезли в България!

...И това всъщност е най-страшното нещо – че има хора, които желаят да подменят и претопят населението на България с пришълци, които нямат никакво отношение към тази страна и тази земя. Това са хора, които никога няма да направят нещо креативно тук.

... Дойдат ли нашествениците, пришълците, да ги наречем така, всичко крехко и ценно, което сме завоювали, ще започне да се разпада. Техният стимул е да изкопчат каквото могат от Европа, респективно – България, и да живеят на неин гръб и да правят мизерии. И по-страшното е, че не

³⁵ Виж участието на Костадин Георгиев в сутрешния блок на Нова телевизия „Здравей България“, 19.10.2015 г., достъпно видео на: <http://novanews.novatv.bg/news/view/2015/10/19/127670/> (посетен на 30.11.2015 г.).

са малко онези от тях, които са подготвени и мотивирани да воюват, и просто чакат сигнал от „Ислямска държава“. Може би сте чели призива на онзи имам, който каза: „Идете и се разплочдайте в европейските страни, защото това е начинът Аллах да проникне там!“. Тоест, тяхната идея е да започнат постепенна подмяна на населението и да се опитат да се внедрят дори и в нашите гени!

... незабавно да се подходи към изграждането на стабилна стена по границата ни, а освен това да се изпрати достатъчно голям военен контингент, който да охранява границата от нелегални и всякакви други имигранти (интервю с Коцето Калки, 30.09.2015 г.).

Полк. Ангел Тюфекчиев: Вълкан Хамбарлиев е трябвало да убие поне още трима! Третата световна война вече е факт, тя е в разгара си ... Българските граници, националната сигурност на страната, се отстояват с оръжие! (интервю с полк. Ангел Тюфекчиев, 21.10.2015 г.).

В кв. „Лозенец“ на 4-ия етаж бяха влезли двама цигани, които видях надвесени над леглото на 5-месечната ми дъщеря. С една тухла съм ги бил по стълбите чак до улицата. Това беше преди трийсетина години. Но до ден-днешен едно и също се повтаря...

...Един ден към 14 ч. се прибирам в къщата и гледам трима цигани крадат в двора... Извадих пистолет и започнах да стрелям по тях.

...Всеки, който е завършил средно образование, по конституция задължително трябва да притежава оръжие, с което да защитава своя живот и живота на своето семейство (интервю с художника Валентин Бинчев, 28.10.2015 г.).

В интервюто с Валентин Бинчев като акцент е изведен и език на омраза към българи от страна на цигани – похват, който служи да оправдае и допълнително да подсили централната линия на изразена нетърпимост:

Най-едрият извади нож от някакво заострено ръждиво желязо и каза:

*„Ще те заколям, да ти е*а майката българска!“*

В заключение: илюзията за „нещата с истинските им имена“

Водеща претенция и на жълтата преса и на политически некоректния език, чиято крайна форма е речта на омразата, е, че казва и показва нещата с истинските им имена. Стратегиите на употреба на език на омраза в наблюдаваните седмичници обаче демонстрират несъстоятелността на тази идеология.

Първо, езикът на омразата се конструира на принципа на преувеличението. Той радикализира представите за явления и процеси. Създава картини на катастрофичност в определен социален план, определя дадена група като носител на вината и съответно като враг и предлага крайно и опростонческо решение – елиминиране на врага. Илюстрация на тези схема на медийно рамкиране е образът на мигрантите, които, както видяхме от данните, са централният обект на език на омраза в актуалния дневен ред на таблоидния печат. Водеща стратегия на тяхното представяне е през режим на прогнозиране, в бъдеще време – ще завладеят Европа, ще ни заличат демографски, ще настъпи апокалипсис. Колкото повече онагледяване се влага в картината на завладяване, толкова по-драматична и ужасяваща е тя:

когато тия орди започнат да превземат опразнените села и да се заселват в изоставените селски къщи [...] фасулска работа е да го вдигнеш във въздуха [някой мол в София] или да избиеш цели семейства с децата им, отишли на организирани представления за деца през уикенда... (Нора Стоичкова, „Уикенд“, 21.11.2015 г.).

Второ, пресечена точка между жълтото и езикът на омраза обикновено е търсенето на сензация, която медиите да капитализират. Тази комерсиализация на омразата, от своя страна, води до погазване на базисни журналистически норми и

до публикуване на непроверена, непроверима, дори и невярна информация. Така например широко се спекулира с вноса на тероризъм през бежанската вълна. Разпространяват се данни за стотици ислямисти в България (виж цитираното интервю с Костадин Георгиев – Калки), за хиляди терористи в Европа („Полк. Николай Марков: 12 000 суперобучени терористи влязоха в Европа с бежанците“, „Шоу“, 7.10.2015).

Трето, отдаден на означаването и етиктирането, езикът на омразата размива означаемото. Генерализациите, говоренето на едро съвсем не назовават нещата с истинските им имена. Кой точно са „политически мекопишите мекотели“ или „джихадистите от жълтите павета“, не става ясно. Наблюдаваният политически език на омраза често реферира към множествен гражданско-политически субект, чийто силует разбираме, че е либерално-дясно-нпо-американско повлияно-правозащитно ориентиран-медийно измекаряски. В подобни случаи очертаването на точни контури изисква аргументи и конкретика, които обаче биха туширали ефекта от етикета и биха натоварили говорителя с допълнителна отговорност.

Всичко това влошава качеството на медийния плурализъм. Независимо от симпатиите или антипатиите си към определени политически фигури, медиите, които инструментализират езика на омразата, споделят общи комерсиални и идеологически ценности. В крайна сметка солидарното превръщане на омразата в атракция консервира проблемите, които адресира подобно говорене, в състояние на неразрешимост.

„Алфа“ и СКАТ в периода на официалната предизборна кампания 2015

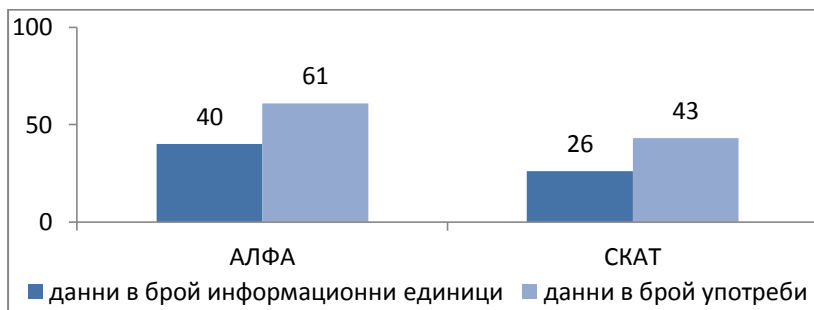
Орлин Спасов

Телевизия „Алфа“ е обхваната с мониторинг на новинарски емисии, публицистични предавания („В окоото на бурята“, „Неделник“, „Извънредно студио с Волен“), както и някои отделни други предавания (например прогноза за времето).

В телевизия СКАТ са наблюдавани новини (емисиите в 22.00 часа), публицистични издания („От упор“) и други предавания („Изборно студио“).

Обект на мониторинг са употребите на същински език на омраза и на близкия до него рисков език (политически език на омраза).³⁶

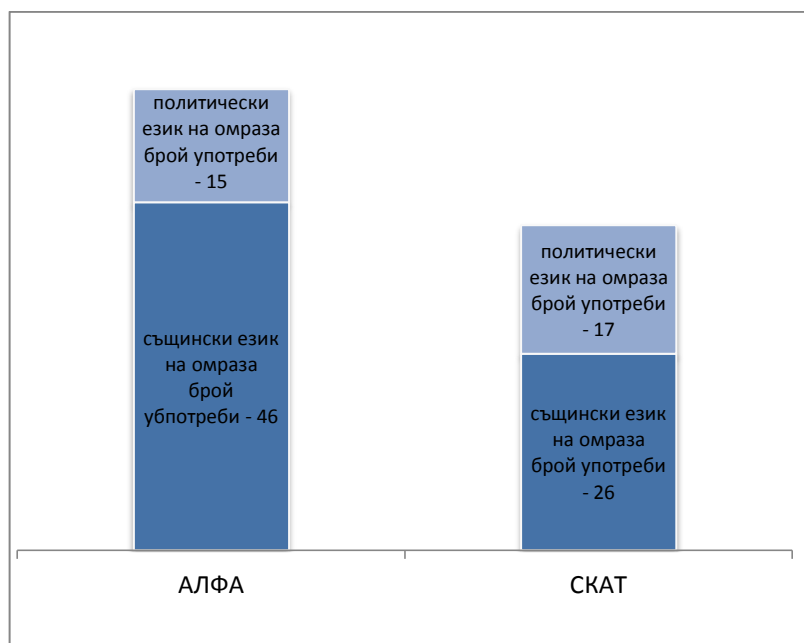
Регистрирани употреби:

Фигура 1. Общ брой регистрирани употреби на език на омраза. Една информационна единица включва една или повече употреби на език на омраза. Данните в брой употреби отчитат и случаите на множествен език на омраза (насочен едновременно към един или повече обекти)

³⁶ Първичната регистрация на информационните единици е извършена от Лилия Латева и Радина Дойнова.

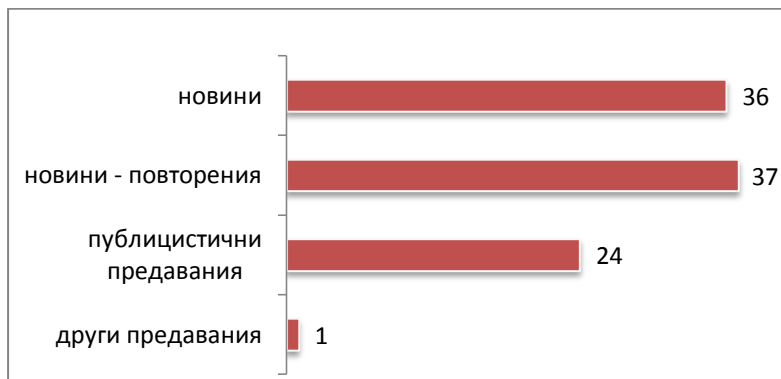
Мониторингът ясно идентифицира значително превъзходство на телевизия „Алфа“ както по отношение на броя регистрирани информационни единици, в които се използва език на омраза, така и в броя на конкретните употреби на подобна реч в предаванията. По-голямата интензивност на използване на език на омраза очертава „Алфа“ като по-радикална медия, с по-крайно отношение към политическите опоненти на партия „Атака“ и към представителите на различни малцинствени групи.

Фигура 2. Брой употреби на език на омраза според засегнатите обекти

Политическият език на омраза е практически еднакво интензивен в двете телевизии (15 регистрирани употреби в „Алфа“, срещу 17 в СКАТ). Голямата разлика се очертава на терена на същинския език на омраза. Тук „Алфа“ се откроява с 46 регистрирани за периода употреби, докато в СКАТ те са 26.

Регистрирани употреби по видове предавания:

Фигура 3. Език на омраза по видове предавания в телевизия „Алфа“. Включени са и данни за мултиплицирани употреби на език на омраза чрез повторения на новини. Данните са в брой употреби

Най-много случаи на използване на език на омраза в телевизия „Алфа“ акумулират новините (и техните повторения).³⁷ Тази тенденция е тревожна, защото илюстрира смесването между информационна и пропагандна политика на медията. Телевизията съзнателно се отказва от неутралността в полза на партийните пристрастия. Използването на език на омраза в новините е особено проблематично в контекста на избори, защото допринася за радикализиране на политическата ориентация на аудиторията.

³⁷ Важно да се отбележи, че програмните схеми на „Алфа“ и на СКАТ са различни. Докато в СКАТ по правило се придържат към предварително обявената програма, в „Алфа“ липсва програмна дисциплина. Тук например новините често могат да продължат много по-дълго от обявеното или да бъдат излъчени в различен от анонсирания предварително час. В СКАТ няма повторения на новини, докато в „Алфа“ това е практика. Ето защо мониторингът на „Алфа“ включва и повторенията на новините. Чрез тях ефектите от използването на език на омраза допълнително се усилват. Случаите на този вид реч в повторенията не се включени в общия брой регистрирани употреби/Фигура 1

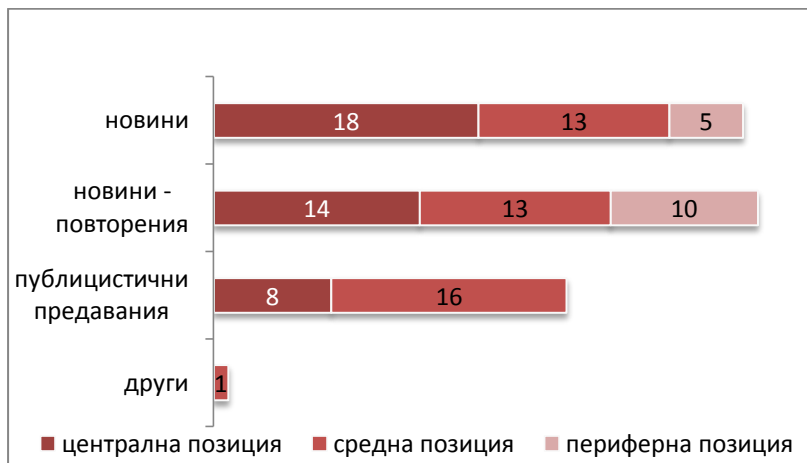
Чести са регистрираните употреби на език на омразата и в публицистичните предавания на „Алфа“. Този вид реч се среща дори и в прогнозата за времето.

Фигура 4. Език на омраза по видове предавания в телевизия СКАТ. Данните са в брой употреби

В СКАТ, подобно на „Алфа“, новините са основен източник на език на омраза. Значително по-малко са употребите на тези изразни средства в публицистичните предавания. Сравнително висока е употребата им обаче в „Изборно студио“ – още една форма на пряко обвързване на използването на език на омраза с контекста на изборите.

Място в предаването (брой употреби):

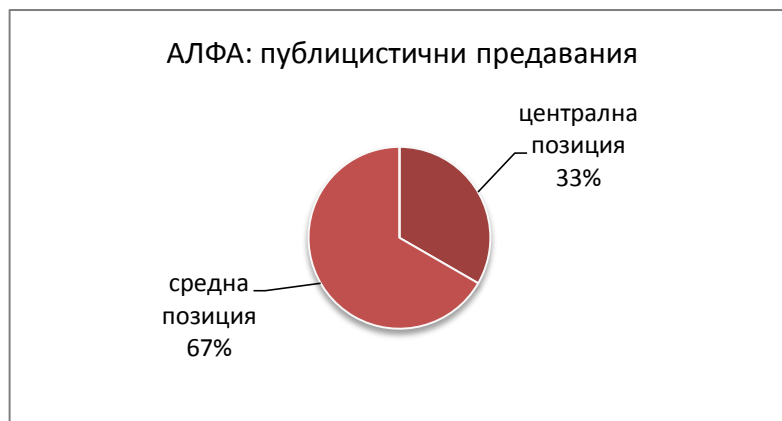
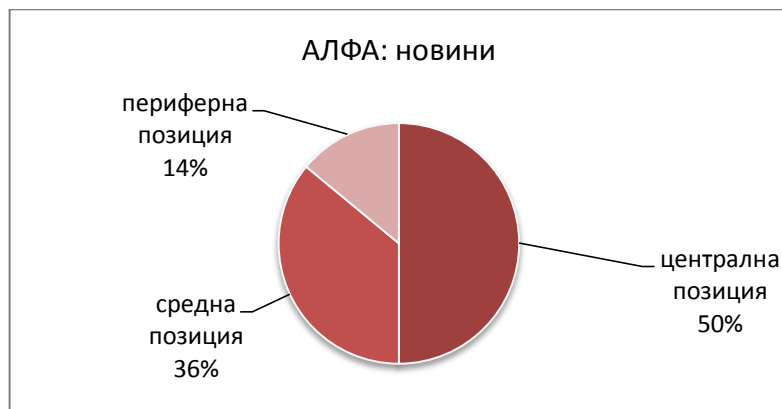
Фигура 5. Място на езика на омразата по видове предавания в телевизия „Алфа“. Данните са в брой употреби

Използваните методи на наблюдение въвеждат разграничение между видовете позициониране на езика на омразата в наблюдаваните предавания. Различават се три позиции в рамките на излъчения материал: предна / централна (осигуряваща силна видимост на езика на омразата); средна (предлагаща съответно средно ниво на видимост на този вид реч); по-крайна/периферна (отговаряща на сравнително ниска видимост на използвания език на омраза).

Разпределението на позициите на поява на език на омраза в отделните предавания в „Алфа“ показва, че в новините този вид реч най-често е поставена в централна позиция. Това допълнително усилва общото впечатление за агресивност и небалансираност на новинарските емисии. В тях значително по-рядко езикът на омраза е употребен в периферна позиция.

При публицистичните и други предавания на „Алфа“ той се появява най-често в средна позиция и поради това не е афиширан в такава голяма степен, както в новините.

Място в предаването (в проценти):

Фигури 6 и 7. Място на езика на омразата по видове предавания в телевизия „Алфа“. Данните са в проценти

Процентното съотношение между различните позиции на употреба на езика на омразата в новините и в публицистич-

ните предавания на телевизия „Алфа“ потвърждава тази картина.

В СКАТ употребата на език на омраза получава лек приоритет с централна позиция в новините, но тук дистанцията със случаите в средна и периферната позиция не е голяма:

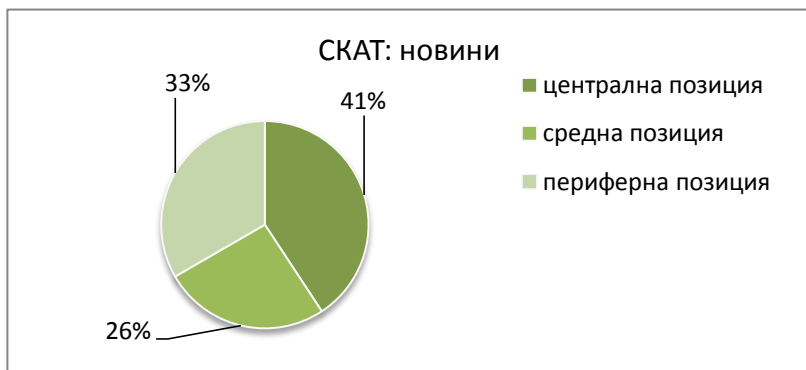
Място в предаването (брой употреби):

Фигура 8. Място на езика на омразата по видове предавания в телевизия СКАТ. Данните са в брой употреби

Разлика спрямо „Алфа“ има и при публицистичните предавания, в които езикът на омраза рядко се появява в централна и в периферна позиция, за сметка на честата му употреба в средни позиции. Освен това СКАТ по-лесно допуска език на омраза и в други свои предавания, където той редовно е в усилената централна позиция.

Място в предаването (в проценти):

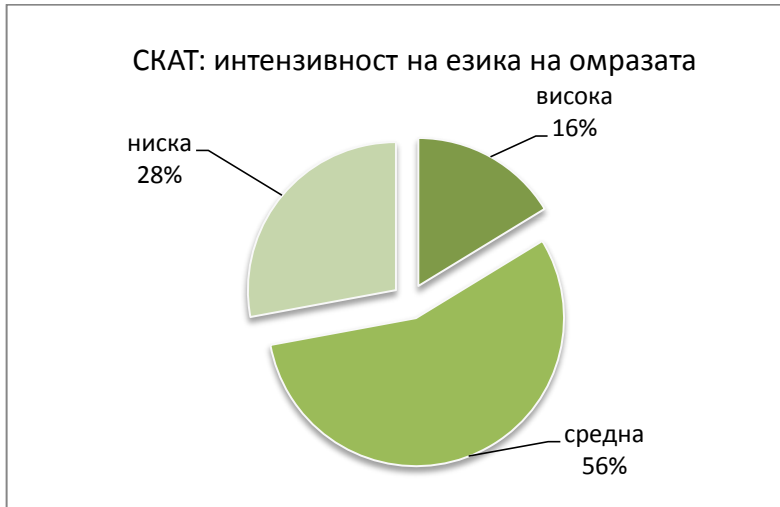
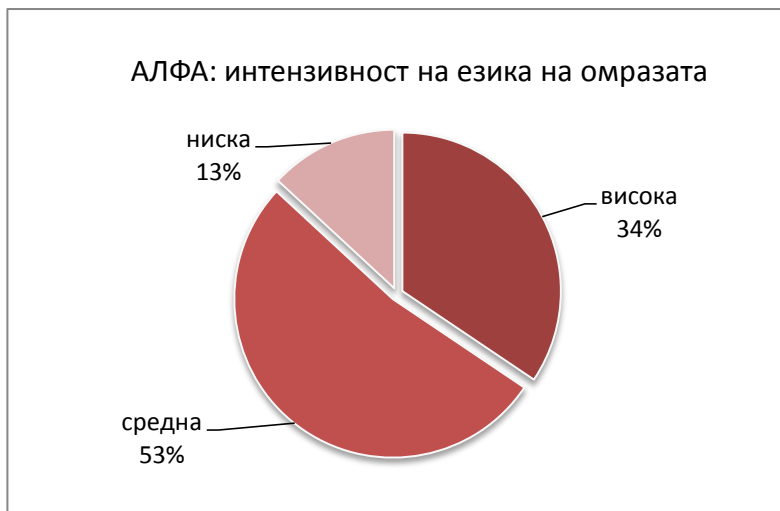

Фигури 9, 10 и 11. Място на езика на омразата по видове предавания в телевизия СКАТ. Данните са в проценти

Процентното представяне на разпределението между различните позиции показва, че СКАТ до известна степен „смекчава“ тона в публицистичните си предавания, редуцирайки случаите на централно позициониране на език на омраза в тях. Това отличава СКАТ от „Алфа“, където публицистиката генерира повече крайни изразни средства и по-често ги използва в по-видими центри места. И все пак, макар и преобладаващо в средна позиция, езикът на омраза намира активно място в публицистиката на СКАТ.

Новините на СКАТ по-рядко спрямо тези в „Алфа“ използват език на омраза в централна позиция. Общото количество на тези изразни средства в новините на СКАТ също е значително по-малко.

Език на омразата: интензивност:

Фигури 12 и 13. Степени на интензивност на употребите на език на омраза.
Данните са проценти

Сравнението между двете телевизии откроява над два пъти по-честото присъствие на език на омраза с висока интензивност в „Алфа“ (34%), отколкото в СКАТ (16%). Заедно с това в „Алфа“ езикът на омраза с ниска интензивност е значително по-малко от този в СКАТ. Употребата на език на омраза със средната интензивност е практически еднаква в двете медии. Това е и най-широко използваната форма на този вид реч както в „Алфа“, така и в СКАТ.

Примери:

„Алфа“

Висока интензивност:

Това не са бежанци, а нашественици и главорези, които нахлуват в Европа. (Коментар на Магдалена Ташева в публицистичното предаване „В окоето на бурята“ по повод идеята за квотно разпределение на мигранти в ЕС, 26.09.2015 г.).

Диви и неконтролируеми орди. (Емисия новини, коментар на водещ по повод репортаж за лагер в Словения, където бежанците запалили приемен център и изхвърлили дадената им храна, 22.10.2015 г.).

Сган от главорези и канибали. (Коментар на Магдалена Ташева в публицистичното предаване „В окоето на бурята“ по повод навлизащите в Европа бежанци, 24.10.2015 г.).

Средна интензивност:

Десет милиона пришълци от Африка и Азия ще нахлуят в Европа до няколко месеца. Те са нарочно насочени и направлявани колонии от разрушителни елементи. (Емисия новини, коментар на Волен Сидеров по повод създаването на „горещи точки“ и квотното разпределение на имигранти, емисия новини, 25.09.2015 г.).

Пришълците у нас са необразовани ергени от страни без военен конфликт. (Коментар на журналист в новинарска

емисия по повод характеристика на бежанците, идващи в България).

Пришълци съдят Германия. (Новинарска емисия, коментар на журналист по повод забавяне на помощи за бежанци в Германия, 17.10.2015 г.).

Пришълците шокират с деца булки в Холандия. (Новинарска емисия, коментар на журналист по повод информация за сключване на брак от 14-годишни момичета, 22.10.2015 г.).

СКАТ

Висока интензивност:

Многохилядното гето в най-големия бургаски комплекс е онова черно, миризливо и отблъскващо петно, от което комплексът повече от всякога трябва да се избави. (Новини, коментар на журналист по повод идеята на мястото на гетото да се направи парк, 26.09.2015 г.).

Естествено, че трябва да се стреля на месо, тъй като не се изпълняват разпорежданията на граничния полицай... (Новини, изявление на Валери Симеонов по повод загинал след предупредителен изстрел от граничен полицай бежанец край Средец, 16.10.2015 г.).

Мургавите престъпници са издирени и задържани от полицията. (Новини, коментар на журналист по повод на извършено престъпление, 01.10.2015 г.).

Средна интензивност:

Пълчищата от емигранти, преминали нелегално границата, мародерстват и разкостват частна собственост на българското население в пограничните села... (Новини, коментар на журналист по повод репортаж на телевизията, 16.10.2015 г.).

Някогашният център на военно-въздушните сили в страната село Равнец пък е под циганско робство. (Новини, коментар на журналист по повод битовата престъпност в населеното място, 03.10.2015 г.).

Номер 11 е изборът за 25 октомври на истинските българи, които искат да бъдат избавени от цигано-депесарското робство. (Новини, коментар на журналист по повод репортаж за „пълзяща ислямизация“ в някои бургаски квартали, 16.10.2015 г.).

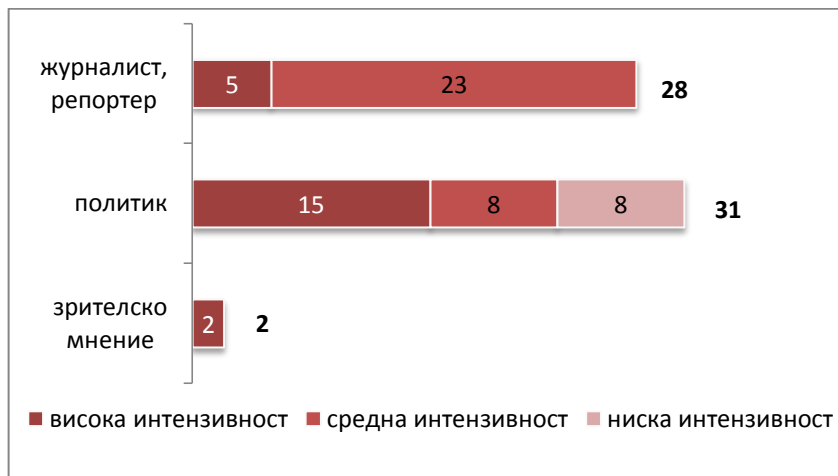
Ниска интензивност:

Това е положението – подготовката за местния вот върви по сценарий, който откровено не е пробългарски. И от истинските българофили и родолюбци зависи дали ще позволят техният град да стане град на бурките и турчеещите се цигани, живеещи в незаконните махали, но получили странно как адресни регистрации. (Новини, коментар на журналист в репортаж от бургаско полицейско управление, където, според него, има засилено присъствие на роми и хора от мюсюлмански произход за изкарване на адресна регистрация заради предстоящия местен вот, 30.09.2015 г.).

Циганският произвол продължава да взима връх, след поредния случай на жестокост напрежението ескалира... (Новини, коментар на журналист по повод изтичане на 72-часовата мярка за неотклонение, наложена на тримата роми, обвинени в престъпление, 09.10.2015 г.).

Кварталите „Абдовица“ и „Димитър Миленков“, които се намират в столичния район „Искър“ са с преобладаващо циганско население, от чийто терор страдат българските граждани. В „Абдовица“ българите са малцинство... (Новини, коментар на журналист по повод проблеми в столичния район „Искър“ и решения, предлагани от НФСБ, 19.10.2015 г.).

Говорители и интензивност:

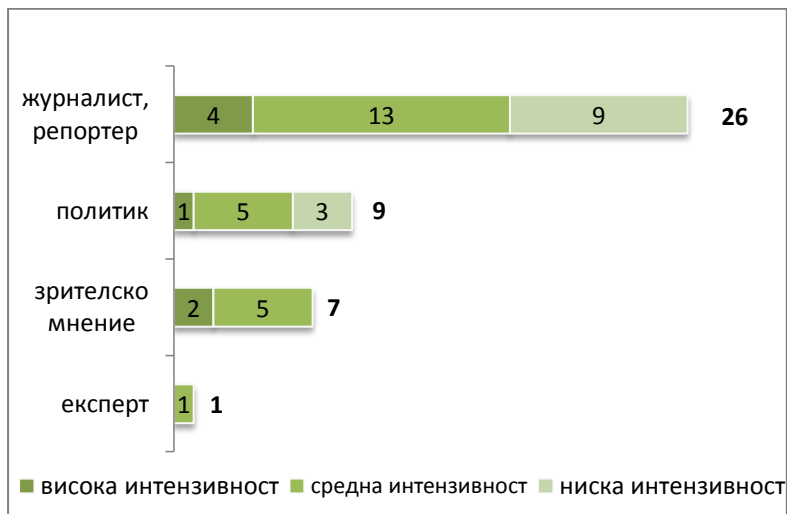

Фигура 14. Езикът на омразата в телевизия „Алфа“ според говорителите и интензивността. Данните са в брой употреби

През наблюдавания период на предизборната кампания броят на употребите на език на омраза от журналисти и репортери, от една страна, и от политици, от друга, в телевизия „Алфа“ е на практика еднакъв (съответно 28 и 31 случая). Разликата е в степента на интензивност на използваната реч. Политиците, говорещи в „Алфа“, използват език на омразата с висока интензивност три пъти по-често от журналистите и репортерите, при които преобладават случаите на използване на език на омраза със средна интензивност. Едва само осем от всички наблюдавани случаи представят ниска интензивност на употреба на езика на омразата.

Тук трябва да бъде въведена и уговорката за известна условност при разграничаването между журналисти и политици в телевизия „Алфа“. Твърде често двете роли са смесени и политици от партия „Атака“ се изявяват като журналисти (во-

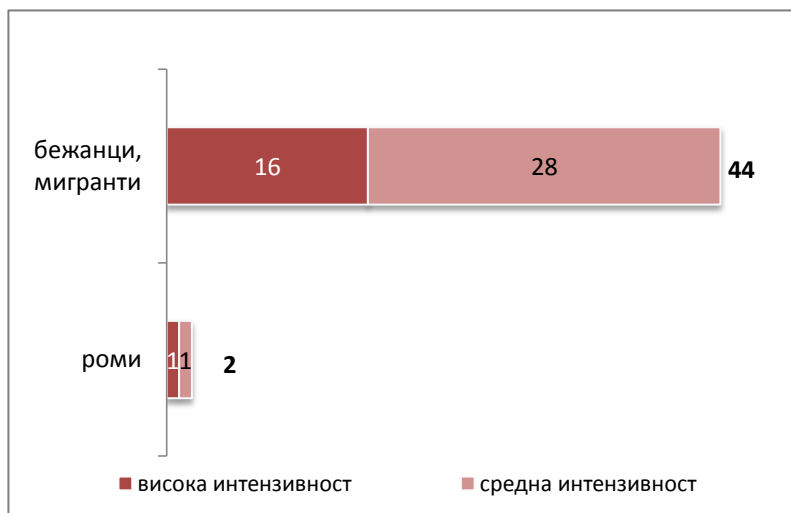
дещи на предавания). В случаите, когато тези водещи са депутати, те са описани като политици; в останалите случаи са анализирани в качеството им на журналисти.

Фигура 15. Езикът на омразата в телевизия СКАТ според говорителите и интензивността. Данните са в брой употреби

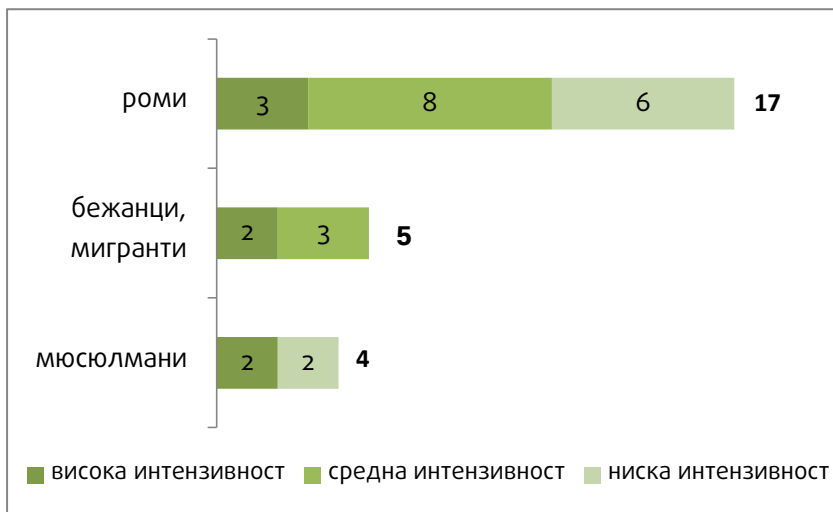
Картината в СКАТ се различава от „Алфа“ по отношение на употребата на език на омразата от журналисти и репортери. В СКАТ тази група е основният носител на подобна реч. Тук политиките използват език на омразата по-рядко, отколкото в „Алфа“ (9 случая в СКАТ, срещу 31 в „Алфа“). Значим „вход“ за дискурса на омразата в СКАТ са зрителските мнения. Те са с почти същата честота, както и крайните мнения, изразявани от политици. Като цяло в СКАТ високата интензивност на езика на омразата е значително по-рядко срещана, отколкото в „Алфа“. Преобладава средната и ниската интензивност.

Обекти (същински език на омраза):

Фигура 16. Обекти на същински език на омраза в телевизия „Алфа“. Данните са в брой употреби

Разлика между двете наблюдавани телевизии се очертава и по отношение на обектите, към които е насочен езикът на омраза. В „Алфа“ с голямо предимство от 44 регистрирани употреби това са бежанците (мигрантите). Втората група, към която е прицелен езикът на омраза, е тази на ромите, с две отбелязани регистрации. И в двата случая интензивността е висока и средна; не е забелязана ниска интензивност.

Фигура 17. Обекти на същински език на омраза в телевизия СКАТ. Данните са в брой употреби

Дневният ред на СКАТ очертава друг приоритет в таргетирането на групите, към които е адресирана омразата. Със значителна преднина тук се открояват ромите (17 случая), следвани от бежанците (мигрантите) (5 случая) и мюсюлманите (4 случая). В СКАТ средната и ниска интензивност на езика на омраза преобладава по по-изразен начин в отношението към основния му обект, ромите, отколкото в „Алфа“ при говоренето за бежанците и мигрантите, където делът на езика на омраза с по-висока интензивност е чувствително по-голям.

Обекти на политически език на омразата:

Фигура 18. Обекти на политически език на омраза в телевизия „Алфа“. Данните са в брой употреби

В „Алфа“ основните обекти на политически оцветения език на омраза са различни граждански групи и студенти (студентите се оказват „мишена“ при нахлуването на Волен Сидеров в НАТФИЗ) (8 употреби), политици от ГЕРБ, от управляващата коалиция, политиката на САЩ (5 случая), както и журналисти от други медии (2 употреби). Като цяло политическият език на омраза е с преобладаващо ниска и средна интензивност. Само в отделни случаи интензивността е висока.

Примери:

Средна интензивност:

Герберска мърша. („Извънредно студио с Волен”, коментар на Волен Сидеров за несправедливия според него начин, по който медиите отразяват публичните му действия, 24.10.2015 г.).

Витизчийската паплач да емигрира. („Извънредно студио с Волен”, коментар на Волен Сидеров за студенти от НАТФИЗ по повод скандал, свързан с негово нахлуване в сградата на учебното заведение, 24.10.2015 г.).

Ниска интензивност:

Наркоманчетата ревяха против Орешарски. (Публицистично предаване „Неделник”, коментар на Волен Сидеров по повод влизането му в НАТФИЗ и припомняне как студентите от университета са протестирали против него през 2013 г., 25.10.2015 г.).

Хората на изкуството са чалнати и се нуждаят от дрога. (Публицистично предаване „Неделник”, коментар на Волен Сидеров по повод нахлуването му в НАТФИЗ, 25.10.2015 г.).

Продажни папагали от информационни сайтове. („Извънредно студио с Волен”, коментар на Волен Сидеров за несправедливия според него начин, по който някои медии отразяват действията му, 24.10.2015 г.).

Фигура 19. Обекти на политически език на омраза в телевизия СКАТ. Данните са в брой употреби

Политическият език на омраза, използван в СКАТ, има за обект преди всичко политици от ДПС. Нивото на използването му е със средна и ниска интензивност. В сравнение с „Алфа“, която е по-широкоспектърна в насочването на езика на омразата към различни цели, СКАТ е по-фиксиран в един-единствен „враг“.

Примери:

Средна интензивност:

Денят на Съединението пак в този район – Лудогорието, пак ДПС оскверни българския национален ден, като откри къща–музей на пехливанина Коджа Юсуф, на който бяха поканени участници в османския военен оркестър, известен с името Мехтеран – с ятаганите, с копията, автентичните бойни дрехи на оркестъра, който е предвождал османските пълчища в техните походи през Балканите... (Новини, коментар на Любомир Желев в репортаж по повод опитите на Турция и на ДПС да представят българските празници, традиции и фолклор като част от Османското културно наследство, 29.09.2015 г.).

Тук съм, за да отговорим на наглата провокация на турската партия ДПС и да покажем, че все още сме българи и че ще се борим докрай с тях. (Новини, зрителско мнение срещу „провокацията“ на ДПС – изпълнението на песента „Кой уши байрака“ на турски език по време на предизборно събитие, 06.10.2015 г.).

Припомняме, че преди етническата партия ДПС се подигра с живота и делото на генерал Делов... Кошунство, с което представителите на НФСБ в Кърджали не могат да се примирят. (Новини, коментар на журналист по повод събитие, на което НФСБ почита паметта на освободителя на Кърджали – Васил Делов, 21.10.2015 г.).

Ниска интензивност:

Сега разбирам да има страх в общините, където дерибействат ДПС, за които ще си говорим след малко... („Из-

борно студио”, коментар на журналист в дискусия с кандидати за кметове и общински съветници от НФСБ).

„Алфа” и СКАТ в периода преди балотажа на избори 2015 (25 октомври – 1 ноември)

В двете медии периодът се характеризира със същите тенденции, с които и основната официална предизборна кампания. В „Алфа” използването на език на омраза остава свързано най-вече с бежанците, които продължават да бъдат наричани „пришълци” и „нашественици”. В телевизията се опитват да извлекат допълнителна политическа полза от скандала, предизвикан от Волен Сидеров с нахлуването му в НАТФИЗ и с обвинения към студенти, че използват наркотици (23 октомври). В репортажи се дава дума на симпатизанти на „Атака” и се твърди, че от американското посолство са поръчали убийството на Сидеров. Агресивно се коментира намесата на силите на реда и искането за сваляне на имунитетите на Волен Сидеров и заместник-председателя на „Атака” Десислав Чуколов. Критикувани са ГЕРБ и „подкрепящите го марионетки”.

СКАТ продължава с основните си усилия за компрометиране на ДПС. Населени места, в които тази партия има водещи позиции в местната власт, са свързвани с „депесарско робство”. Използване на по-крайни езикови средства е налице също така спрямо ромското малцинство и в някои отделни случаи спрямо ГЕРБ.

Изводи

В хода на кампанията за местни избори 2015 двете партийни телевизии не се отказват от употреба на език на омразата. Той е използван срещу различни цели, включително и срещу политици и партии, участващи в изборите.

В „Алфа“, наравно с журналистите, основни говорители на езика на омразата са политици от „Атака“ (Волен Сидеров, Магдалена Ташева и др.). Политиците обаче използват най-агресивните форми на този вид реч почти три пъти по-често от журналистите. Макар и с преобладаващо висока интензивност на езиковата агресия в отделните случаи, общата честота на използване на език на омраза в рамките на един сегмент от програмата (самостоятелна новинарска емисия или друго предаване) само понякога достига до няколко употреби. Журналистите по правило не реагират на използването на подобни езикови средства, нито търсят баланс в представянето на различни гледни точки.

В СКАТ, за разлика от „Алфа“, където политици и журналисти са с изравнен „принос“ за тиражиране на езика на омраза, източник на този вид реч са основно журналистите. Следват политици от НФСБ (Валери Симеонов, Силвия Трендафилова, кандидати на партията за кметове и др.). В телевизията значителен обем език на омраза навлиза и през зрителските мнения. Макар и като цяло да е с по-ниска интензивност, в СКАТ езикът на омраза по-често отколкото в „Алфа“ определя характера на цели предавания или репортажи. Журналистите в СКАТ или не изразяват отношение към подобни езикови употреби от страна на политици, зрители и други участници в предаванията, или отношението им е двусмислено, или пък е направо подкрепящо (журналистът изразява открито съгласие с твърденията на лицето, използващо радикални езикови средства).

В крайна сметка и в двете телевизии тонът за използване на език на омраза се задава от политици от националистическите формации „Атака“ и НФСБ. Журналистите по-нататък само

възпроизвеждат и усилват този модел на говорене. В СКАТ техният „принос“ е значително по-голям, отколкото в „Алфа“.

Една от най-тревожните тенденции е свързана с интензивното проникване на език на омразата в новинарските емисии на двете медии. Размиването на границата между информация и пропаганда е особено опасно по време на избори. То създава условия за манипулиране на процеса на оформяне на мнение в публиката и руши културата на уважение към различията и към опонента.

Телевизия „Алфа“ в голяма степен е повлияна от личния стил в политическото поведение на Волен Сидеров, т.е. като медия е по-склонна към спонтанност в лансирането на радикализъм и на крайни политически мнения, изразявани често с език на омраза. Личното влияние на Сидеров върху телевизията се затвърждава и от честото му собствено присъствие на екрана (предаването „Извънредно студио с Волен“). Тази по-тясна обвързаност между партиен лидер и партийна телевизия усилва и склонността на „Алфа“ към производството на повече врагове, както и към лансирането на повече конспиративни теории, свързани с политиката.

СКАТ в по-голяма степен от „Алфа“ избягва афиширането си като тясно партиен тип медия и има амбиции за по-широка представителност. Въпреки това агресивната фиксация в ДПС до голяма степен неутрализира тези амбиции и на моменти допринася за свиване на профила на телевизията до този на НФСБ.

Честото използване на език на омраза от двете медии води до риск от „нормализиране“ на този вид дискурс в публичното пространство. Многократното повтарящо се етикиране на бежанците като „пришълци“ или „нашественици“, е особено

показателно за този процес. Постепенно такива етикети започват да бъдат употребявани и в други медии и така обществото става склонно да ги възприема като естествени. Чрез повторение на едни и същи изрази, двете медии извършват вид тестване на границата, до която може да се достигне в използването на агресивен и дискриминиращ език.

Чрез телевизиите си радикално-популистките партии се опитват да извлекат дивиденди не само от отношението към малцинствата, традиционно обект на език на омразата, като например ромите и българските турци, но и от сложната ситуация с мигрантите. По тази тема „Алфа“ е много по-активна от СКАТ, която остава обвързана в по-голяма степен с ромската проблематика. Но и в двете телевизии бежанците и мигрантите дават възможност за разкриване на още една популистка тематична ниша, от използването на която да се генерират страхове.

Заедно с това оборотът на език на омразата е и част от комерсиалните тактики на двете телевизии, така както и за някои други медии, като например ПИК и БЛИЦ (и по-широко за булевардния тип средства за информация). В България има пазар за езика на омразата, публика, която очаква такъв вид говорене и е готова да го подкрепи с вниманието си. Тази публика е по-широка от електоратите на двете партии „Атака“ и НФСБ и е вид постоянен електорален резерв за тях. Тя вече е „култивирана“ за възприемане на агресивен език и го очаква. „Предлагането“ удовлетворява тези очаквания и ги развива по-нататък.

Производството на език на омразата не просто експлоатира страховете на хората, но ги и подхранва. Вместо обективно, балансирано и основано на факти представяне на групите, се

генерира антипатия. Тази антипатия се конвертира в политически ресурс от двете националистически партии. Често техните медии предлагат информация, базирана върху отделни случаи или инциденти, които се екстраполират като релевантни за цялата група на бежанците, ромите, българските турци, сексуалните малцинства, институциите на гражданското общество и т.н.

Изборът на думи е от голямо значение и не остава без последици. „Алфа“ и СКАТ често следват идеологията на конструиране на непримирими опозиции, на издигането на стени между „ние“ и „те“, между „нас“ и „другите“. Производството на страх е и производство на определени поведения, които имат политическо измерение, включително и при гласуване. Така се генерира „печалба“ от езика на омразата. Цената на тази „печалба“ обаче е поляризирането на обществото и широкото популяризиране на крайни възгледи, близки до расизма и ксенофобията. Липсата на емпатия към уязвимите групи и подхранването единствено на отбранителни поведения, често срещу преувеличени заплахи, ерозира политическия дискурс до еднопланови реакции на радикално отхвърляне. Разбира се, алтернативата не е в това да се премълчават реални проблеми, нито в криворазбраната политическа коректност, а в рационалното и обективно представяне на факти и гледни точки.

Анализът на стратегиите на „Алфа“ и на СКАТ по време на официалната кампания за местни избори 2015 г. показва, че директни призови за физическа разправа и подтикване към престъпления от омраза практически не се срещат в двете медии. За сметка на това всички степени на интензивност на езика на омразата присъстват активно.

На този фон „Алфа“ и СКАТ лесно пренасят езика на омразата на политическо ниво, извеждат го извън сферата на чистото мнение. Говоренето за бежанците и мигрантите се налага (и съответно възприема) като идеологическо, като по-близко до сферата на политически оформеното действие. За това спомага фактът, че и двете медии са партийни, т.е. съдържанието им по презумпция е политически нюансирано. В това обстоятелство „Алфа“ и СКАТ намират известна, макар и по-скоро теоретична, защита от санкции срещу използването на език на омраза. Така те се поставят в привилегировано положение спрямо останалите медии, които, лишени от пряка връзка с партия, чиито идеи да представят, са принудени в по-голяма степен да се съобразяват с възможните последици от използването на крайни езикови средства.

В допълнение на това, в „Алфа“ и в СКАТ говорителите на езика на омраза често са депутати, ползващи се с имунитет. В този смисъл крайните речеви действия на политици от двете партии могат да бъдат разглеждани като форма на злоупотреба със защитата, която те имат в качеството си на народни представители.

Възниква и въпросът защо в телевизия СКАТ по време на предизборната кампания се наблюдава по-ниско ниво на използване и съответно по-слаба интензивност на език на омраза, отколкото в „Алфа“. Една възможна хипотеза е свързана с факта, че НФСБ (като част от Патриотичния фронт) се присъедини към споразумението за неизползване на враждебна и дискриминационна реч в хода на местни избори 2015, подписано от партии, медии, представители на PR-агенции и от СЕМ преди началото на официалната кампания. Възможно е ангажиментът на НФСБ до известна степен да е повлиял за редуциране на използването на крайни езикови средства в

СКАТ, поне що се отнася до телевизионните изяви на политиките от партията. Тази хипотеза се нуждае от допълнителен анализ. Независимо от резултата обаче, остава фактът, че, макар и в по-малка степен от „Алфа“, СКАТ използва език на омраза в хода на кампанията, независимо от подписа на НФСБ под споразумението (самата телевизия СКАТ не се присъединява към медиите, които го подписват).

ПИК и БЛИЦ в периода септември–ноември 2015

Орлин Спасов

Вниманието към информационния сайт ПИК и към информационната агенция БЛИЦ се дължи, от една страна, на честото споменаване на двете онлайн издания като източник на език на омраза от респондентите на дълбочинните интервюта, проведени в рамките на проекта „От предразсъдъци към нетърпимост: обхват и превенция на езика на омразата в България“. От друга страна, наблюдаваните от екипа зони на генериране на език на омраза (януари–август 2015) показаха, че БЛИЦ често се отличава като източник на този вид реч. Сега мониторингът добавя и ПИК към своя обхват на наблюдение и продължава с проследяването на БЛИЦ.

Мониторингът върху двете издания включва и периода на официалната кампания за местни избори 2015 г. Изборът на времевата рамка за наблюдение не е случаен. По време на кампанията ПИК и БЛИЦ са изключително активни политически. Те поляризират отношението си към политическите партии и към политиките, като езикът на омраза често играе ролята на ключов инструмент при конструирането на това противопоставяне.

Тематичните ядра, около които се наблюдава засилена употреба на език на омраза в двете издания, са многобройни, както и отделните регистрирани случаи.

Зони на концентрирана употреба на език на омраза

Роми

Примери:

Безобразна гавра! Цигани изнасилиха куче, пуснаха го да обикаля окървавено из улиците. Цялото дебело черво на четириногото се показвало през ануса, твърди очевидка (Заглавие) (ПИК, 04.10.2015 г.).

„Хвърковатите чети“ от мургави наши събратя нападали чужденци, влезли нелегално у нас и под дулата на оръжията, ги принуждавали да им предадат всичките си пари и ценности. Това е най-новата мода в ромския бандитизъм. (БЛИЦ, 11.10.2015 г.).

Това е пореден пример за наличието на желание на въпросния етнос да се интегрира, за „правилната“ и „толерантна“ политика на целия държавен апарат към въпросните маймуни и как прекрасно се отразява на овцете (електората)... (из „Сигнал на Ангел Джамбазки“) (ПИК, 19.10.2015 г.).

Онзи ден някакъв цингой, пишман лидер на махленска партияка, заплаши по телефона репортерката Вероника от Нова телевизия. (...)

Сега ли се сетихте, че мангалите плашат, кълнат, бият? (ПИК, 23.10.2015 г.).

БГ цигани се правят на сирийци в Норвегия! Мургавите „бежанци“ се надяват да получат статут и свързаните с него облаги (БЛИЦ, 08.10.2015 г.).

Бежанци и мигранти

Примери:

Тълпи от бежанци пълзят като термити през сърбо-хърватската граница (Заглавие)(ПИК, 19.11.2015 г.).

Само така ще покажем на Европа и на враждебно настроените пришълци, че християнска България ще я има още

поне 13 века”, завършва Мария Календерска (Из „Открито писмо на Мария Календерска) (БЛИЦ, 16.10.2015 г.).

Сериозен геноцид над животинския свят извършват имигрантите в София. Наблюдателни столичани алармираха, че чуждоземците са свършили парите, с които планирали да избягат към Германия, и в момента се спасяват от глад с градската фауна. В района на Женския пазар, наричан още малкия Багдад, вече не се мяркат никакви животни. Ни птица, нито четириногло, всичко се оглозгва до кокал (...). Преди две вечери се прибирал и в една от градинките забелязал няколко мургави бежанци да въртят на шиш чевърме от куче (ПИК, 01.11.2015 г.).

Словенски кмет побесня: Това не са бежанци, а диви орди – пикаят и се.ат, където спят (Заглавие) (БЛИЦ, 21.10.2015 г.).

Освирепели бежанци устройа погром под прозорците на Меркел (Заглавие) (БЛИЦ, 30.11.2015 г.).

Неправителствени организации, граждански движения

Примери:

Идиоти, правете му сметката, ако обвините в убийство героя–граничар Вълкан! Този път народът ще ви помете (Заглавие).

Прокурори, либералки, грантаджии, джобни генералчета, гноми, изтрещели костовисти, соросоиди, протестъри, глобалисти, космополити, хуманисти и сие обаче този път трябва да са наясно: ако случайно се объркат да обвинят официално в убийство Вълкан, доблестен българин и баща, прошка няма да има. Народът ще ги помете с цялата им еврокоректност барабар. Да му правят сметката! (ПИК, 17.10.2015 г.).

Публикуваме тази снимка на вниманието на националните предатели от „Протестна мрежа“, Български хелзински комитет, партия ДСБ и по-специално джобния „генерал“ Атанас Атанасов, „Икономедиа“ и всички либерални грантаджии, зинали с цяло гърло срещу граничаря Вълкан Хамбарлиев (ПИК, 17.10.2015 г.).

Москва скочи на Сорос! Гони фондовете му от страната – опасни са! Ние какво чакаме?! (Заглавие) ПИК, 30.11.2015 г.

Други медии и журналисти

Примери:

Палачите са сайтът „Медиапул“ и група индивиди, обезумели от страст за власт (...) Тъпата секира Паунова е оттеглена и вече като автор е посочен Mediapool.bg. (...) Екзекутор беше сайтът „Медиапул“ и в частност един от щатните му палачи – Полина Паунова БЛИЦ, 27.11.2015 г.

Вместо 30 сребърника, 300 бона за Кака Цона. Нова тв вече е филиал на „Америка за България“ Честито на новите Юди и национални предатели! (Заглавие) ПИК, 28.09.2015 г.

Източник: <http://pik.bg/вместо-30-сребърника-300-бона-за-кака-цона-нова-тв-вече-е-филиал-на-америка-за-българия-news407247.html>

Сексуална ориентация

Примери:

Помак гей сее СПИН из Родопите (Заглавие) (ПИК, 12.10.2015 г.).

Варсанов нападна Мустафа: Не обичам гейове и турците, те са ни такова толкова години (Заглавие) (БЛИЦ, 04.10.2015 г.).

Би Ти Ви – телевизията на преврата. Рада Дълбоката и Христо Иванов в паника, че ПИК разкри как ще свалят Борисов (Заглавие) (ПИК, 29.11.2015 г.).

Други рискови зони

Заедно с ключовите полета на концентрация на език на омраза в ПИК и БЛИЦ, подобни изразни средства често влизат в употреба и във връзка с други теми, разработвани от двете медии. Сред тях се открояват коментари за ролята на президента, за важни европейски политики, посветени на бежанците, за действия на САЩ, за криминални новини, свързани с битовата и организираната престъпност и др.

* * *

Необходимо уточнение при даването на подобни примери е, че твърде често границата между категориите обида и клеветата, от една страна, и език на омраза, от друга, е заличена. Езиковите средства и в двата случая (когато „мишената“ е отделна личност или е обществена група) обикновено са идентични. В този смисъл разграничаването между категориите е по-скоро „външно“, то минава през законовите разлики в дефинирането и третирането на обидата, клеветата и езика на омразата, т.е. основно през адресата, към когото е насочен изказът.

Изводи

Примерите за използване на език на омраза в двете издания през наблюдавания период са изключително много. Тук представяме само малка част от тях. Характерно за ПИК и БЛИЦ е, че твърде често езикът на омраза е използван в самите заглавия на материалите. За агресивния език се търси силна, ударна позиция. Така той постепенно се превръща в основополагаща част от цялостната политика на двете медии. Честотата и интензивността на употребата му позволява да се каже, че ПИК и БЛИЦ са медии на езика на омразата, епицен-

тър на използването му в българското публично пространство (заедно с още няколко булевардни издания, излизащи на хартия). Интензивността на тази реч тук е по-висока от тази в партийните телевизии „Алфа“ и СКАТ.

В ПИК изключително важна роля за тази езикова политика имат текстовете на Недялко Недялков, собственик на медията. В неговите коментари, публикувани редовно в сайта, използването на език на омраза е нормализирано до рутинност. Този стил на езиково поведение на собственика по-нататък се възпроизвежда като ролеви модел за цялото издание.

Търсенето на поводи за използване на език на омраза в БЛИЦ и в ПИК се илюстрира добре от редовното препечатване на материали от други медии, съдържащи подобна реторика. Сред тях обикновено са вестниците „Шоу“, „Телеграф“, „Монитор“ и др. Нерядко се публикуват и коментари, направени във Фейсбук (включително и на представители на националистически формации). Така двете издания постоянно добавят към собствения си репертоар на омраза заемки от други източници или „обогатяват“ препечатаната информация със средствата на агресивна реторика.

Както в „Алфа“ и в СКАТ, в ПИК и БЛИЦ езикът на омраза не е само част от идеологическия арсенал на редакциите, но и важен аспект на комерсиалните им тактики на пазара. В България езикът на омраза улеснява продажбата на медийно съдържание. Той има същата пазарна стойност като сензацията, инсинуацията, клюките и небалансираната информация. Той е част от брутализирането на зрелището, произвеждано от немалко български медии.

Заедно с това в ПИК и в БЛИЦ езикът на омраза е продукт на личните борби на изданията с други медии и с политически

противници. Агресивната реч е маркер за небалансираност и големият ѝ обем превръща двете издания в едни от най-малко уравновесените при представяне на информация и коментари. През 2015 г. ПИК и БЛИЦ допринасят много за ново разгаряне на медийните войни в България. Двете издания крайно небалансирано извършват обслужване на ГЕРБ, на други властови институции и на определени бизнес кръгове с формиране на мнение в тяхна подкрепа, докато в същото време атакуват със залпове от език на омраза Реформаторския блок, президента, институциите на гражданското общество, правозащитните организации и т.н. Налице е честа подмяна на аргумента с директен израз на омраза. Но омразата сама по себе си не може да бъде аргумент. Тази стратегия на съзнателна и подкрепена с използване на агресивни езикови средства небалансираност е особено рискована в контекста на избори. Тя ожесточава и огрубява борбата за формиране на мнение в публиката, а оттук и цялата политическа публичност.

Още по трудно за приемане е използването на език на омраза срещу различни уязвими малцинствени групи, както и срещу бежанците и мигрантите. Производството на страхове обслужва ПИК и БЛИЦ по същия начин, по който това се случва в „Алфа“ и в СКАТ. В крайна сметка езикът на омраза сближава медиите, които го използват. Благодарение на споделената реторика, техният идеологически профил постепенно става много сходен.

Високото ниво на интензивност на езика на омраза в някои случаи, специално в ПИК, кулминира в заплахи и предупреждения за разправа. Като цяло езиковата агресия е насочена срещу политическата коректност, толерантността, солидарността и емпатията към уязвимите малцинства и групи.

Характерна особеност на ПИК и БЛИЦ е липсата на ясни правила за модерирание на читателските мнения. По правило наличието на качествено модерирание и придържането към определени етични стандарти при публикуването на мнения, изказани от публиката, се възприема като знак за качество на медията. Отсъствието на експлицитни критерии за принципите на модерирание в двете издания прави самото модерирание формално и отваря широко пространство за допълнително навлизане на език на омраза в сайтовете им. Много от читателите просто следват езиковия модел, зададен от редакциите, и го възпроизвеждат в коментарите си. Това също е вид „педагогика“, но с обратен знак.

Езиковата стратегия на ПИК и БЛИЦ не е самотна. През последните години много медии постепенно ерозират публичния дискурс, насищайки го с враждебна и агресивна реторика. Политиците на свой ред имат принос за тези развития. Честото публично използване от тяхна страна на всекидневен език, „обогатен“ с ниски стилови регистри или направо с език на омраза, е предпоставка за паралелното му разгръщане в медиите. Езикът на омраза по правило е „нисък“, снижаващ. В крайна сметка той снижава до дъно и културата на медиите.

Онлайн медиите и езикът на омразата в периода декември 2015 – февруари 2016

Николета Даскалова

Интернет е най-рисковата среда за разпространение на език на омраза. Този извод се потвърждава както от проведените дълбочинни интервюта, така и от наблюдението на медиите, осъществено в рамките на проекта. От значение е фактът, че съдържанието в интернет не е обект на специална законова регулация. Това гарантира висока степен на свобода на изразяване и същевременно отваря широко врати за езиковия експлоататор в неговите най-крайни форми. На практика в мрежата се пресичат няколко зони с висока концентрация на реч на омраза – социални мрежи, коментари на читатели, онлайн платформи с жълт и националистически профил. Отделните канали много често са с висока пропускливост помежду си. Онлайн медиите и спонтанните мнения на потребителите все по-често си влияят и взаимно се захванват със съдържание и внушения. Така реториката на враждебност, продуцирана от медиите, се преплита с изразяването на омраза от страна на гражданите.

Медийният мониторинг за периода декември 2015 – февруари 2016 илюстрира водещите тематични сфери, свързани с провокирането и изразяването на нетърпимост от страна на онлайн медиите. Тенденциите в медийната сфера от предишните наблюдавани периоди (януари-август 2015 и септември-ноември 2015) продължават да се развиват и затвърждават. Налице са също така и някои нови нюанси и динамики.

Водещи зони на генериране на език на омраза

През първата половина на 2015 г. основна мишена на нетърпимост са ромите – преди всичко в контекста на ескалация на етническото напрежение в община Гърмен и в столичния квартал Орландовци. През есента на 2015 г. се засилва интензивността на враждебност спрямо бежанци и мигранти във връзка със задълбочаването на бежанската криза в Европа, усложняването на геополитическата ситуация и терористичните атаки в Париж. От началото на 2016 г. агресивната реч спрямо бежанците е в нов подем, породен от нападенията над жени в Кьолн и в други немски и европейски градове. На този фон, негативизмът спрямо роми и сексуални малцинства не регистрира резки пикове, но остава траен. Продължава и употребата на език на нетърпимост, насочен към граждански и политически субекти. Паралелно с тези процеси ескалира омразата към една по-особена група – престъпниците и заподозрените за извършване на престъпления. Често пъти изразяваната враждебност не е хомогенна, а адресира едновременно няколко субекта.

Бежанци и мигранти

Групите на бежанците и мигрантите продължават да бъдат представяни като широкоспектърна заплаха – демографска, културна, религиозна, както и като носители на болести и зарази. Информацията за тях често е анонсирана през рамката на шока и ужаса. Определянето им като „нашественици“ и „пришълци“ се банализира.

Шок и ужас! Сирийски бежанци пазели в телефоните си снимки на отрязани глави и на трупове на деца (pik.bg, 17.12.2015 г.).

ИЗВЪНРЕДНО в ПИК! Огромна вълна от зараза заплашва Европа! Бежанци сеят краста и болести в мизерен лагер в

сърцето на континента (видео и снимки) (pik.bg, 06.01.2016 г.).

Пришълците донесоха забравени от десетилетия болести в Европа (vestnikataka.bg, 29.01.2016 г.).

След посегателствата над жени от различни малцинствени групи в новогодишната нощ в Германия негативизмът към мигрантите сериозно се засилва. Престъпленията стават повод и за нова тенденция сред говорителите на език на омраза. Преди събитията те използват с ирония определенията *бежанци* и *мигранти*, включително като ги изписват в кавички, и предпочитат да говорят за *нелегални имигранти*. След нападенията иронията се оказва ненужна и съответните понятия вече влизат без кавички в речника на най-острите противници на европейския прием на мигранти от Близкия Изток. Причината прозира в логиката, че самите бежанци сами са дискредитирали себе си, показали са „истинското си лице“. Думите *бежанци* и *мигранти* загубват своето предишно звучене и вече недвусмислено носят тежестта на негативния контекст.

Именно това негативно обременяване маркира информационния поток през първите месеци на 2016 г., когато с все по-голяма лекота се слага знак за равенство между бежанци и насилници. Уточненията, които германските власти правят за произхода и статута на извършителите (например че само трима от 58 арестувани са представители на бежанската вълна от Сирия и Ирак), не успяват да коригират тази широко споделяна информационна рамка. На цялата категория бежанци е пришита алената буква на порочност и престъпност. Враждебно настроените интерпретатори, които все пак обръщат внимание на официалната информация, приравняват

нападателите с малцинствата от Близкия Изток и Северна Африка като цяло. Стигматизирането ескалира.

Сред най-сериозните прояви на реч на омраза са расистките внушения. Те се конструират през изопачаване на правозащитна реторика, през есенциалистски препратки към „качеството“ на малцинствата, през директни или завоалирани призови за насилие.

Друго е да пипнат 200, вместо 1000 Други

Голямата европейска глупост продължава да не е мъртва. На легло е, но колко още ще се търкаля в него и ще произвежда предпоследни завети. Най-новият е, че проблемът ни с Другите не е качествен, а количествен. Тоест, всички онези милиони чужди хора, които със собствени ръце и полови органи я пренесоха на смъртно легло, сами по себе си са изключително приятни и разбрани, но са много. [...] Но това, ако питаш евроглупостта, е заради количеството, понеже съмненията за качеството продължават да не са позволени (Калин Руменов, lentata.com, 23.01.2016).

Наистина ли стана по-нормално да измислиш и внедриш нов мулти-култи кенеф, вместо да научиш глезените деца на войната как да седат и да почистват класическата чиния. [...] Някога такива мъже ги застрелваха на място или ги пращаха по тъмниците. А сега дори не ги карат да си изкопаят сами полева тоалетна. Наистина ли й имаше нещо на старата нормалност? (Калин Руменов по повод изобретяването на „мултикулти тоалетна“ в Германия, lentata.com, 05.02.2016 г.).

Роми

Акцентирането на етническата принадлежност на ромите в контекста на криминални новини е трайна норма в българския медиен контекст. Произтичащото от тази практика пренебрегване на етичните стандарти в журналистиката се среща както в медии, които открито разчитат на скандала и сенза-

цията, така и в централни издания. Едрата и дребна „циганска престъпност“ е устойчив информационен рефрен. Той е част от силно маркирана реторика на противопоставяне, в която контрастират категории от различен порядък. От едната страна е циганският етнос – аморфен, безименен, масов и причиняващ зло. От другата – представители на отделни професии, конкретни потърпевши, понякога със своите лица, биография и добродетели.

Тумба цигани нападнаха служители на църква в София (24chasa.bg, 06.12.2015 г.).

Роми биха магазинер, не им продавал на вересия (dnes.bg, 15.01.2016 г.).

Цигани изсичат Западния парк в София (trud.bg, 29.01.2016 г.).

Първо в БЛИЦ: Роми с колове размазаха от бой фермер!

Мургавата банда счупила черепа и няколко ребра на животновъда Николай Милков (blitz.bg, 29.01.2016 г.).

В същото време циганите попадат в общо семантично поле заедно с набор от опасни групи.

Усещането на гражданите, че системата на правосъдието ги пази от мутри, бандити, цигани, монополи и чиновнически произволи (Ангел Джамбазки, lentata.com 20.01.2016 г.).

През наблюдавания период е налице и допълнителен акцент в осъдителната реч спрямо ромите. Инцидентите в Кьолн се употребяват като информационен ключ за усилване на страха и нетърпимостта на основата на аналогията.

София се превръща в Кьолн: Цигани опипват жени в столичния транспорт (vestnikataka.bg, 12.02.2016 г.).

Цигани опипват млади момичета в градския транспорт в София

Млади жени и млади момичета от столицата споделиха, че често им се случва някой смърдящ циганин да ги пипа по дупето в автобуса (novini.bg, 5.02.2016 г.).

Омраза, основана на пол и сексуалност

Онлайн медиите продължават да предлагат примери на трайна хомофобия и консервативен мачизъм. Те се изразяват в самоцелни журналистически мнения за „гей диктатурата“, за съвременната неразличимост на мъжа от жената, за „леко-то поведение“ на българката, за нуждата от по-решителна мъжественост.

Анти-гей и сексистката реторика се активира също така в контекста на миграционната криза и на нападенията над жени в Европа от представители на малцинствени групи. Процесите стават повод за изразяване на множествена враждебност – едновременно срещу малцинствата, срещу гейовете сред бежанците и мигрантите, срещу европейските лидери, срещу неправителствени организации, а в отделни случаи и срещу „слабите“ европейски мъже, „перверзните“ европейски жени и феминистките. Налице са и случаи на стигматизиране, подигравателно отношение и на вторична виктимизация на жертвите на изнасилване.

Европа се страхува от гостите си. И като една малодушна жена, просто ще се загърне след изнасилване?! Това ли е Европа? (Мартин Карбовски, lentata.com, 07.01.2016 г.).

Божидар Димитров: Защо жените в Кьолн мълчаха 5 дена, може да е имало и доволни (24chasa.bg, 23.02.2016 г.).

Най-агресивните медийни употреби на хомофобска реторика – през наблюдавания период, но така също и през цялата 2015 г. – са за политически цели. Фриволното фабрикуване на гей компромати се налага като универсален похват за зрелищно дискредитиране на политически и медийни опоненти. Най-

яркият пример от началото на 2016 г. е кампанията срещу Слави Трифонов от страна на сайта ПИК. Повод за продължителните атаки срещу телевизионния водещ е иниципираната от него и екипа му подписка за провеждане на референдум.

ПЕДАЛИ ОБЛАДАВАТ БЪЛГАРИЯ. Вие искате ли да ни управляват мъже, които ги чукат отзад? Радан, Лозан, Кристиан, Чехлю, Лилавата перука... Да, наистина – стига вече! (Недялко Недялков, pik.bg, 17.01.2016 г.).

ЕКСКЛУЗИВНО пред ПИК! Ицо Петрофф разкри шокиращи факти от гей миналото на Слави Трифонов! Вижте кой ще финансира Славуца в политиката! Изплуват нови снимки на Рада Дълбоката! (Анелия Стоянова, pik.bg, 26.01.2016 г.).

Майката на Слави Трифонов да знае: Синът ѝ е педал и перверзник, да не чака внучета от него! (Недялко Недялков, pik.bg, 14.02.2016 г.).

Използването на крайна хомофобска лексика за целите на политическото очерняне нанася щети в няколко посоки. От една страна тази практика втвърдява стереотипите по отношение на гейовете. В същото време тя атакува личното достойнство на назованите субекти. От трета страна подобни похвати брутализират публичния език и напълно сриват качеството на политическия дискурс.

Политически език на омраза

Речта на омраза срещу политически опоненти съвсем не се изчерпва с гей сюжетите. Агресивната лексика спрямо политически субекти, организации, активисти, правозащитници и изобщо срещу граждани, които не споделят мнението на журналисти и коментатори, е богата и с широк обег.

Лидерите на ЕС и на неговите институции с лекота са наричани „евроидиоти“, „евродебили“ и с редица други словесни

определения, изобличаващи ги в крайна глупост и мекушавост.

Активистите и защитниците на либерални ценности са не само „либерални фашисти“ и „либерализирани идиоти“, но и „майцепродавци“, „безродници“ и „нешастици“. Неправителствените организации са „мекерета“, „грантаджийско общество“, „евнухи“, „еничарски корпус“.

Изгони Сорос, да му измрат копелетата

...върви на майната си, Сорос, и нека всички твои копелета да измрат от глад. На тях, разбира се, нищо няма им стане. Ще оцелеят, защото са непоправими майцепродавци и защото евнухството им е природа. Пак ще намерят на кого да си търгуват задниците, но сделките вече ще бъдат на парче – всеки ще се спасява поединично. Ще им бъде развалена организацията, която сега им е силата (Калин Руменов, lentata.com, 07.12.2016 г.).

В началото на 2016 г. е налице конкретен повод за възпламеняване на националистическите тези и за пореден тласък на нетърпимостта в публичната среда. Той произтича от промените в учебните програми по история и литература, подготвяни от Министерството на образованието. В медиите и в социалните мрежи се пораждат множество спекулации с информацията за отпадане на текстове от българското Възраждане и за въвеждането на нови понятия в учебниците по история. Всичко, което се приема за посегателство срещу „българщината“, е посрещнато със словесен нож.

Кому служите с ума си, гадове? На Афганистан виждам служите. В учебника за трети клас има афганистанска приказка. В нея фино се говори за мъдрия Падишах. Защо бе, защо?

Защото майка ви е мръсна, пичове. (Мартин Карбовски, lentata.com, 26.01.2016 г.).

Престъпници и заподозрени за извършване на престъпления

Радикализирането на публичното мнение, в съчетание с ниското доверие в българското правосъдие, се изразява и в призови за саморазправа, в аргументиране на линчуването като „единствената реална съдебна реформа“ и във все по-чести искания, споделяни от медии и журналисти, за връщане на смъртното наказание.

Да влезе съдията Линч

...Съдията Линч вече наднича зад ъгъла. В очите на изтерзаното от несправедливост българско общество, той е истинската съдебна реформа. Единствената реална съдебна реформа.

Съдията Линч е на площада в Стрелча. Вече люлее примката. Площадите, както е известно, искат смърт.

Та, както изглежда, на площада в Стрелча, линчът ще е единственият отговор, единственото решение, което може да се противопостави на тежко корумпираната и пробита съдебна система.

Обаче, както вече отбелязахме, при съдията Линч апелации и обжалване няма. Може пък да е за добро. (Ангел Джамбазки, lentata.com, 20.01.2016 г.).

Интересно е, че в подобна реторика радикализирането на мнението и на обществената реакция се привижда като решение, но проповядването на омраза не се разпознава като причина за извършване на криминални действия.

На този фон позицията на медиите не винаги е безопасна. Отразяването на случаи на тежки престъпления много често провокира силни емоции, бързо задоволява обществения глад от посочване на виновни и подхранва в публиката желание за скоростно възмездие. Ролята на средствата за информация като публичен прокурор и съдник обаче е в риск да

моделира обществени нагласи на основата на възмущение, но не и на достатъчно прецизна информация. Фактът, че в крайна сметка медиите нямат нито капацитета, нито правомощията да изградят максимално фактична картина за дадено престъпление, често се пренебрегва. Първото, което се жертва в подобна ситуация, е презумпцията за невинност.

Други зони на риск

През наблюдаваното тримесечие обект на остър негативизъм са също така и някои националности и политиките на съответните държави. Така например Германия е определяна като „малоумна“ нация заради приема на бежанци. Турция е обект на агресивна реторика по повод на отново актуализирани препратки към „турското робство“, във връзка с конфликтите между Москва и Анкара, а също така и заради възникването на дипломатическо напрежение между Турция и България. Русия и САЩ пък продължават да акумулират дълбоки антипатии в контекста на цялостните геополитически развития.

Омразата, източниците на информация и качеството на журналистиката

Периодът на мониторинг предлага още няколко важни наблюдения за това как посланията на омраза се конструират през онлайн средата.

На първо място, засилва се тенденцията медиите все по-често да се захранват със съдържание от граждани и социални мрежи. Колкото по-емоционален, краен и нецензуриран е гласът на гражданите, толкова по-конвертируем е той за целите на медийната провокация. Привличането на внимание през анонсираната автентичност на тиражираните мнения се оказва по-голяма ценност от стандартите за балансирана

журналистика. Така например читателски писма с изрази на нетърпимост, Фейсбук статуси със закани за смърт и клипове от YouTube с насилие се превръщат във водещи новини в сайтовете на популярни медии и генерират десетки хиляди преглеждания. Тонът на поднасяне на този род информация в повечето случаи е едностранчив и допълнително подсилва внушението. Важна роля играят и илюстриращите фотографии, с които редакцията „разкрасява“ публикацията. Тези фотографии обикновено са извадени от контекст, нямат новинарска стойност, но за сметка на това изграждат естетика на ужас и заплаха. Сред тях могат да се срещнат снимки на ножове, кръв, трупове, агресивно изглеждащи тълпи от мъже, отделни жени в разпознаваема ситуация на изнасилване. Централни антагонисти в публикации с подобна конструкция са бежанците, мигрантите и ромите.

Друг важен процес е разпространението на фалшиви новини. Тази тенденция добива все по-тревожни размери, излиза от рамките на сайтове с жълт уклон и вече заразява и централния новинарски поток. Характерът на неистините става все по-сериозен. Те обхващат не само съдържание от сферата на клюките и развлечението, но с нарастваща честота навлизат в сферата на идеологическите внушения и пропагандата. Примерите са многобройни и включват както български, така и чуждестранни източници на невярна информация: мигранти от арабски произход изнасилили групово 13-годишна рускиня; Европейският съд по правата на човека забранил църковните кръщенета на деца; сирийски бежанец умрял от изтощение докато чакал на опашка пред държавна служба в Берлин; във Враца се продавали либийски портокали, в които терористи инжектирали кръв, заразена със СПИН. Опровержението на подобни информационни бомби понякога отнема

дни и изисква ресурс за изясняване на ситуацията; власти и институции се вкарват в обяснителен режим. Междувременно „новините“ задвижват вълни от граждански страсти и допълнително радикализират публичния дискурс.

Не по-малко сериозна е и третата тенденция – разпространението на стигматизиращ и враждебен език директно през централните медии, включително чрез техните онлайн платформи и архиви, които допълнително улесняват достъпа на публиката до тях и разширяват обхвата им. Обикновено авторите на послания, изразяващи нетърпимост, са интервюирани гости, поканени да споделят своите мнения и позиции. Така например на 20.01.2016 г. в предаването „Тази сутрин“ по bTV бизнесменът Красимир Дачев заявява, че България издържа второ поколение „орди цигани“, които са свикнали да не работят. На 23.02.2016 г. в предаването „Денят започва“ по БНТ пък гостът Божидар Димитров подхвърля репликите „а, някои немкини може да са били доволни ... е, що си мълчаха пет дена тогава“ в контекста на разговор за нападенията над жени в Кьолн. И в двата случая репликите са оставени без реакция от страна на водещите. Въпросните мнения обаче не са подминати от журналисти от други медии и те веднага превръщат именно тези реплики в новинарски акценти в редица информационни сайтове. Оттам нататък се задейства практиката на мултиплициране и споделяне на новините и ефектът от изречените мнения многократно се усилва.

Широк обществен резонанс в този смисъл получава репортажът „Динко – супергорей“, излъчен в предаването „Тази сутрин“ по bTV на 18.02.2016 г. и публикуван в новинарската платформа на медията btvnovinite.bg. Материалът представя историята на Динко Вълев от Ямбол, който три пъти заловил „с голи ръце“ бежански групи на границата с Турция. В репор-

тажа Динко Вълев разказва за срещите си с бежанци докато шофирал АТВ, за това как се саморазправял тях, включително като ги заплашвал със смърт. Материалът включва и кадри на налягали по земята хора, заловени от Вълев и идентифицирани от него като „сирийци-джихадисти и талибани“. Репортажът и анонсът към него от страна на водещия недвусмислено подкрепят действията на Вълев. Неговото героизиране от страна на медията се подема и от много сайтове, които призовават да се подкрепи „коравия българин“. Не липсват обаче и публични критики срещу Вълев. Впоследствие bTV частично ревизира позицията си и публикува на сайта си материал „Залавянето на бежанци – самоуправство или героизъм“, в който отчита създалата се полемика около поведението на мъжа (btvnovinite.bg, 18.02.2016).

Казусът е важен, защото е най-ярък актуален пример на открито допускане от страна на централна медия не само на езика на омразата, но и на любителското използване на физическо насилие и на смъртни заплахи. Репортажът повдига сериозни въпроси за качеството на журналистиката и провокира Асоциацията на европейските журналисти – България да от отправи отворено писмо до ръководството на bTV.³⁸

В крайна сметка тенденциите в мултиплицирането на езика на омразата показват, че агресивната реторика съвсем не се

³⁸ В писмото си организацията пита: „Бихме желали да запитаме дали според Вас този материал отговаря на критериите за професионална журналистика? Смятате ли, че в материала има ясно разграничение между фактите и оценката за тях? Каква е причината и водещият Антон Хехимян, и репортерката да си позволяват да възхваляват използването на физическо насилие, смъртни заплахи, набеждаване в тероризъм, незаконно лишаване от свобода и език на омразата, представяйки лицето Динко Вълев за супер-герой?“ (aej-bulgaria.org, 22.02.2016 г.).

ограничава само до маргиналните позиции на медийния експрес. Подобен език се генерира и в центъра на публичността, за да отекне обратно сред широката публика и да стимулира екстремизма в обществените нагласи.

Медии и публика все повече привикват към враждебния език и го налагат като стандарт на публично говорене.

Негражданският език на омраза

Орлин Спасов

Картината на езика на омраза, разпространен в медиите, не би била пълна, ако не насочим поглед към употребите му в социалните мрежи и в онлайн форумите. Тук гражданите сами са в центъра на формиране на мнение и отношение. Важността на тази среда се подчертава от факта, че именно интернет е централният по значение канал за разпространение на език на омраза. На терена на гражданските активности в мрежата се срещат и някои от най-крайните форми на този вид реч. Докато в медиите все пак е налице известен режим на контрол и ограничаване на езика на омраза по линия на регулацията и саморегулацията или на страха от съдебно преследване, потребителите, пишещи в сайтове и форуми, се чувстват много по-малко застрашени от санкции. За тази свобода допринася и маската на анонимност, която позволява честото отпадане и на последните езикови задръжки. Единствените санкции на практика са тези, налагани от модераторите на сайтовете.

Сферите на традиционните медии и на онлайн пространствата за обмен на мнения не са изолирани, а функционират като скачени съдове и оказват влияние една на друга. Това се отнася и за езика на омразата. Този вид реторика често прекрочва границата между редакционно съдържание и читателски коментар. Не само езикът на някои журналистически материали дава тон за коментарите под тях. Често струпването на „любители“ на език на омразата около една или друга медия (особено ако е партийна или булевардна) започва да влияе върху нейната собствена редакционна политика и тя

неусетно става все по-склонна да се съобразява с очакванията на това „ядро“ от читатели. Сериозни медии обаче също могат да привличат автори на постинги, изпълнени с омраза. Говорителите на езика на омраза не се нуждаят непременно от речеви модели, на които да подражават. Омразата се ражда преди всичко от специфични теми, които я разпалват.

Разпространението на език на омраза в интернет е в пряка връзка с рискови събития от вътрешно-политическия и международен дневен ред. Веднъж подети от медиите, тези теми по-нататък са интензивно обговаряни онлайн. Съществуват обаче и устойчиви, „вечни“ теми, сред които различни конспиративни теории или действия на познати малцинства като ромите и турците. По отношение на тях не винаги е нужен специален външен събитие повод, за да бъдат вкарани в режим на омраза. И най-незначителна асоциация понякога е способна да възпламени искрата и да отприщи агресивно слово. В социалните мрежи и във форумите говорителите на езика на омраза имат и собствени приоритети, не винаги пряко свързани с дневния ред медиите.

Обхват на езика на омраза и основни канали за разпространение

Употребата на агресивна реч в социалните мрежи и в онлайн форумите е широко разпространена, но регистрите ѝ силно варират: от примери за по-безобидно хейтърство по различни теми, до брутални форми на „чист“ език на омраза, насочен към малцинства и уязвими групи. В интернет пространството най-често се срещат и открити призови за насилие.

Нерядко бруталната омраза е насочена и към конкретни публични личности, както например в случая с Фейсбук статус в

коментар на любителски клип, показващ неразчистени от снега пътища в България:

000л дебела свиньо , другия път сакай 200 лева за винетка майка ти дееба у тумбака изврънат ! Дееба ваща мажя некой се ще откАчи и ще ви ебе пукката майчина много скоро ! (Фейсбук, 03.01.2016 г.).

През цялата 2015 г. и първите месеци на 2016 г. най-видим основен обект на омраза в интернет са бежанците (по-широко мюсюлмани и чужденци), следвани от „традиционните“ групи на ромите и турците. И в тази среда, както и в медиите, омразата често е насочена и към други мишени: сексуални малцинства, правозащитни и други неправителствени организации, политически партии и личности.

Фейсбук

Социалната мрежа предлага огромен терен за изследване на хейтърството и използването на език на омраза. Трудно е да се проследят всички форми и разклонения на употребата на този вид реч в гигантската платформа. Ето защо ще илюстрираме използването на агресивен език само с групите, посветени на темата за бежанците и имигрантите. Тези групи са многобройни и като цяло с много участници. Оживлението в тях е силно през цялата 2015 г. и през първите месеци на 2016 г. Наименованията на много от групите, сформирани с цел противопоставяне на бежанците, говорят сами по себе си за основните настроения в тях. Имената са „специализирани“ в демонстриране на негативно отношение и често съдържат конкретен призив за действие: „Ние не искаме пришълци („бежанци“) в България“, „Вън бежанците от България“, „Да изселим бежанците от Варна!“ и т.н. Усещането за заплаха личи добре в имената на много от групите. В самите статуси вътре в групите тази заплаха звучи далеч по-усилено.

Добра представа за езиковия израз на нагласите към темата за бежанците и имигрантите дава разпределението на групите, определили се „против“ и „за“ тях:

	Групи против бежанците и имигрантите:	Групи в подкрепа на бежанците и имигрантите:
Общо групи	39	22
Общ брой участници	15 727	12 525
Общ брой участници в петте най-активни групи	5 856	10 901
Общодостъпни групи	29	13
Затворени групи	10	9

Източник: изследване на автора на групите във Фейсбук, 27.02.2016 г.

Затворените групи са повече (като процентен израз от всички групи) при привържениците на бежанците/мигрантите. Това до голяма степен се дължи на желанието им да са по-оперативни в работата за подпомагане на нуждаещите се, без губене на време за спорове и езикови войни. По този начин обаче групите „за“ и „против“ се оказват все по-изолирани една от друга. При противниците на бежанците общодостъпните групи са три пъти повече от затворените. Така застъпниците на каузи против бежанците като цяло са по-отворени, търсят по-широка база за подкрепа и привличане на членове. Тук групите, които остават затворени за външни участници, целят не само набирание на „стриктни“ съмишленици, но и търсят по-голяма сигурност, стремейки се да избегнат или ограничат „докладвания“ до администраторите за използване на език на омраза, за закани за разправа и други подлежащи на санкциониране във Фейсбук действия.

Прави впечатление доминирането на групите, създадени с цел противопоставяне на бежанците/мигрантите. Превъзход-

ството им е видимо както в броя на самите групи (39 срещу едва 22 посветени на каузата за подкрепа), така и в числовия израз на общия брой участници (15 727 срещу 12 525). Повече потребители на Фейсбук през наблюдавания период са се присъединили към групи против, отколкото към групи в подкрепа на бежанците. Разликата все пак не е голяма. Приблизителното изравняване на силите илюстрира поляризацията във Фейсбук. Тя рефлектира общественото разделение по темата, което се задълбочи през 2015 и 2016 г. Добре видима е тенденцията негативните нагласи, „обогатени“ често с език на омраза, да набират подкрепа. В крайна сметка развитието е към обръщане на популярното мнение в посока, в която отрицателните нагласи към бежанците вземат превес.

Налице са обаче и благоприятни тенденции. Най-популярните пет групи против бежанците и имигрантите („Да Спасим България От Бежанците!!!“, „Да подкрепим Магдалена Ташева в съдебната ѝ битка със сирийските бежанци“, „НЕ на бежанците в България“, „България НЕ ИСКА бежанци и НЕ Е гостоприемна“ и „Не искаме сирийски бежанци в гр. Радомир!“) събират общо 5856 участника. В същото време най-популярните пет групи в подкрепа („Бежанци в България“, „Приятел на бежанците“, „Квартири за бежанци в България“, „Приятел на бежанците от Сирия във Варна“ и „Приятел на бежанците в Стара Загора“) имат съвкупно почти два пъти повече членове – 10 901. Фактът, че най-активните представители на групите в подкрепа са много по-голям брой, е знак за по-висока мобилизация на ядрото от защитници на бежанците. Противниците им като цяло са повече (брой групи и общ брой), но мобилизацията на най-активното им ядро е по-ниска. Те са по-разпръснати и по-слабо организирани. Сравнително рядко в групите „против“ се появяват мнения в подкрепа на бежанците.

Така поляризацията на мненията е по-скоро между групите от различен вид, отколкото вътре в рамките на самите групи.

Не всички групи са постоянно активни, в някои периодично настъпва затишие. Заедно с групите, във Фейсбук има и страници на обществени организации и на общности, както и лични страници на подкрепящи доброволци или на противници на бежанците. Оценки и мнения по темата се изказват и „разпръснато“ в многобройни статуси, оставяни от авторите при движението им в социалната мрежа. Именно тук обикновено се случват и директните идейни и езикови сблъсъци.

Употребите на насочения срещу бежанците език на омраза отразяват това разпределение на групите и статусите във Фейсбук. Основната концентрация на подобен вид реч е в групите, формирани срещу бежанците. В тези канали участниците активно се насърчават един друг и нерядко се получават истински спирали от омраза. Примерите варират от расизъм до открити призови за разправа:

Ще разберете, за какво иде реч, след като Германия и всички останали държави затворят границите си. Тогава наплива от тези „пришелци“, наемни убийци и болни мозъци къде ще остане? („Не искаме сирийски бежанци в гр. Радомир!“, 22.10.2015 г.).

А такаааааа ,любимците на Мама Меркел си показаха ноктенцата ,но немците трябва да са толератни към тях ,дори ,когато гурлявия черен урод поиска да наебе някой немец или детето му ,той с радост трябва да си изуе гашите и да го поеме целия с горда наслада от изпълнения евроталантически дълг на толератност към „горките угнетени бежанци“. Такава поне е директивата на Брюксел. Ще видим ,какъв ще е отговора на хората („България против бежанците“, 15.10.2015 г.).

Дано намерим сили да се опазим от нашествието на тези скакалци!!! („България против бежанците“, 24.09.2015 г.).

На кораби и в ЮДО америка. Там всичко е бесплатно. А у нас ШАШКА в задника и при АЛЛАХ и ДЕВСТВЕНИЦИТЕ („Да подкрепим Магдалена Ташева в съдебната ѝ битка със сирийските бежанци”, 28.02.2016 г.).

Трябва някои нашенци да наемат съседната врата и да открият свинекланница и направо камъоните с прасетата да запушват улицата..., мръсни ислямски свини... („Не на пратените бежанци – вълн от България”, 29.11.2015 г.).

В социалната мрежа подобни радикални изрази и призови по правило остават несанкционирани. В други случаи обаче заради изразяване на мнение във Фейсбук могат да бъдат налагани и съдебни санкции. През февруари 2016 г. членът на Националния съвет на партия „Зелените” Борислав Сандов е осъден на първа инстанция по обвинение за клеветата, заради статус, публикуван в личната му страница. В статуса си Сандов нарича председателя на надзорния съвет на „Асарел-Медет” „олигарх” и „отровител” (по повод екологични щети, нанесени от предприятието върху околната среда). Така конкретната и адресирана критичност се оказва обект на сериозно наказание, докато крайните форми на език на омраза, с автори, прикрити зад анонимността си, най-често необезпокоявано продължава свободната си циркулация из социалните сайтове.

Видеосоциални сайтове

Друг мощен канал за тиражиране на език на омраза онлайн са коментарите в популярни видеосоциални сайтове като YouTube и особено в българския му аналог Vbox7.

Политическите и социални теми не заемат централно място във Vbox7. Във видеосоциалната мрежа забавлението има много по-съществена роля. В платформата самата категория „политика” съдържа сравнително малко клипове – 111 725;

абонираните за категорията потребители са само 190.³⁹ Така „политика“ се нарежда на едно от последните места по интерес в сайта (преди „природа“ и „влог“, които са в края на класацията). В Топ 100 на най-гледаните през 2015 г. видеоклипове във Vbox7 попадат само шест с политическа и социална тема.

Въпреки слабия интерес към политиката като цяло, клиповете, посветени на темата за бежанците са сравнително голям брой – 948. Тъкмо те представляват интерес за нас като средоточие на коментари, даващи израз на език на омраза. През 2015 г. и през първите два месеца на 2016 г. най-гледаните 10 клипа, свързани с бежанците са:

	Брой гледания	Заглавие на клипа	Медия източник
1	1 209 508	С отворени врати	Pinik
2	228 183	Студенти за убития бежанец: Бягат от смъртта, за да намерят смърт	Vesti.bg
3	148 364	Ловна дружинка хвана 50 нелегални мигранти	Новини на Нова ТВ
4	144 955	Край Виена откриха камион с десетки задушени бежанци	Ruptly
5	125 762	В Германия заменят българи срещу сирийци	Новини на Нова ТВ
6	119 055	Рикоширал куршум убил мигранта край Средец	Новини на Нова ТВ
7	108 804	Стотици бежанци са на 10 км. от България	Новини на Нова ТВ

³⁹ Към 28.02.2016 г.

	Брой гледания	Заглавие на клипа	Медия източник
8	68 758	Жителите на блок в „Овча купел”: Инцидентът в Кьолн за нас е ежедневие	Vesti.bg
9	60 873	Полицаят, убил мигрант в Средец, не е задържан (ОБЗОР)	Новини на Нова ТВ
10	51 446	Търговия с човешки съдби: Кой покровителства трафика на бежанци у нас?	Новини на Нова ТВ

Източник: Изследване на автора на разпределение на клиповете във Vbox7, 26.02.2016 г.

Под някои от клиповете има малко коментари, докато други привличат мнението на стотици участници (като „С отворени врати”). Най-популярните клипове получават голям брой гледания. Повечето видеоматериали са взети от традиционни медии (основно от новините на Нова телевизия и от сайта Vesti.bg). Въпреки че в „първоизточниците” обикновено за бежанците се говори неутрално, коментарите рядко се повлияват от този факт. Много от мненията дават израз на непокритата омраза:

Някои питал ли ни е дали искаме да съжителстваме с тези подобия на хора! Това е континента на белите – нашият и политиците не може да нарушават нашите човешки права! (коментар към клипа „С отворени врати”, октомври 2015 г.).

Ако почне полицията да стреля на месо, всичко ще приключи много бързо! Но шефовете ги е страх да дадат такава заповед. Политиците са неадекватни и не разрешават (коментар към клипа „С отворени врати”, октомври 2015 г.).

Няма кой да те спаси Българино , време е да го осъзнаеш!!! Жена ти и дъщеря ти ще ги изнасилват като кучета

в продължение на години!Осъзнай се какво се задава! (коментар към клипа „С отворени врати”, октомври 2015 г.).

Всеки вика, ' къде е Хитлер', защо трябва да го чакаме, ние си имаме Хан Тервел, и без Гейвропа ще се справим (коментар към клипа „С отворени врати”, септември 2015 г.).

Ми, ще го застреля много ясно, няма да го черпи с шоколадови бонбони..Затова му е дадено това оръжие да стои и да пази страната си..За да застреля това човекоподобно, значи има основателна причина, не се е подчинил на команда или е било при самозащита (коментар към клипа „Рикоширал куршум убил мигранта край Средец”, септември 2015 г.).

Трепете ги ве !! (коментар към клипа „Жителите на блок в „Овча купел“: Инцидентът в Кьолн за нас е ежедневие”, януари 2016 г.).

Vbox7 функционира и като важен канал за българските националисти. Тук е налице силно присъствие на клипове, свалени от партийните телевизии „Алфа” и СКАТ. През 2015 г. във Vbox7 и в YouTube тези клипове са стотици. Може да се каже, че видеосоциалните сайтове функционират като продължение на партийните медии в друг канал. Така и езикът на омраза, произведен в телевизиите, удвоява ефекта си и получава огледален образ в аналогичния стил на много от коментарите. Заедно с бежанците, и тук основни „реципиенти” на език на омраза остават ромите и турците.

Макар и важни, видеосоциалните сайтове са допълнени от други значими за българските националисти комуникационни канали като специализирани форуми, „независими” блогове, групи във Фейсбук . Тези канали са посещавани основно от млади хора. Много от активистите са обсебени от идеята за пропагандиране на каузата си и визуални средства. Именно за тези цели Vbox7 и YouTube се оказват особено полезни. С

подчертаната си комуникативност визуалната пропаганда онлайн се превръща в хоби за много любители патриоти.

Разбира се, една от основните задачи на националистите е присъствието и осъществяването на контра-пропаганда навсякъде в интернет, където има повод за сблъсък с идеи, различни от техните. Тезите им се радват на поддръжка от изключително широка периферия от симпатизанти. Именно тяхната спонтанна активност онлайн допринася в най-голяма степен за високата публична видимост на националистическата реторика. Сред основния ѝ репертоар са различни форми на език на омраза, достигащ на моменти до обертоните на расизма и ксенофобията, а нерядко и до откровено фашистки нотки.

В групите във Vbox7, създадени за противопоставяне на бежанците и мигрантите, понякога се появяват и позитивни коментари. Могат да бъдат открити призови зрителите да не се поддават на медийни манипулации и на омраза. Тези гласове обаче остават самотни на фона на преобладаващия дух на враждебност и липса на елементарна емпатия към хора, принудени да изоставят домовете и родината си.

Форуми

Езикът на омраза намира изключително широко разпространение и в българските форуми, независимо от вида им – към големи и по-малки медии, към портали и тематични сайтове, към някои институции, както и в самостоятелни тематично обособени интернет места за дискусии. Най-видима и достигаща до най-широка публичност е речта на омраза във форумите към средствата за информация. Особено когато става дума за влиятелни медии, езикът на омраза попада директно в самия център на публичността. Интензивността му варира

според характера на медията, но проникването му е повсеместно и се среща достатъчно често и във форумите към сериозни печатни издания и електронни медии. Налице са и редица по-специализирани форуми, като националистическите и спортните, в които агресивната реч е превърната в норма на изразяване.

Подобно на видеосоциалните мрежи, анонимността на участниците във форумите улеснява нахлуването на език на омраза. Примерите от различни сфери илюстрират добре неговите крайни форми:

Спорт:

Смърт на потурчените сини говеда! Сини цигани, за вас само мини и бодлива тел! (donbalon.eu, 23.02.2016 г.).

Защита на животните:

Заливане с нефта, запалване, бой с мотика докато спре да мърда, бой в муцуната докато спре да мърда, нещастници умрете в мъки, пожелавам ви същата съдба, да umretee v takiiii, Лично бих пречукал някой от тези копелета, да продължавам ли да цитирам е, дебил? Като не са децата му какво, както казваш ти – Който желае смърт, смърт намира

А сега си еби майката! Отново (flagman.bg, 10.10.2015 г.).

Политика:

СМЪРТ НА ЛЕНИНОИДНАТА ПУТЬОПОДОБНА ПОЗИТАНСКА ТЕРОРИСТИЧНА ШАЙКА, ИЗБИЛА СЛЕД 1944 ГОДИНА НАД 200000 БЪЛГАРИ. СМЪРТ НА КРЕМЪЛСКИТЕ ПОДЛОГИ – СВЕТИЯ САТАНИНСКИ СИНОД И КОМУНИСТИЧЕСКИТЕ ИЗРОДИ! СЛАВА НА УКРАЙНА, КОЯТО ИЗВЪРШИ ПЪЛНА ЛУСТРАЦИЯ И ДЕКОМУНИЗАЦИЯ! СЛАВА НА УКРАИНСКАТА АРМИЯ, ИЗБИЛА ЗА ГОДИНА И ПОЛОВИНА НАД 15000 „ЗЕЛЕНИ ЧОВЕЧЕТА“. СМЪРТ НА ДИКТАТОРА И АГРЕСОРА КАПУТИН! (clubz.bg, 13.12.2016 г.).

Разстрел за вси4ки еколози ,депутати митни4ари и т.н държавни служители АМИН.ИНА4Е аллах ал акбар бте е по добре от вси4ко друго (novatv.bg, 06.04.2015 г.).

Роми:

КАКЪВ ЗАТВОР,КАКВА КАТОРГА ЗА ТАЯ ИЗМЕТ. В МЕСОМЕЛАЧКАТА НА КАЙМА И ЗА ХРАНА НА КУЧЕТАТА (24chasa.bg, 18.03.2015 г.).

И защо още е жив тоя червей? (24chasa.bg, 06.04.2015 г.).

Личности:

Тая мръсница трябва да се нареже на парчета! (svobodnoslovo.eu, 20.09.2015 г.).

Този или е малоумна или и плащат, абе няма ли кой да е отстреля, а мойе би е такъв боклук, че няма кой и стотинка да даде за нея ... (svobodnoslovo.eu, 20.09.2015 г.).

[Име на известна личност], рано или късно ще те застрелям със снайпер в гнусния еврейски нос, между ококорените жабешки очи. Запомни ми думата (dnes.bg, 16.09.2015 г.).

ДОЛНА ТВАР, ГНИДА, МЪРША, МАСОНСКА ПАЧАВРО , САТАНИСТ И ДЯВОЛСКА ОРКА...!!! БИХ ТЕ УДОШИЛ САМО С ДВА ПРЪСТА МРЪСНИКО ДОЛЕН...!!!! И ТОВА ЩЕ СЕ СЛУЧИ...!!!! ТИ И ВСИЧКИ КАТО ТЕБ ЩЕ ПОЕМЕТЕ ПЪТЯ КЪМ ПАНДЕЛАТА, ДАВОЛСКО ИЗЧЯДИЕ ДОЛНО...!!!! (clubz.bg, 01.21.2016 г.).

Бежанци:

На децата до 10 години да се даде бежански статут. Останалите или обратно, или в газови камери! (offnews.bg, 25.02.2016 г.).

Ха! Ха! Ха! Само тъй – с картечницата – ей туй е спасението и Концентрационни лагери с газови камери – инъче ще ви клеят, колят и взривяват – ама не само за идващите – цялата измет, заедно с 7-8 те милиона турчиля –гадни, проклетни там с немски паспорти – и те! Чак тогава, мо-

же да се говори за човещина и любов! Ислям е туй, еее-ейййй! (actualno.com, 06.02.2016 г.).

СМЪРТ И ГАЗОВИ КАМЕРИ, ЕБАХ ГИ В ИЗРОДИТЕ! НЯМА ДОБЪР МЮСЮЛМАНИН, ВСИЧКИ ДО ЕДИН СА ИЗРОДИ! (bnews.bg, 19.01.2016 г.).

Те не трябва да се махат от Европа, а ТРЯБВА ДА БЪДАТ ИЗБИТИ В ЕВРОПА И ТО ВЕДНАГА.ШВЕДИТЕ КАКВО ЧАКАТ?????Само някой от тези защитници на тази сган, да даде тон, и ги почваме (fakti.bg, 26.01.2016 г.).

В Аушвиц да ги преместят дано (fakti.bg, 26.01.2016 г.).

Крайно време беше да застрелят 5–6 ислямиста на теле-ните мрежи мангалите ще се уплашат и ще се върнат и само соросойдните СМИ ще лаят като бесни ,но ще има решение на въпроса.Даже не е зле по нашата граница да наслагат кукли манекени да висят по оградата и надписи на арабски: СТОП–СТРЕЛЯ СЕ БЕЗ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ! ДЪРЖАВНА ГРАНИЦА. Че то най-обикновен склад за скраб се охранява с оръжие,а те??? (standartnews.com, 22.09.2015 г.).

Които си поръчва бежанци тои да си плаща хитлер ги правеше на сапун (petel.bg, 16.01.2016 г.).

Браво така трябва ...никой не ги е канил чернилки...всичките на сапун (sosnovini.bg, 14.02.2016 г.).

МРЪСНИ ИСЛЯМСКИ ЖИВОТНИ ! 2 МИЛИОНА НЕЧОВЕЦИ ВЛЕЗНАХА В ЕВРОПА ПРЕЗ 2015та ! ВСИЧКИ ЧРНИЛКИ НА САПУН ! (novatv.bg, 08.01.2016).

Отворете Аушвиц! Стига толкова унижение, стига толкова мултикултурализъм, стига толкова мантри на Нова-тата левица, стига толкова културен марксизъм. Левите феминизирани мъже и маскулиниризирани жени да си направят собствена държава и да си живеят според своята идеология, да идат в Северна Корея, ако щат. Да си канят колкото искат мюслита, никой не е длъжен да издържа и търпи това скотско население, което не уважава висшата европейска цивилизация (clubz.bg, 07.01.2016 г.).

Мненията във форумите (както и във видеосоциалните мрежи, а обикновено и във Фейсбук) по правило се изказват в кратка форма. Това е предпоставка за търсене на по-пряк и „ударен“ ефект. Агресивният език често се разглежда именно като такъв „инструмент“ за нанасяне на бърз реторичен удар.

Негражданското общество и езикът на омразата

Езикът на омраза, както видяхме, е широко разпространен феномен в българското онлайн пространство. Тук неговите форми са най-крайни, а задръжките на авторите – най-малки. В интернет бежанците, основният обект на агресивната реч, са определяни като „паразити“, „измежари“, „пришълци“, „талибани“, „плужеци“, „нашественици“, „паплач“, „боклуци“, „примитиви“, „сган“, „маймуни“, „мангусти“, „арабески“, „резняци“, „чаршафи“, „тарамбуки“, „мюслита“, „чернилки“, „орки“ и т.н. Посочва се, че „носят болести“, че са необразовани, некултурни, злонамерени, опасни. Могат ли тогава авторите на тези и на още много други сходни изрази да бъдат смятани за част от гражданското общество? Спада ли езикът на омраза към сферата на гражданско изразяване на мнение в хода на дискусиите онлайн?

Езикът на омраза трудно би могъл да бъде възприет като граждански акт. Неговите говорители принадлежат по-скоро на така нареченото от Джон Кийн „негражданско общество“ (Кийн 2002). То е свързано с употребата на насилие и с висока степен на нецивилизованост. Ето защо за Кийн защитата на гражданското общество включва аргумента, че то трябва да „осигурява специално отношение към ежедневното право на индивида да не бъде подлаган на насилие“ (13). В гражданското общество е нужно да бъдат прилагани стратегии за елиминиране или намаляване на насилието, и, особено важно, за

ограничаване на „отвърщане на насилието с насилие“ (176). Сред основните мерки за ограничаването му е създаването на „публични сфери на полемика“ (176). В тях насилственото упражняване на власт над другите постепенно се овладява, за да се наложат граждански програми за „контрол без насилие“, отбелязва Кийн.

Видян от тази перспектива, езикът на омраза, като вид символно насилие в крайните си форми, елиминира на първо място самите условия за полемика. Той е нецивилизована, негражданска форма на дискурс и е продукт на негражданското общество, приемащо насилието над „другия“.

В интернет форумите и в социалните мрежи често на омразата се отговаря с омраза. Затова използването на този вид реч противоречи на самата идея за дискуссионен форум онлайн, разбиран като публична и отворена дискусия между непознати и нерядко анонимни частни лица, и излагане на аргументи в хода на диалога. Тук наличието на многообразие от гледни точки е предусловие. Омразата атакува именно това предусловие, самата централна идея за плурализъм в онлайн пространствата за обмен на мнения. Нагласите на говорителите на омразата са предзададени и не се нуждаят от промяна в хода на комуникацията. Ето защо езикът на омраза в същността си е изключително еднообразен. Той дори не манипулира, а стеснява смисъла до проста „истина“. Той може да мобилизира, но прави това с неграждански ресурс, основан върху символно насилие, упражнявано с езикови средства. Въпреки че не винаги това насилие само по себе си може да действа ефикасно, макар ефектите му понякога да са отложени във времето или да са просто неясни, натрупването на език на омраза в големи обеми онлайн е предпоставка за промяна на цялостния климат в социалните мрежи и във форумите. Те се

характеризират с напрегнато общуване, което лесно превключва към заплашителни регистри. През наблюдавания период под натиска на рискови събития езикът на омраза постепенно се натрупва в мрежата, прониква във всички нейни разклонения и действа като вид замърсяване, което има потенциала да блокира комуникацията.

За разлика от обикновения интернет хейтър, който може да мрази всичко и всички често без конкретен повод или просто защото е в лошо настроение, говорителят на езика на омразата неизменно визира конкретни малцинства, групи или лица. Ето защо, като неграждански език, езикът на омраза е винаги и политически маркиран език. Той е израз на всекидневната политическа нагласа на носителите му. Неслучайно и интернет троловете – като вид платени говорители на езика на омраза – са най-активни именно в сферата на политиката.

Един от важните ефекти от упражняването на език на омраза в интернет е тиражирането на страх и заплаха. Страх от бежанците, от малцинствата, от различието. Усещането за заплахата е съчетано с идеята за отблъскване на опасностите. Характерът на предлаганите решения извиква на сцената расизъм, ксенофобия, фашизъм или, казано по друг начин, насилие. С тези инструменти негражданските мобилизации, основани на език на омраза, се противопоставят на гражданските усилия за справяне с проблемите. Така принципът на насилието се сблъсква с аргументите за признаването на другия и за толерантност в процеса на търсене на решения.

БИБЛИОГРАФИЯ

Кийн, Джон (2002). *Гражданското общество. Стар образ, нови визии*. ЛИК, София.

Модерирането: обхват и дефицити

Орлин Спасов

Проблемът за модерирането на онлайн форумите и на дискусиите в социалните мрежи е в директна връзка с проникването на език на омраза в тази среда. Трябва ли от сайтовете да се премахват мнения, съдържащи агресия, враждебност и омраза? Какви са критериите, по които решаваме къде започва омразата? Как дефинираме накърняването на достойнството и заплашването на сигурността на личността, обидните думи, неприличната лексика? Как да действат модераторите, за да не пострада свободата на словото? Възможно ли е изобщо това?

Подобни въпроси често остават без еднозначен отговор. Те са обект на напрегнати обсъждания в интернет и засягат самата същност на свободата на изразяване в мрежата. След като дълго съдържанието в интернет бе практически извън обхвата на законови регулации и действаше основно принципът на саморегулация, постепенно започнаха да се появяват примери за съдебни интервенции в зоната на модерирането и на отговорността на сайтовете за публикувани от потребителите мнения. Тези интервенции на свой ред предизвикват разгорещени полемки.

През 2015 г. особено внимание привлече решението на Големата камера на Европейския съд за правата на човека (ЕСПЧ) по делото „Делфи“ срещу Естония. „Делфи“ е естонски новинарски портал. Съдът постанови решение, засягащо коментарите във форума към портала и въпроса чия е отговорността за тях. Според решението, „Делфи“ носи отговорност за ко-

ментарите на публиката и е осъден за това, че не е отстранил навреме текстове, засягащи репутацията и достойнството на конкретно лице. Като продължение на логиката на решението на съда порталът на практика се оказва задължен постоянно да модерират форума си, да отстранява бързо коментари, съдържащи вулгарни или обидни изрази, клевети и заплахи, написани от читатели, за да се предпази от евентуални съдебни действия от страна на засегнати лица.

Решението на ЕСПЧ по казуса „Делфи“ има широк отзвук, защото препоръчва страните членки на ЕС да адаптират този принцип на третиране на сайтовете към съответните национални законодателства. В текста на решението по този повод се казва: „Правата и интересите на отделни лица и на обществото като цяло позволяват на страните-членки да наложат отговорност на новинарските портали в интернет (...) ако те не успяват да вземат мерки за незабавно премахване на очевидно незаконни коментари, включително и когато не са били уведомени от предполагаемата жертва или от трети лица“.⁴⁰

Почти веднага след решението на ЕСПЧ някои български медии закриват форумите си. В съобщение на e-vestnik.bg до читателите на сайта например се казва: „Коментарите под статиите са спрени от юни 2015 г. във връзка с решение на Европейския съд, според което собственикът на сайта носи съдебна отговорност за написано от читатели. E-vestnik.bg е обект на съдебни претенции и влиза в съдебни разходи по повод свои публикации, и няма възможност да модерират и читателски форум и да носи отговорност за него. Сайтът раз-

⁴⁰ Виж във Весислава Антонова, „Внимавай с форума“, *capital.bg*, 26.06.2015 г. (http://www.capital.bg/biznes/media_i_reklama/2015/06/26/2560926_vnimavai_s_foruma/) (посетен на 27.02.2016 г.).

чита и на дарения от читатели, за да се запази като място за мнения извън контролираните медии”. Съобщението се появява под всички статии, публикувани в изданието.

Сходна е реакцията на frognews.bg: „Важно! Фрог спира коментарите заради решение на съда в Страсбург”, обявява сайтът.⁴¹ По-късно решението е отменено и читателските коментари отново са разрешени. Липсват обаче публикувани условия за даване на коментар, няма модерирание, нито регистрация. Пълният отказ от модерирание очаквано отваря врата за ново нахлуване на агресивна реч в медията.

Подобни примери ясно илюстрират сложността на проблема, пред който се изправят както съдебната практика, така и всекидневното модерирание в сайтовете.

В българското интернет пространство основната разделителна линия по отношение на допустимостта на език на омраза във форумите преминава през противопоставянето булевардни – сериозни средства за информация. През последните години някои булевардни медии постепенно разшириха обхвата на модерирането и започнаха по-систематично да въвеждат правила за публикуване на читателски коментари.

Така например информационна агенция БЛИЦ разполага с раздел „Авторско право и договор за потребителя”. Тук между другото се казва: „Не изпращайте каквито и да клеветнически, обидни, сквернословни, заплашителни, ругателни, противоконкурентни или незаконни материали. „ПИ НЮЗ” ЕООД не одобрява и не носи отговорност за каквито и да е

⁴¹ Виж http://frognews.bg/news_93259/VAJNO!-FROG-SPIRA-KOMENTARITE-ZARADI-RESHENIE-NA-SADA-V-STRASBURG/, 18.06.2015 (посетен на 29.02.2016 г.).

такива материали или произтичащата от това отговорност. Макар че „ПИ НЮЗ“ ЕООД не контролира за такива материали, фирмата си запазва правото да прекратява достъпа на всеки потребител, който не приема тези указания”.⁴²

Независимо от направената уговорка, че не налага контрол, сайтът на практика изтрива някои от читателските коментари. Не става ясно обаче какви са действителните критерии, по които това се прави, защото много други коментари, които също противоречат на заявените в раздела „Авторско право и договор за потребителя“ изисквания, са оставени без намеса. Сред тях са например:

Аз се отказвам от тази нация на уроди и педали. нека турците ви завладеят и избият до крак мама ви уроди да еба (13.01.2016 г.).

КАТО ЕДНОТО НИЩО МОЖЕ ДА СПЕЧЕЛИ ИЗБОРИТЕ ОТ РАЗ – ОЩЕ НА ПЪРВИЯ КУР... НА ПЪРВИЯ ТУР ДЕ... МОТОТО НА ПРЕЗИДЕНТСКАТА МУ КАМПАНИЯ ЩЕ БЪДЕ: – „С ДЪЛБОК ГЪЗ И ЗАДЪЛБОЧЕНИ АНАЛ – ИЗИ

КЪМ ВЪРХОВНИ ДЪЛБОЧИНИ И ДЪЛБОК КЕФ“ (13.01.2016 г.).

Ебем ти извратената държава. Искам Хителр, Пиночет или Путин да управлява! (13.01.2016 г.).

Сайтът ПИК, където самото редакционно съдържание често е заредено с език на омраза, на свой ред също демонстрира примери за модерирание. На мястото на изтрити постинги се появява надпис: „Този коментар съдържа нецензурно съдържание!“ Сайтът поддържа бутон „Сигнализирай!“ При натискането му се появява информация „Успешно докладвахте за нередност“. В същото време отсъстват каквито и да било редакционни обяснения каква е политиката на сайта и какво се

⁴² Виж <http://www.blitz.bg/copyright> (посетен на 26.02.2016 г.).

разбира под „нередност“ или под „нецензурно съдържание“. Това създава условия за произвол на модератора, от чието внимание редовно се изплъзват очевидно изпълнени с омраза и нецензурни коментари:

Смърт за мангалите (09.03.2015 г.).

Да заградят фургоните и да ги запалят с мазут, живи. По фашистки (09.03.2015 г.).

Падение да се ебе с цигани и турци в клозетите за дрога,, била вип селянка.. В мангалия курвите са вип (02.02.2016 г.).

По правило модерирването е по-стриктно и по-добре регламентирано във форумите към сериозни медии. Дори те обаче невинаги успяват да поставят плътна бариера пред нарастващата агресивност на говорителите на омразата.

Електронното издание „Дневник“ (dnevnik.bg) е пример за последователно и основано върху ясни принципи модерирване. При наличие на основания за отстраняване на коментар, сайтът съобщава: „Коментарът беше изтрит от модераторите, защото съдържаше вулгарни, нецензурни квалификации, обиди на расова, сексуална, етническа или верска основа или призови към насилие по адрес на конкретни лица“. В „Дневник“ се изтрива и името (никът) на автора на постинга (заменя се със звездички – ****). Такава е и практиката в повечето други български платформи за дискусии. В някои чуждестранни форуми обаче, както например във форума на „Гардиън“, името на санкционирания с изтриване на коментар автор остава видимо за потребителите на сайта. Така на общността е ясно кой нарушава стандартите за публикуване.

В „Дневник“, както и в много други издания, коментарите първо се публикуват, а модерирването идва след това. Напри-

мер изрази като „МРЪСНА РУСКА ИЗМЕТ“ и „Да бъдат проклет-ти завинаги руските убийци“ първоначално се появяват на сайта, но скоро са изтрети от модераторите. Често обаче те пропускат да премахнат аналогични изрази, понякога употребени в рамките на същата дискусия, например „Руски варвари, горете в ада“. В други случаи междувременно изтрит коментар може да се появи под формата на цитат в по-късен постинг на друг автор, който го е видял преди да бъде премахнат. Модерирането върви след публикациите с променливо темпо и някои от примерите за език на омраза се задържат по-дълго на сайта, където са видени, цитирани и съответно коментирани от повече хора. Така и пълното им отстраняване става по-трудно, а понякога на практика и невъзможно.

Иначе стриктните модератори в „Дневник“ понякога пропускат мнения, изпъстрени с изрази като „кремълска подлога“, „путлеров говорител“,

„медиите на Прасето“, „злобно изчадие бекапейско“ (21.12.2015 г.) или „мюслита“, „толерастка и либерастка пап-лач“, „тълпи от ислямистки изроди“, „животните, нападали жени в германските градове“, „пришълците са примати, които нямат разум, а само животински нагони, без да обиждаме животните, които не налитат така на противния си пол“ (06.01.2016 г.). Тези коментари не са отстранени, въпреки че е налице модерация на дискусии, в които са изказани, и където други подобни изрази са изтрети.

Сред причините за слабостите в модерирането е липсата на достатъчен ресурс за организиране на постоянен мониторинг над публикациите. Много издания са затруднени да осигурят нужния брой модератори. Ангажирането на повече от тях

води до оскъпяване на цялостната работа на медиите. За опростяване на процеса редица сайтове въвеждат системи за автоматично разпознаване (ботове) на определени думи и изрази, предварително маркирани като нецензурни. Това до известна степен облекчава модерирането, но авторите на коментари често успяват да надхитрят автоматичното разпознаване като изписват нецензурните думи по нови начини (например със заменяне на част от буквите със звездички). Така „цветистите“ изрази са подминавани от ботовете, като в същото време смисълът им се запазва.

През 2015 г. нови и по-строги мерки срещу агресивния език, насаждащ омраза, налага и Фейсбук. Администраторите на социалната мрежа предупреждават потребителите: „Не се допускат материали, в които има проява на агресия към хората въз основа на тяхната реална или предполагаема расова принадлежност, етнически произход, страна на произход, религия, биологичен или социален пол, сексуална ориентация, инвалидност или болест. Все пак допускаме да се използва хумор и сатира, които при други обстоятелства може да се сметнат за възможна заплаха или нападка. Това включва материали, които много хора могат да сметат за нетактични (напр.: шеги, естрадна комедия, текстове на популярни песни и др.)“.⁴³ В секцията „Стандарти на общността“ от Фейсбук уточняват: „Ние премахваме съдържание, деактивираме профили и работим с правоохранителните органи, когато вярваме, че съществува реална опасност от физическо нараняване или директни заплахи за обществената сигурност“.⁴⁴ Стандартите са прецизно описани. Ограниченията се отнасят

⁴³ Виж <https://www.facebook.com/help/135402139904490> (посетен на 26.12.2015 г.).

⁴⁴ Виж <https://www.facebook.com/communitystandards> (посетен на 26.12.2015 г.).

до съдържание, свързано с директни заплахи, самонараняване, опасни организации, тормоз, атаки срещу публични фигури, криминална активност, сексуално насилие и експлоатация, търговия със забранени стоки. Прави впечатление отсъствието на търпимост към език на омраза, насочен към добре познати публични лица: „Ние премахваме достоверни заплахи към публични фигури, както и речта на омраза, насочена към тях – точно както правим това и по отношение на частни лица“.⁴⁵

Независимо от въведените по-строги правила, българската част от Фейсбук все още остава сравнително слабо засегната от промените. Примерите за несанкционирана агресивна и враждебна реч са многобройни въпреки възможностите за докладване на различни видове нередности. Сред тях са сексуални злоупотреби, терористично съдържание, неподходящи изображения, нарушаване на правилата (сексуални заплахи, тормоз) и др. Самите процедури за вземане на решения по докладите понякога са твърде бавни. През това време много групи или индивидуални страници, центрирани около езика на омразата, продължават необезпокоявани публично си съществуване. В други случаи групите се поддържат умишлено затворени и функционират като общества, формирани само от съмишленици, за да се ограничи вероятността за докладване.

Ако се върнем към българските форуми, интерес представлява процентът на изтритите от модераторите коментари. Изследване на 14 медии, осъществено между ноември 2014 г. и април 2015 г., и обхващащо 1475 коментара към 46 публикации, показва, че 7% от читателските коментари са били из-

⁴⁵ Пак там.

рити поради „крайно вулгарни изказвания и обиди на расова, етническа или верска основа, в това число призоваващи към насилие и саморазправа“.⁴⁶ Неясно остава обаче какъв е делът на допуснатите от модераторите коментари със същите „качества“, при положение че авторите на изследването сами констатираат, че форумите в интернет „преливат от обидни квалификации като „пришълци“, „нашественици“, „паплач“, „паразити“, „боклуци“, „сган“, „орки“, „джихадисти“.⁴⁷

Проблеми с овладяването на потока на агресивния език и на речта на омраза има не само в българското онлайн пространство. Във връзка с темата за бежанците през последната година авторитетното германско издание „Шпигел онлайн“ все по-често е принудено да се обръща към публиката си с думите: „Уважаеми читатели, за разлика от много други статии в „Шпигел онлайн“ под този текст няма да намерите форум. За съжаление по темата „бежанци“ до нас достигат толкова много неподходящи, обидни или уязвими пред съда читателски коментари, че съвместното модерирание в съответствие с правилата на нашия нетикет едва ли вече е възможно. Затова форум ще откриете само под избрани статии по тази тема. Молим за разбиране“.⁴⁸

В крайна сметка въпросите изглеждат повече от отговорите. Дали затварянето на целия форум е по-добро от модерирането, пък било то и несъвършено? Кой трябва да носи отго-

⁴⁶ Виж „Изследване на онлайн пространството за ксенофобски нагласи и език на омразата“, фондация „Мисия Спасение“, 2015 г.

(<http://project.missionbg.org/проучване/доклад-2/>) (посетен на 26.02.2016 г.).

⁴⁷ Пак там.

⁴⁸ Виж например в <http://www.spiegel.de/panorama/bornheim-tabuzone-schwimmbad-streit-ueber-fluechtlinge-a-1072280.html>, 16.01.2016 г. (посетен на 26.02.2016 г.).

ворност за публикуването: авторът, платформата за дебати (медията) или и авторът, и платформата? Трябва ли регистрацията с имейл или по друг начин, удостоверяващ самоличността на пишещия, да бъде задължителна във форумите? Ако да, не противоречи ли това на основния принцип за свободата (и правото) да бъдеш анонимен в интернет?

Най-важният въпрос е за принципите на модерирването. То е вид грижа за репутацията на форума. Но ако форумите са твърде фризирани езиково, публиката ще загуби интерес към тях. В някои случаи безпринципното модерирване несъмнено е равнозначно на цензура и може да разруши или поне да разстрои дискусиите в платформите. Премахването на съдържание трябва да става само при ясни правила. Тук усложненията идват от трудностите с дефинирането на речта на омразата. Често не само текстът, но и контекстът е важен за идентифицирането ѝ. Колкото и да претендират за яснота, дефинициите винаги остават до известна степен проблематични, защото езикът е подвижна система, а конкретният речеви акт – разигран в уникална ситуация. При нужда от вземаме на бързо решение дали дадено съдържание да бъде отстранено или не, прецизният анализ не винаги е възможен. Неслучайно оплакванията от модераторите са централна тема в много форуми. Говорителите на езика на омраза често се изкарват жертви на „произвола“ на модерирването. Но, за съжаление, недоволни понякога са не само те.

Намирането на баланс е трудно. Ясно е обаче, че пропуските в модерирването или изобщо липсата му са сред основните причини за ширещия се език на омраза в интернет. Друг е обаче въпросът за причините, довели до това този вид реч днес да има толкова много застъпници: политици, журналисти, обикновени хора. На фона на ескалиращия в публичното

пространство език на омраза, модерирането е онзи инструмент, с който става възможно удържането на гражданския момент във форумите и в социалните мрежи. Но модерирането не трябва да се свежда само до санкциониране, до изтриване. Нека за момент си припомним за някои от етимологичните значения на „модерирам“ (от латинското *moderatus*): „да намалиш ексцесивността“, „да председателстваш дебат“. Необходими са политики за повече отговорности на самите модератори. Те трябва да допринасят не само за ограничаване на символното насилие, осъществявано с езикови средства, но и за насърчаване на цивилизоваността при противопоставянето на мненията.

Езикът на омразата: индекс на основни техники и стратегии

В хода на изследването на употребите на език на омраза в публичното пространство за периода януари 2015 – февруари 2016 екипът на проекта идентифицира голям обем от изразни средства, които в различна степен внушават нетърпимост. Част от примерите са представени в докладите от мониторинга на медийната среда. Възпираме се обаче да публикуваме пълния масив от регистрирани употреби. Смятаме, че дори и за изследователски цели възпроизвеждането на езика на омразата трябва да се прави внимателно, така че на читателя да бъде спестено неприятното усещане от предозиране с агресивна реч, а и за да не бъде усилен нейният ефект чрез повторното ѝ публикуване.

Същевременно вярваме, че е важно да се повиши обществената чувствителност по отношение на механизмите на конструиране на подобна реч. Езикът на омразата не винаги се разпознава като такъв. Хората, които го употребяват, понякога не си дават сметка за ефектите, които той причинява. Възможно е реторичен ефект на крайна враждебност да се постигне и без използване на същински език на омраза. Тези случаи понякога са най-опасни и имат най-трайни последици при формирането на мнение в публиката.

Тук предлагаме кратък индекс на основни техники и стратегии, с които си служат авторите, изграждащи атмосфера на враждебност и ползващи език на омраза. Много често описаните похвати се използват комбинирано – така те взаимно се подсилват и дават допълнителна острота на изразяваната нетърпимост.

- **Открит и недвусмислен призив за насилие и дискриминация**

Това е най-остратата форма на език на омраза. Характерни за него са изрази като „смърт на ...!“, „НЕ на ...!“, „линч за ...!“, „да изгоним...!“, „...на сапун!“, визиращи представите-

ли на определени малцинства, етноси, раси, националности и уязвими групи. Контекстът на употреба е силно унижаващ. Атакува се човешката същност на споменаваната група („получовеци“, „изроди“ и др. подобни). Отношението към расови или други основни характеристики (напр. цвят на кожа или сексуалност) е максимално обидно.

- **Изразяване на превъзходство спрямо атакувания обект**

Изразеното превъзходство може да бъде в културен, расов, етнически, национален, цивилизационен план. Често срещани са упреците в „диващина“, „недоразвитост“, „примитивност“ и „изостаналост“, като същевременно се отричат всякакви възможности за прогрес или „поправяне“. „Другите“ са изначално по-второстепенна категория от „нас“. „Ние“ сме нормата, а „те“ са отклонение.

- **Обвинения за застрашаване на сигурността**

Защитата на сигурността е най-силният аргумент в националистическата реторика на омраза към други национални държави или мигранти. Нежеланите субекти са представяни като „агресори“, „нашественици“, „напаст“, „терористи“ дори и в ситуации, когато рискът е необоснован. Изразяват се послания, които целят да внушат, че местното население е застрашено и има нужда от бърза и мощна защита (прогонване, военна намеса и др.).

- **Обвинения за негативно влияние на една или друга малцинствена група върху обществото**

Малцинството е представяно като обществена заплаха – например като престъпници или като социални паразити, които отнемат от ресурсите и богатата на мнозинството. В

този смисъл се правят противопоставяния от различен порядък –етническо малцинство или имигранти, от една страна, срещу пенсионери, деца, болни, от друга. Може например да се твърди „Пенсионерите – 4 пъти по-гладни от бежанците“. Негативните прояви на отделни представители на малцинството се приписват на цялата група.

- **Създаване на негативен имидж на основата на стереотипи и предразсъдъци**

Акцентираща се само на негативните черти на атакуваното малцинство, нация или друг обект на нетърпимост. С течение на времето се формират устойчиви клишета, които трудно могат да бъдат опровергани. Позитивните примери или са пренебрегвани, или са интерпретирани като форма на изключение от общото правило. Една от техниките за поддържане на неблагоприятен имидж е използването на името на даден етнос, националност, религия или друга ключова идентичност като определение за процеси и явления с негативен характер (напр. „цигания“, „мюслията“, „арабески“, „чаршафи“).

- **Тенденциозно подигравателно отношение**

Системното изразяване на присмех и подигравки към дадено малцинство, нация, пол, етнос или религия не винаги се осъзнава като език на омраза, но същевременно подобен подход спомага за налагането на трайни негативни стереотипи. За основа на подигравателния език често служат аналогии с примери от популярната култура („пришълци“, „орки“) или животинския свят („маймуни“, „свине“, „мишки“ и др.). По този начин отново се постига снизяващ ефект и чувство за превъзходство.

- **Използване на пропаганда и дезинформация**

Пропагандните техники за провокиране на омраза включват разпространение на невярна информация, съчиняване на компромати, спекулиране с данни, които не могат да бъдат проверени, преправяне на изображения и други подобни.

- **Вулгаризиране на правозащитната реторика**

Агресивната реч срещу различните видове малцинства често се слива с враждебност към граждански организации и активисти, които защитават човешките права и либералните ценности. Аргументите на правозащитниците са подигравани и изопачавани, така че да омаловажат необходимостта от отстояване на принципите на човешките права и да предизвикат негативно отношение към уязвимите групи. Деформирането на правозащитния език е не само смислово, но и лексикално. „Изковават“ се нови думи и словосъчетания под формата на дискредитиращи етикети („либерасти“, „толерасти“, „гейропа“, „либерални фашисти“ и др.).

- **Завоалирана враждебност**

Тази проява на език на омраза е най-трудно уловима. Тя не стъпва на конкретна лексика, фраза или подбор от думи. Служи си с реторически уговорки именно за да не бъде идентифицирана като език на омраза и да не бъде търсена отговорност от автора. Внушението за нетърпимост се изгражда в общия контекст на посланието и в системното и небалансирано поднасяне на информация, в която е застъпена само позицията на осъждане и негативизъм.

Съставители на текста:

Юлиана Николова

Орлин Спасов

Николета Даскалова

Предпечат и печат

Агенция Стратегма ООД

ISBN 978-954-9506-39-6